

Dr.sci. Medina Mujić i Mr.sc. Saša Knežević

**POGLED IZ DRUGOG UGLA: UDŽBENIČKA POLITIKA I
ANALIZA ZASTUPLJENOSTI STEREOTIPA U
UDŽBENICIMA SREDNJIH ŠKOLA U
KANTONU SARAJEVO**

Sarajevo, 2016.

Naslov: Pogled iz drugog ugla: Udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo

Autorice: Dr.sci. Medina Mujić i
Mr.sc. Saša Knežević

Priručnik uredile: Vedrana Frašto i Denija Hidić

Lektura: Marija Vuletić

Prelom i dizajn: Tanja Ćurić, Merisa Bašić

Izdavačice: Fondacija CURE
www.fondacijacure.org

Za izdavačice: Jadranka Miličević

Tiraž: 300

Publikacija je objavljena u sklopu projekta Rodno zasnovano nasilje: Pogled iz drugog ugla – Nasilje u vezama mladih. Projekat implementira Fondacija CURE.

Ovaj priručnik je nastao zahvaljujući podršci
Christliche Friedensdienst - cfd / Die feministische Friedensorganisation
iz Švicarske.

Nekomercijalno umnožavanje, kopiranje i korištenje priručnika, njegovih dijelova ili vježbi je dozvoljeno uz prethodnu saglasnost Fondacije CURE i autorica priručnika.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

37.011.33(497.6 Sarajevo)

MUJIĆ, Medina

Pogled iz drugog ugla : udžbenička politika i analiza zastupljenosti
stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo /

Medina Mujić, Saša Knežević. - Sarajevo : Fondacija Cure, 2016. - 100 str. : graf. prikazi ; 24 cm

O autoricama: str. 96-97. - Bibliografija: str. 91-92 ; bibliografske i druge
bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-413-03-3

1. Knežević, Saša

COBISS.BH-ID 23579910

PODACI O RECENZIRANOM RUKOPISU:

Koja je vrsta rukopisa

Rukopis sistemski izlaže i kritički utemeljuje činjenice koje se odnose na propuste u interpretaciji nastavnog sadržaja u udžbenicima osnovne i srednje škole, propuste u obrazovnoj politici koja potiče segregaciju kao i propuste u izradi nastavnih planova i programa. Pozitivna kritika svakako ima za cilj suzbijanje stereotipa u obrazovnom sistemu te skretanja pozornosti kako autorima/cama i recenzentima/nticama tako i nadležnim vlastima da se ozbiljno pozabave problemom obrazovne politike, definisanja pravila izrade udžbenika i načina njihovog odobravanja.

Koliko rukopis pokriva određeni nastavni predmet?

Tematski sadržaj rukopisa kongruira više od 80% sa sadržajem nastavnog predmeta iz sedam udžbenika koji se po aktuelnom Nastavnom planu i programu koriste u srednjim školama u Kantonu Sarajevo. Čitanka 1, Čitanka 2, Čitanka 3, Čitanka 4, Historija za treći razred, Filozofija i Sociologija.

Odgovara li rukopis sadržaju nastavnog predmeta?

Sadržaj rukopisa prati savremene tokove zbivanja i u kritičkoj analizi daje osobitu pozornost posvećenosti rodnoj dimenziji u sadržajima školskih programa i razvoju općih planova i programa. Ukoliko se posmatraju zahtjevi humanističke pedagogije koja je kritična prema spolovima, može se uvidjeti da udžbenici samo u izuzetnim slučajevima prate ovakav pristup. Autorice uočavaju uzročno posljedične veze rastuće pojave nasilja i drugih vidova poremećaja ponašanja kod djece i mladih, a koji su u uskoj korelaciji sa zastupljenosti stereotipa, predrasuda, diskriminacije i nasilja u obrazovnim institucijama.

Metodološke primjedbe?

Struktura rukopisa je logično ustrojena od 58 stranica koji je konstruiran iz dva dijela i to:

1. Teorijsko aplikativnog koji je fokusiran na analizu obrazovnog sistema i udžbeničke politike u Bosni i Hercegovini s fokusom na Kanton Sarajevo i

2. Metodološkog istraživanja koji ima za cilj da ispita zastupljenosti stereotipa, predrasuda, diskriminacije i nasilja u obrazovnim institucijama Kantona Sarajevo

Prvi dio rukopisa predstavlja zaokružen i povezan logički slijed od četiri podpoglavlja. Autorice također navode i kratke preporuke što ovaj rad čini dodatno vrijednim kao i pitanja za diskusiju i kritičko promišljanje.

Drugi dio rukopisa obuhvata 80% originalnih primijenjenih istraživačkih rezultata urađenih na reprezentativnom uzorku i to u takvom obliku da se istraživanje može ponoviti, a utvrđene činjenice provjeriti. Imajući u vidu da su autorice obuhvatile 7 udžbenika, ovaj segment rukopisa zahtjeva u daljnjem istraživanju i propitivanje ostalih nastavnih predmeta koji nisu ovom studijom obuhvaćeni. Naučna analiza prikazanih ključnih pitanja kako u teorijskom dijelu rada tako i u istraživačkom dijelu se dopunjavaju i čine jednu kompaktnu cjelinu.

Metodička prilagođenost?

Današnje vrijeme mladima nudi nove i drugačije izazove, mnogo više nego što je to bilo nekoliko desetina godina unazad stoga smatram da ovaj rukopis ima posebnu vrijednost jer prikupljene informacije mogu poslužiti u praktičnom radu kako onih koji rade na izradi udžbenika tako i samih praktičara/ki u primarnoj prevenciji, detekciji, dijagnosticiranju, ranim intervencijama i tretmanu poremećaja u ponašanju djece i mladih koji su uzrokovani rodnim stereotipima.

Korištenje odgovarajuće literature

Korištenje navedene literature u rukopisu korespondira s predmetom koji se istražuje. Popis literature navodi više od 20 izvora relevantnih domaćih i inostranih autora čiji popis bilježi standardima koji su propisani. Po svom obimu i sadržaju, s pozivom na različite referentne domaće i međunarodne izvore, ova analiza se proširuje i na sociološku, pravnu i psihološku problematiku koja se međusobno nadopunjuje i uzajamno obogaćuje. Zelim istaći i važnost transkripta fokus grupa koji su sastavni dio rukopisa.

Je li djelo originalno ili interpretirajuće?

Rukopis predstavlja kombinaciju originalnog i interpretirajućeg djela. Originalno djelo predstavlja jer je struktuirano na jedinstven način koji do sada

nije rađen. Ovaj rukopis nudi nešto novo i originalno, a to su putevi i načini rješavanja pitanja rodnog stereotipa i njegovog uticaja na ponašanje mladih.

Da li je stil pregledan i jasan, razumljiv studentima/cama?

Rukopis je pregledan i razumljiv. Stil pisanja razgovjetan i uvjerljiv. Rukopis prati logičan slijed tema i čini ga preglednim i jasnim.

ZAKLJUČNE OCJENE RECENZENTKINJE

Zaključak

Rukopis autorica Medine Mujić, doktorice komunikoloških nauka i Saše Knežević, magistricе rodnih studija pod nazivom "Udžbenička politika i zastupljenost stereotipa u udžbenicima u Kantonu Sarajevo" Fondacije CURE bavi se pitanjem studijske analize zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola i udžbeničke politike. Rukopis predstavlja stručno utemeljeno i metodološki koherentno znanstveno djelo jer je obuhvatio gotovo sva pravna pitanja obrazovnog sistema u BiH uz navođenje utemeljenih činjenica koje pojašnjavaju njegovu funkciju u praksi. Na osnovu prikupljenih relevantnih informacija autorice su u studiji elaborirale način na koji se odobravaju udžbenici od strane relevantnih obrazovnih institucija u BiH. S obzirom da su autorice sudjelovale u akcionom istraživanju i u implementaciji pružanja edukacije o rodno zasnovanom nasilju i rodnim stereotipima u srednjim školama u Kantonu Sarajevo, ova studija u potpunosti ima elemente izvornog naučnog istraživačkog djela koje zavrijeđuje publikaciju.

Zenica, 28.11.2016.god.

Prof. dr. Nusreta Kepeš,
vanredna profesorica, Univerziteta u Bihaću

SADRŽAJ

UVOD.....	11
ANALIZA OBRAZOVNOG SISTEMA I UDŽBENIČKE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI S FOKUSOM NA KANTON SARAJEVO.....	12
1. OBRAZOVNI SISTEM U BOSNI I HERCEGOVINI.....	13
2. OBRAZOVNI SISTEM SREDNJIH ŠKOLA U KANTONU SARAJEVO.....	17
3. UDŽBENICI U ŠKOLAMA: KO IH ODOBRAVA I ŠTA NUDE.....	19
3.1. UTICAJ STEREOTIPA NA MLADE KROZ OBRAZOVANJE.....	21
3.2. POSLJEDICE LOŠE OSMIŠLJENOG OBRAZOVNOG SISTEMA.....	24
3.3. PREPORUKE ZA SUZBIJANJE STEREOTIPA.....	28
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA „O ZASTUPLJENOSTI STEREOTIPA, PREDRASUDA, DISKRIMINACIJE I NASILJA U OBRAZOVNIM INSTITUCIJAMA KANTONA SARAJEVO“.....	29
4.1. SAŽETAK.....	30
4.1.1. Rezultati I fokus grupe.....	32
4.1.2. Rezultati II fokus grupe.....	38
4.2. Preporuke kreirane na osnovu analize fokus grupe s nastavnim osobljem u srednjim školama Kantona Sarajeva o pitanju nasilja.....	43
4.3. Preporuke kreirane na osnovu analize fokus grupe s predstavnicima/ama iz kancelarije Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH.....	45
5. ZAKLJUČAK: FOKUS GRUPE.....	46
6. BIBLIOGRAFIJA.....	49
ANALIZA UDŽBENIKA ZA SREDNJU ŠKOLU U KANTONU SARAJEVO: FOTOGRAFIJE I TEKSTOVI.....	51
UVOD I METODOLOGIJA.....	52
Metode i tehnike istraživanja.....	52
Uzorak istraživanja.....	52
Očekivani doprinos.....	52
1. ANALIZA UDŽBENIKA ZA SREDNJU ŠKOLU U KANTONU SARAJEVO.....	54
1.1. Zdenko Lešić: ČITANKA.....	59
1.2. Zdenko Lešić: ČITANKA.....	62
1.3. Vedad Spahić, Mirsad Kunić: ČITANKA.....	66

1.4.	Vedad Spahić: ČITANKA.....	70
1.5.	Vehid Smriko, Aladin Husić: HISTORIJA.....	75
1.6.	Slavo Kukić: SOCIOLOGIJA.....	85
1.7.	Muhamed Filipović: FILOZOFIJA.....	87
2.	ZAKLJUČAK: ANALIZA UDŽBENIKA ZA SREDNJU ŠKOLU U KANTONU SARAJEVO...89	
3.	SMJERNICE ZA UDŽBENIKE KOJE RAVNOMJERNO TRETIRAJU RODOVE.....	90
4.	PREPORUKE O KORIŠTENJU JEZIKA.....	91
5.	LITERATURA.....	93
	O Fondaciji CURE.....	94
	O projektu.....	95
	O autoricama.....	96

UVOD

Fondacija CURE je u periodu od januara do decembra 2016. godine nastavila implementaciju projekta „Rodno uvjetovano nasilje - Pogled iz drugog ugla: Nasilje u vezama mladih“ koji je podržan od strane CFD (Christliche Friedensdienst iz Švicarske) i ima za cilj da upozna mlade ljude putem radionica i edukacija s problemom nasilja i rodno uvjetovanog nasilja.

Projekat je fokusiran na rad s mladim ženama, mladim osobama (srednjoškolcima/kama) i institucijama. U sklopu projekta Fondacija CURE pruža osnovne informacije i alatke kako bi podstakla mlade osobe, pogotovo mlade žene, da budu inicijatorke pozitivnih društvenih promjena u BiH. U radu s mladima prepoznata je potreba da se radi na ukidanju stereotipa, predrasuda i diskriminacije, nasilja u vezama mladih i vršnjačkog nasilja direktno s mladima, školskim osobljem i da se insistira na promjeni školskih politika koje su zasnovane na širenju stereotipa i predrasuda. Fondacija CURE je također prepoznala važnost da radi s institucijama koje su odgovorne za rad s mladima kako bi zajednički radili/e na suzbijanju predrasuda, mržnje, diskriminacije i nasilja. Fondacija CURE trenutno radi na kreiranju Priručnika za rad s učenicima/ama u srednjim školama o pitanjima rodno zasnovanog nasilja, rodno zasnovanog nasilja u vezama mladih i vršnjačkog nasilja (iz rodne perspektive), a sve kako bi adekvatni alati za prevenciju svih oblika nasilja i diskriminacije kod mladih osoba bili osigurani.

Projekat obuhvata istraživanje o stereotipima i predrasudama u školskim knjigama srednjih i osnovnih škola u Kantonu Sarajevo u cilju kreiranja školskih udžbenika koji će raditi na promociji ravnopravnosti.

Ovaj priručnik obuhvata: pravni okvir u kontekstu obrazovnog sistema u BiH, objašnjenje obrazovnog sistema u BiH, objašnjenje na koji način se odobravaju udžbenici u Kantonu Sarajevo, uticaj stereotipa na mlade kroz obrazovanje, posljedice lošeg obrazovnog sistema, preporuke za suzbijanje stereotipa u obrazovnom sistemu, analizu udžbenika u srednjim školama Kantona Sarajevo, preporuke koje su nastale kao rezultat analize udžbenika, analize dvije fokus grupe koje su nastale s ciljem mapiranja potreba i preporuka koje se tiču za-stupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola Kantona Sarajevo i rodno zasnovanog nasilja.

**ANALIZA OBRAZOVNOG SISTEMA I UDŽBENIČKE
POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI S FOKUSOM NA
KANTON SARAJEVO**

Autorica: Dr. sci. Medina Mujić

1. OBRAZOVNI SISTEM U BOSNI I HERCEGOVINI

Ustavna struktura i zakonske nadležnosti koje se odnose na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje nisu jasno uređene na državnom nivou. Ustav Bosne i Hercegovine¹ ne sadrži jasne odredbe koje uređuju te nadležnosti na državnom nivou. Sve nadležnosti i funkcije, koje nisu izričito dodijeljene Bosni i Hercegovini i njenim institucijama, spadaju u nadležnost entiteta². Ustav Bosne i Hercegovine uspostavlja obavezu države i oba entiteta da osiguraju i zaštite pravo na obrazovanje³ koje se, kao jedno od međunarodno priznatih ljudskih prava određenih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i njenim protokolima, direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i ima prioritet nad svim domaćim zakonima⁴.

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini je uređen i podijeljen kako je uređena i sama država. Nadležnosti u obrazovanju su podijeljene na deset kantona Federacije Bosne i Hercegovine, Republiku Srpsku i Distrikt Brčko. Svaki od njih ima svoje zakone u skladu s kojima se odnosi prema obrazovanju i odredbama obrazovanja. Samim time obrazovanje u Bosni i Hercegovini nije unificirano odnosno razlikuje se od kantona do kantona, a naročito se razlikuje u Federaciji BiH u odnosu na Republiku Srpsku ili Distrikt Brčko.

Institucionalno gledajući, sistemom obrazovanja u BiH upravljaju ukupno 23 organizacije. Taj broj obuhvata Agenciju za standarde i ocjenjivanje u obrazovanju (ASO) koja funkcioniše na međuentitetskom nivou, 13 ministarstava, Odjel za obrazovanje Distrikta Brčko, osam pedagoških zavoda na entitetskom i kantonalnom nivou⁵.

1 Ustav Bosne i Hercegovine (BiH) predstavlja Aneks 4 Općeg okvirnog mirovnog sporazuma u BiH (GFAP) od 14. decembra 1995. g. Prema tom Ustavu, BiH se sastoji od dva entiteta, Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS).

2 Član III.3.a Ustava BiH

3 Član II.3. Ustava BiH

4 Član II.2. Ustava BiH

5 IBF International consulting i Britansko vijeće, "Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini", Završni izvještaj, mart 2005. str.21.

Institucije odgovorne za obrazovanje na državnom i međuentitetskom nivou:

Na državnom nivou sektor obrazovanja pripada Sektoru za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Ministarstva civilnih poslova (MCP).⁶ Na međuentitetskom nivou djeluje Agencija za standarde i ocjenjivanje u obrazovanju za FBiH i RS (ASO)⁷ koja nema nadležnosti nad entitetskim, kantonalnim ili općinskim institucijama niti odgovornost izvještavanja prema državnom nivou (Sektor za obrazovanje Ministarstva civilnih poslova).

Institucije odgovorne za obrazovanje na entitetskom nivou su:

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke (kancelarije u Mostaru i Sarajevu) - U FBiH je nadležnost za obrazovanje raspoređena na deset kantona od kojih svaki može odlučiti da prenese određene nadležnosti na Federalno ministarstvo. U ovakvom rasporedu, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke (FMON) je nadležno za koordinaciju među kantonima i one funkcije koje su mu povjerene od strane kantona. Spektar funkcija ovakvog ministarstva je prilično ograničen. Na kantonalnom nivou u FBiH ministarstva za obrazovanje zajedno s pedagoškim zavodima imaju nadležnost nad sektorom obrazovanja. To je ukupno deset ministarstava (od kojih su mnoga nadležna za obrazovanje, nauku, kulturu i sport) i sedam pedagoških zavoda s izuzetkom Zavoda za školstvo u Mostaru i Pedagoškog zavoda u Bihaću. Pedagoški zavodi nisu nezavisna pravna lica i djeluju u sastavu ministarstava. Njihova veličina i kapacitet za obavljanje funkcija se razlikuju od kantona do kantona.⁸

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke obavlja upravne, stručne i druge poslove utvrđene Zakonom⁹ koji se odnose na koordinisanje planiranja i aktivnosti u oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, pedagoških standarda i prostornih normativa, opreme i nastavnih sredstava predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja i odgoja, nostrifikacije i ekvivalencije inozemnih školskih svjedodžbi i diploma, stručnog obrazovanja i usavršavanja nastavnog osoblja, udžbenika za osnovno i srednje obrazovanje, implementacije bolonjskog procesa, naučno-istraživačkog rada na unaprjeđenju odgojno-obrazovnog rada, đачkog i studentskog standarda,

6 Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 18/03.

7 Službeni glasnik Republike Srpske, br. 42, 31.08.2001. godine i Službene novine Federacije BiH, br. 28, 31.07.2000.

8 IBF International consulting i Britansko vijeće, "Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini", Završni izvještaj, mart 2005. str.23.

9 Zakon o Federalnim ministarstvima i drugim tijelima

razvoja naučno-istraživačke djelatnosti i drugih.¹⁰ Nadležnosti u obrazovanju u Federaciji su dodijeljene kantonima¹¹, a kantoni su ovlašteni da ih prenesu na gradove ili općine na svojoj teritoriji ili na Federaciju¹².

Ministarstvo obrazovanja i kulture Republike Srpske (u Banja Luci) - U odnosu na situaciju u FBiH, sistem javne uprave sektora obrazovanja u RS-u predstavlja centraliziraniji i koherentniji model. Nadležnost za obrazovanje na entitetskom nivou leži na Ministarstvu prosvjete i kulture i njegovom Republičkom pedagoškom zavodu koji nije neovisno pravno lice nego je u sastavu Ministarstva. Međutim, direktora Zavoda bira direktno Vlada.¹³

Prema Zakonu o ministarstvima Republike Srpske, Ministarstvo obrazovanja i kulture Republike Srpske vrši upravne i druge stručne poslove iz oblasti obrazovanja. Ti poslovi se odnose na predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i odgoj, obrazovanje djece građana/ki Republike Srpske o radu u inozemstvu, nostrifikaciju i ekvivalenciju inostranih školskih svjedočanstava, đачki standard, pripremanje programa obrazovne saradnje s drugim državama i međunarodnim organizacijama i pripremanje međunarodnih sporazuma u oblasti obrazovanja u skladu s Ustavom Republike Srpske i Ustavom Bosne i Hercegovine.¹⁴

Odjel za obrazovanje u Vladi Brčko distrikta BiH (u Brčkom) - U sastavu Odjela je Pedagoški savjet, a sve funkcije javne uprave u sektoru obrazovanja obavlja sam Odjel. Odjel po određenim pitanjima saraduje s Agencijom za standarde i ocjenjivanje u obrazovanju.¹⁵

Odjel za obrazovanje u Vladi Brčko distrikta BiH obavlja stručne, administrativne i ostale dužnosti iz nadležnosti Vlade koji se odnose na provođenje zakona i propisa nadležnih tijela i institucija BiH i Distrikta u oblasti obrazovanja, pod nadzorom i uputstvima gradonačelnika/ce, materijalno – tehničku i kadrovsku podršku obrazovnim institucijama Distrikta, donošenje nastavnih planova i programa u skladu sa standardima modernog, demokratskog i multietničkog društva, saradnju između roditelja i nastavnog osoblja, provođenje edukativnih programa u Distriktu, ostale dužnosti iz nadležnosti ovog odjeljenja u skla

10 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave, Službene novine Federacije BiH, Broj 58/02, Član 16, str. 2.

11 Član V.2 Ustava FBiH

12 Član III.3 Ustava FBiH

13 IBF International consulting i Britansko vijeće, "Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini", Završni izvještaj, mart 2005. str.23.

14 Zakon o ministarstvima, Službeni glasnik Republike Srpske, Broj: 01-756/02, str. 2.

15 IBF International consulting i Britansko vijeće, "Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini", Završni izvještaj, mart 2005. str.24.

du sa zakonima i propisima BiH i Skupštine Brčko distrikta BiH ili određene od strane gradonačelnika/ce.¹⁶

Upravljanje školama u osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH

Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH reguliše opća pitanja upravljanja školama u osnovnom i srednjem obrazovanju¹⁷. U skladu s odredbama ovog zakona entiteti, kantoni i Distrikt Brčko imaju pravo da dalje regulišu pitanja upravljanja u školama uključujući odnose između škola i javne uprave. Okvirni Zakon reguliše rad tijela uprave kao što su školski odbori, direktori/ce, vijeća roditelja/ki i stručni organi škole: nastavnička vijeća, odjeljska vijeća i stručni aktivisti¹⁸.

Obrazovni sistem Bosne i Hercegovine se sastoji od četiri kategorije:

1. Predškolski odgoj i obrazovanje – podrazumijeva obrazovanje djece od šest mjeseci starosti pa do polaska u osnovnu školu. Predškolski odgoj i obrazovanje je prvi, poseban i specifičan dio odgojno-obrazovnog sistema koji se bavi odgojem i obrazovanjem, ranom rehabilitacijom i resocijalizacijom te njegom i zaštitom djece predškolske dobi.¹⁹ U godini pred polazak u osnovnu školu odgoj i obrazovanje u predškolskim ustanovama obavezno je za svu djecu predškolskog uzrasta. Program obaveznog predškolskog odgoja i obrazovanja i način njegove realizacije donosi ministar obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo. Uvjeti i načini finansiranja obaveznog predškolskog odgoja i obrazovanja se utvrđuju kriterijima koje donosi Vlada.²⁰
2. Osnovno obrazovanje ili devetogodišnje obrazovanje je obavezno i besplatno za svu djecu od šeste do petnaeste godine života. Ovo obrazovanje traje 9 godina i podijeljeno je u tri ciklusa: od 6-9, od 9-12 i od 12-15 godina starosti djeteta.
3. Srednje obrazovanje je opcionalno i nije obavezno.
4. Visoko obrazovanje je opcionalno i nije obavezno.

16 Dostupno na: <http://www.bdcentral.net/index.php/hr/odjeljenja-vlade-brko-dsitrikta-bih/obrazovanje>

17 Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni list, br. 18/03.

18 IBF International consulting i Britansko vijeće, "Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini", Završni izvještaj, mart 2005. str.24.

19 Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo, objavljen u Službenim novinama Kantona Sarajevo, broj 26/08, 2008, str. 5.

2. OBRAZOVNI SISTEM SREDNJIH ŠKOLA U KANTONU SARAJEVO

Javne škole u Bosni i Hercegovini su pod nadzorom lokalnih vlasti, gradova i općina. Kantoni u Federaciji BiH imaju apsolutne ustavne i zakonske ovlasti u području obrazovanja i školstva.

U članu 15 Zakona o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija Kantona Sarajevo navodi se da Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS vrši upravne i stručne poslove utvrđene Ustavom, zakonom i drugim propisima koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti Kantona u oblasti obrazovanja i nauke. U sastavu Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade je Prosvjetno-pedagoški zavod. Prosvjetno-pedagoški zavod vrši stručne i s njima povezane upravne poslove utvrđene zakonom i drugim propisima koji se odnose na ostvarivanje nadležnosti Kantona u oblasti predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja.²¹

Kada govorimo o srednjoškolskom obrazovanju, u Kantonu Sarajevo postoji inicijativa da se uvede obavezno srednje obrazovanje iako još uvijek nije obavezno na nivou države. Srednje obrazovanje počinje u dobi od 15 godina starosti i traje tri ili četiri godine u zavisnosti od izbora škole. Trenutno u Kantonu Sarajevo ima 38 javnih i privatnih srednjih škola.

Srednje škole se dijele na:

1. Opće – u ovu kategoriju spadaju škole kao što je gimnazija, vjerska i umjetnička škola. Učenici/e završetkom ovih škola stiču srednju školsku spremu i mogućnost nastavka školovanja. Nastavni plan i program u ovim školama traje četiri godine.
2. Stručne – u ovu kategoriju spadaju tehničke, ekonomske, medicinske i druge stručne škole. Nastavni plan i program u ovim školama traje tri ili četiri godine u zavisnosti od izbora škole. Također, završavanjem ovih škola učenici/e stiču srednjoškolsku diplomu i mogućnost nastavka daljnjeg školovanja.

Status učenika/e stiče se upisom u neku od ponuđenih srednjih škola. Učenici/e su dužni/e da se ponašaju u školi u skladu sa školskim propisima što podrazumijeva: redovno pohađanje nastave, izvršavanje školskih obaveza, čuvanje školske imovine, odgovoran odnos prema školskim kolegama/icama, nastavnicima/ama i slično.

²¹ Zakon o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija Kantona Sarajevo, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 2., 26.01.2012.

Tokom srednjeg obrazovanja izdvojene su dvije kategorije posebnog obrazovanja, a to su srednjoškolsko obrazovanje odraslih i obrazovanje učenika/ca s poteškoćama u razvoju. Obrazovna ustanova je dužna da ovim osobama pruži neometano obrazovanje.

U Zakonu o srednjem obrazovanju²² navodi se da se u srednjem obrazovanju zabranjuje svaka vrsta diskriminacije po osnovu spola, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti. Također se navodi da je nužno obezbjeđivanje prava svakog učenika/ce na srednje obrazovanje pod jednakim uslovima, u skladu s njegovim/njenim interesovanjem i mogućnostima. Ovdje se ne navode drugi vidovi diskriminacije poput diskriminacije na osnovu boje kože, jezika, nacionalnog ili socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, društvenog položaja i slično.

22 Zakon usvojen od strane KS na osnovu Ustava Kantona Sarajevo ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 1/96, 2/96, 3/96, 16/97, 14/00, 4/01 i 28/04) i Okvirnog Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", br. 18/03), i Okvirnog Zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", br. 63/08). U nastavku teksta će se koristiti termin "Zakon o srednjem obrazovanju" ili samo "Zakon".

3. UDŽBENICI U ŠKOLAMA: KO IH ODOBRAVA I ŠTA NUDE

U Bosni i Hercegovini postoje tri različita nastavna plana i programa (NPP) koji su posljedica zakonom propisanih nadležnosti u okviru obrazovanja. U Republici Srpskoj (RS) obrazovanje je na nivou entiteta i njime upravlja resorno ministarstvo preko Republičkog pedagoškog zavoda RS-a. U Federaciji BiH (FBiH) nadležnost je u rukama kantona, ali Zavod za školstvo iz Mostara brine o svim školama koje rade po NPP-u za nastavu na hrvatskom jeziku, a kantoni u kojima su Bošnjaci većina koristi se Okvirni NPP FBiH koji se prilagođava, mijenja i dopunjava. Dubinsku analizu Okvirnog NPP-a FBiH (verzija koja se primjenjuje u Kantonu Sarajevo) radila je Komisija Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. Dokument analize objavljen je 2011. godine. Najvažniji zaključci analize su sljedeći: NPP je suštinski zadržao sve karakteristike tradicionalnog programa i osmogodišnje osnovne škole, NPP u vidu jedinstvenog dokumenta ne postoji - više je zbir predmetnih silabusa, sadržaji se ponavljaju i preklapaju unutar istog ili više predmeta u toku nekoliko razreda ili cijelog obrazovnog ciklusa, jezik NPP-a je administrativan, formalan i zbunjujući, NPP nije koncipiran tako da potiče rješavanje problemskih situacija i dublje izučavanje sadržaja. Karakteriše ga obimnost i površni pristup predmetima izučavanja zahtijevajući od djece da prelaze s jednog sadržaja na drugi bez dublje analize. Za realizaciju sadržaja Okvirnog NPP-a i nastavu općenito nadležni su kantonalni pedagoški zavodi te ih osim Srednjobosanskog kantona, imaju svi kantoni gdje se nastava izvodi po NPP-u FBiH.²³

Ministarstvo obrazovanja i vladine komisije²⁴ za odobravanje udžbenika su najodgovorniji za informacije i sadržaj koji se plasira učenicima/ama. Obrazovni sistem u BiH je prilično složen i podijeljen na entitetske nadležnosti. U Republici Srpskoj udžbenike izdaje Zavod za školstvo, dok u Federaciji BiH postoji 13 izdavačkih kuća koje izdaju udžbenike i na osnovu toga i cijena udžbenika varira. Udžbenici moraju biti prilagođeni nastavnim planovima i programima i prilagođeni za svih deset kantona u FBiH. U Zakonu o srednjem obrazovanju se navodi da nastavne planove i programe objedinjuje ministarstvo i dostavlja ga svim relevantnim subjektima u kantonu. U nastavnim planovima i programima u srednjoj školi, kao javnoj ustanovi, specifični sadržaji određenog nastavnog predmeta se ne mogu razlikovati više od 10% u odnosu na utvrđeni nastavni plan i program, izuzev nekih vannastavnih aktivnosti kao što je kursna,

23 http://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/Obrazovanje_lzvjestaj_Namir_Ibrahimovic.pdf

24 Pojašnjenje: u dostupnoj literaturi nije navedeno ko su vladine komisije.

fakultativna nastava i druge, dok je predmetna nastava jasno utvrđena. Odluke o tome koji će udžbenici biti zvanično odobreni donosi Koordinacija od 11 ministara²⁵, dok svaki udžbenik detaljno pregleda pet recenzenata/kinja na osnovu određenih kriterija i skala. Međutim, u udžbenicima su zabilježene brojne greške i neistine koje djeca i dalje uče, a koje će biti predstavljene u nastavku teksta.

Razlika u entitetskim nadležnostima između Federacije BiH i Republike Srpske se ogleda u tome da je u Republici Srpskoj jedno ministarstvo nadležno za obrazovanje, dok je u Federaciji BiH nadležan svaki kanton zasebno i to se primjenjuje i na udžbenike iz kojih djeca uče.

Odluku iz kojih će udžbenika djeca učiti donosi nastavno-naučno vijeće unutar svake škole odnosno unutar svakog aktiva se odabere najbolji s liste odobrenih udžbenika za svaki predmet. Često se dešava da nastavnici/e zbog unaprijed napisanih i naučenih nastavnih planova i priprema za časove ne uzimaju nove i bolje udžbenike koji su ponuđeni na listi odobrenih udžbenika nego uzimaju udžbenike po kojima rade već duži niz godina.

Neunificiranost obrazovnog sistema u BiH predstavlja podobno tlo za promovisanje određenih stereotipa, predrasuda, različitih *istina* koje djeca uče u zavisnosti u kojem dijelu države žive.

Tako u uslovima međuetničke tenzije, a naročito tokom i nakon ratnih sukoba, obrazovanje može biti korišteno kao sredstvo za prolongiranje ili produbljavanje konflikta u društvu i promovisanje podjele i netolerancije. Pod takvim okolnostima nastavnicima/ama je često nametnuto da slijede određeni plan i program ili koriste udžbenike koji homogenizuju vlastitu grupu, a druge predstavljaju kao opasnost koje se treba plašiti. Nasuprot tome, obrazovanje može doprinijeti oporavku i obnovi društva nakon sukoba te biti katalizator za ponovni razvoj zajednice.²⁶ U ovom slučaju međuetničke tenzije predstavljaju jedan primjer djelovanja i utjecaja obrazovnog sistema na mlade i kreiranja njihovih istina. Postoji niz društvenih vrijednosti koje se putem obrazovanja kreiraju i formiraju kod mladih ljudi. Naročito se izdvaja osnovno i srednje obrazovanje jer mladi ljudi tokom tog stepena obrazovanja nisu još formirane ličnosti i

25 Radi izrade udžbenika i praćenja udžbeničkog standarda i uređenja udžbeničke politike u Federaciji BiH osniva se Vijeće za usklađivanje udžbeničke politike (u daljnjem tekstu: Vijeće). Vijeće ima predsjednika i jedanaest stručnih članova/ica koje imenuje ministar/ministrica Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke u saradnji s kantonalnim ministarstvima, vodeći računa da u Vijeću budu stručnjaci/kinje za razna nastavna područja i udžbeničku problematiku, nastavnici/e i profesori/ce, univerzitetski/e profesori/ce, koji/e bi istovremeno zastupali i teritorijalnu pokrivenost u Federaciji. Dostupno na: <http://www.skolegijum.ba/tekst/index/27> (pristup web stranici: 20.10.2016.)

26 Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?, Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2007, str. 15.

nalaze se u godinama kada formiraju mišljenje u zavisnosti od toga šta im se servira od ponuđenih informacija i sadržaja. Najčešći *odgajatelji/ce* u tom životnom periodu djece su porodica ili osobe koje učestvuju u odgoju djece, škole i mediji (tradicionalni: printani i elektronski i novi mediji: internet, blogovi, *Face-book* i slično).

3.1. UTICAJ STEREOTIPA NA MLADE KROZ OBRAZOVANJE

Obrazovanje je sastavni dio odgoja i formiranja mladih naraštaja u državi jer mladi kroz obrazovne institucije stiču mišljenja, zaključke i oblikuju svoju ličnost o generalnim, ali i o konkretno određenim događajima.

Sadržaji i vrijednosti koji se promoviraju u obrazovnom sistemu imaju važne implikacije po cijelo društvo jer će činjenice koje učenici/e uče o svojoj kulturi, jeziku i historiji imati bitnu ulogu u oblikovanju njihovog svjetonazora i odnosa prema sebi i drugima. Udžbenici mogu bitno doprinijeti jačanju svijesti o univerzalnim ljudskim vrijednostima kod učenika/ca ili mogu, nasuprot tome, probuditi autoritarne, nekritičke stavove koji su u suprotnosti s obrazovanjem za otvoreno društvo. Nastavni plan i program nije nikada običan skup znanja koja se na neki način pojavljuju u tekstovima i učionicama u jednoj zemlji. On je uvijek dio selektivnog znanja, rezultat nečijeg izbora, vizija određene grupe o legitimnom znanju.²⁷

Osim toga što sadržaji iz udžbenika direktno utiču na percepciju mladih oni također kreiraju njihove stavove o vrijednostima unutar jednog društva, kreiraju okruženje u kojem će oni/e biti tolerantni/e ili neće biti tolerantni/e prema drugim živim bićima na planeti te se njihov uticaj proširuje u raznim sferama djelovanja. Udžbenici osnovnog i srednjeg obrazovanja djeluju na kreiranje svijesti mladih o životu, društvu, društvenim ulogama, vrijednostima i mnogim drugim društvenim načelima.

Obrazovanje, njegovi sadržaji i prakse su uvijek bili manje ili više sofisticirana sredstva za reprodukciju etabliranih odnosa među polovima. Suvišno je naglašavati da su ovi odnosi u našoj kulturi strukturno uslovljeni bazičnom matricom patrijarhata i da je ona s malim lokalnim specifičnostima jedinstvena za sve zemlje u regiji.²⁸ Nije rijedak slučaj da se u udžbenicima vidi

27 Apple, M.W. (1996) *Cultural Politics and Education*. Teachers College Press. Teachers College, Columbia University, pp. 22.

28 Prevazilaženje rodних stereotipa u osnovnom obrazovanju, Foundation Open Society Institute, str. 21.

stereotipno predstavljanje uloga muškaraca i žena u društvu generalno, ali naročito u porodici kada su u pitanju udžbenici za osnovno obrazovanje. Nasuprot tome, u Zakonu o srednjem obrazovanju se navodi da *sadržaji koji promovišu jednakopravnost spolova sastavni su dio nastavnog programa*. U nastavku ovog dokumenta bit će predstavljena analiza udžbenika s izdvojenim stereotipnim dijelovima teksta koji predstavljaju sastavni dio udžbenika.

Tekstovi s kojima se djeca susreću najčešće ih uče da:

- Mama kuha ručak, a otac gleda televiziju ili mama je prikazana s pregačom, a otac u poslovnom ili radnom odijelu;
- Djevojčice plaču, a dječaci ukoliko plaču onda su prozvani *djevojčicama*;
- Djevojčice su podstaknute da budu poslušnije nego dječaci jer se njima pripisuje sramežljivost, povučenost, emotivnost, dok se dječacima pripisuje borbenost i nestašluci;
- Djevojčicama se kroz primjere slika u udžbenicima govori da im je mjesto u kući uz šporet i djecu;
- Likovi žena i djevojčica se često smještaju u sferu privatnog, pasivnog i zavisnog, dok muškarci *pripadaju* javnoj sferi djelovanja s ulogom nositelja i izdržavatelja porodice.

Sve su ovo stereotipi i stereotipne slike o ulogama žena i muškarca odnosno o djevojčicama i dječacima koji/e će kasnije *uspješno* u ovim ulogama živjeti kao formirani muškarci i žene. Najjednostavnije rečeno *stereotipi* su iskrivljeno i unaprijed definisano mišljenje o određenoj osobi, grupi ljudi ili populaciji, najčešće u kontekstu spola i roda. Stereotipe definišemo kao pojednostavljene i generalizovane mentalne slike ili stavove koji iskrivljuju naše predstave o stvarnosti. Oni su otporni na promjene zato što smo skloni da “štedimo” svoje spoznajne kapacitete i najkraćim putem “prepoznamo” osobe i pojave.²⁹

Međutim, mnogi/e sociolozi/ginje i psiholozi/ginje tvrde da stereotipi ne moraju biti štetni sami po sebi jer su rezultat generalizacije, ali su štetni zato što su povezani s predrasudama (npr. pristrasno i najčešće pogrešno vrednovanje osoba ili društvenih grupa) i diskriminacijom (razlikovanje jedne grupe ili isključivanje jedne grupe ili populacije u odnosu na drugu). Upravo ovakav pristup je prisutan u tranzicijskom društvu u kojem živimo s jakom patrijarhalnom tradicijom i etničkom podijeljenošću koje muškarce predstavlja kao

29 Mujić, Medina, Medijsko pozicioniranje žene u bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, Fakultet humanističkih nauka, doktorska disertacija, Mostar, 2016, str. 69.

branioce identiteta i naroda. Čest je slučaj da se ista situacija kod muškarca i žene tumači na potpuno suprotan način.³⁰

Ranije je već navedeno da su porodica, obrazovne institucije i mediji odgovorni za obrazovno-odgojni proces formiranja mentalnih percepcija mladih ljudi. Čest je slučaj da roditelji na jedan način odgajaju djecu, bez predstavljanja stereotipnih društvenih uloga, propagirajući ravnopravne mogućnosti i djelovanja dječaka i djevojčica u društvu, u obrazovanju i slično, ali obrazovne institucije djecu uče drugačije. Takva djeca se susreću s nejasnim i nedefinisanim vrijednosnim sistemom u kojem ne znaju kome da vjeruju: roditeljima ili učitelju/ici koji/a priča i radi ono što piše u udžbeniku. Treći problem su mediji koji također prate unaprijed određeni sistem, stereotipni sistem predstavljanja rodni uloga i preuzimajući taj društveni obrazac mediji tako i izvještavaju. U ovom slučaju oni, kao treća strana istine, samo potvrđuju taj godinama tradicionalno utabani put neistine i stereotipa protkanih dominantnim djelovanjem patrijarhata.

Nije rijedak slučaj da se u medijima nađe stereotipno predstavljanje žena koje je dolaskom novih medija postalo sve intenzivnije. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da je novinarstvo najstarija medijska profesija i da osnivački mitovi i vještine koje donose novinarsku slavu uglavnom afirmišu patrijarhalnu kulturu muškosti. U objašnjenju tog fenomena ni u kojem slučaju ne mogu biti zanemarena dva faktora – socijalizacija žena i njihova edukacija. Novi mediji su doprinijeli slabijoj kontroli medija: objava priloga, tekstova i slično i iz tog razloga su već ranije tradicionalno utemeljena stereotipna mišljenja o ženama dobila još veću medijsku popularizaciju.³¹

30 Ibid, str. 69.

31 Ibid, str. 68.

3.2. POSLJEDICE LOŠE OSMIŠLJENOG OBRAZOVNOG SISTEMA

Postoji niz problema u obrazovnom sistemu s kojima se djeca susreću. Neki od tih problema su:

1. Loša inkluzija Roma i Romkinja i ostalih marginalizovanih grupa – pitanja marginalizovanih grupa su površno zakonski uređena iz razloga što se i ne spominju direktno nego kroz širi pojam *nacionalnih manjina* gdje se navodi: „Ministarstvo donosi nastavni plan i program za nastavu iz maternjeg jezika pripadnika nacionalnih manjina i osigurava nastavni materijal za takvo obrazovanje. Nastavni materijal odgovara potrebama date manjine i uključuje sadržaje iz književnosti, historije, geografije i kulture te manjine.“³²
2. Bolonjski sistem se odnosi na visokoobrazovne institucije, tj. fakultete, ali on još nikada nije zvanično i u potpunosti prihvaćen iz razloga što studenti/ce još uvijek iz određenih predmeta imaju predavanja po *starom* sistemu obrazovanja, odgovaraju i polažu ispite po tom sistemu i slično.
3. Nepostojanje sistematskog rada na rješavanju problema vršnjačkog nasilja koje je u porastu oduzimanjem autoriteta nastavnici/ama.³³ U sklopu redovnog nastavnog plana i programa ne postoji niti jedan predmet u sklopu kojeg se uči o nenasilju, o nultoj toleranciji na nasilje, a pri tom škole nemaju nadležnosti šta raditi s djecom koja su sklona vršnjačkom nasilju. Također, nužno bi bilo raditi i edukacije nastavnog osoblja da kroz predmetne aktivnosti potiču i stalno insistiraju na nultoj toleranciji na nasilje. Na ovaj način bi se suzbijali svi oblici nasilja jer bi nastavnici/e bili/e dužni proći svaki oblik nasilja, upoznati učenike/ce sa svim oblicima nasilja, pa čak objasniti i probleme huškačkog nasilja koje je u toj životnoj dobi djece vrlo prisutno, intenzivno i ostavlja jak utisak na djecu. Npr., ukoliko jedna osoba u razredu postoji koja širi netrpeljivost, poziva na mržnju, širi neistine, ucjenjuje drugu djecu, vrši direktno verbalno nasilje putem interneta i novih medija i slično, to ostavlja

32 Zakon o srednjem obrazovanju objavljen je u “Službenim novinama Kantona Sarajevo“ broj:23/10. str.6.

33 U nekim školama se počinju uvoditi nova pravila da učenici/e ocjenjuju profesore/ice i te ocjene utiču na njihov daljnji angažman u školi. Njihove ocjene se najčešće temelje na tome koliko je profesor/ica popustljiv/a prema njima, kako ih ocjenjuju i zaključuju ocjene i slično. Djeca ovim ne ocjenjuju stvarni rad profesora/ica. Ovakva odredba znači jasno gubljenje autoriteta nastavnog osoblja.

traga na drugu djecu jer će sigurno neko od prisutnih početi oponašati i izvršavati taj oblik *naređenja* i tu nastaje problem u kompletnom kolektivu – razredu. Nažalost, danas u ovakvim slučajevima škole nemaju nikakvu nadležnost osim da djecu koja direktno vrše nasilje upute pedagogu/ici ili da pozovu roditelje kojima je s druge strane jako teško prihvatiti da je njihovo dijete nasilno i najčešće odbijaju povjerovati u to. Sve ovo dovodi do nerješavanja problema vršnjačkog nasilja jer ne postoji adekvatno sistemsko rješenje za suzbijanje nasilja tako da broj nasilne djece postaje veći iz dana u dan.

4. Nepostojanje nadležnosti i odgovornosti školskih institucija da rade s djecom u situacijama nasilničkog ponašanja. Škole nemaju

adekvatne mehanizme suzbijanja vršnjačkog nasilja. Djeca koja su sklona nasilju, imaju predviđene obrazovno – odgojne školske mjere u vidu razgovora s pedagogima/gicama, ali nemaju predmete kroz koje će učiti o problemima nasilja, o sprječavanju nasilja, kako prepoznati nasilje i slično. Čest je slučaj da škole nemaju dovoljno kapaciteta i da jedan pedagog/ica radi u nekoliko škola. Osim toga pedagozi/gice nemaju dovoljno nadležnosti.

5. Širenje stereotipa i neistina u školskim udžbenicima je jedan od problema koji je Fondacija CURE prepoznala kao gorući i ovu publikaciju upravo posvetila suzbijanju i pokušaju iznalaženja rješenja predstavljanjem stereotipa i neistina u školskim udžbenicima.
6. Dvije škole pod jednim krovom - jedan od problema kojim se direktno ne poštuje Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, a s kojima se djeca susreću i dijele na

naše i njihove je problem dvije škole pod jednim krovom. U ovom Zakonu navodi se da je cilj obrazovanja: „(...) razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, vlastitoj kulturnoj samosvijesti, jeziku i naslijeđu na način sukladan civilizacijskim tekovinama, upoznajući i uvažavajući druge i drugačije, poštujući različitosti i njegujući međusobno razumijevanje, trpeljivost i solidarnost među svim ljudima, narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini i svijetu. Osiguravanje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim razinama obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost,

*socijalno i kulturno podrijetlo i status, obiteljski status, vjeroispovijed, duševnotjelesne i druge vlastite osobine.*³⁴

U Bosni i Hercegovini je često vidljiva situacija *dvije škole pod jednim krovom*, a ovaj fenomen je postao prisutan nakon završetka rata. *Dvije škole pod jednim krovom* predstavlja oblik segregacije u nekim školama u Bosni i Hercegovini. U istoj školskoj zgradi se obrazuju učenici/e iz dvije etničke grupe, Bošnjaci i Hrvati, ali fizički odvojeni jedni od drugih i najčešće s posebnim ulazom u školsku zgradu. Bošnjaci rade prema federalnom nastavnom planu i programu, a Hrvati se naslanjaju na nastavni plan i program susjedne države Hrvatske. Najizrazitiji primjeri *dvije škole pod jednim krovom* su u Srednjobosanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu. *Dvije škole pod jednim krovom* su

direktna posljedica Bošnjačko-Hrvatskog sukoba (1992.-1994.) i stvaranja samoproglašene hrvatske paradržave Herceg-Bosne na teritoriji Bosne i Hercegovine.³⁵

Postojanje *dvije škole pod jednim krovom* apsolutno narušavaju navedene odredbe iz Okvirnog Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju na način:

1. Separacijom se djeca uče nacionalizmu i širenju netrpeljivosti, a ne uče se nacionalnoj pripadnosti.
2. Separacijom se ne čuva povjesno-kulturna baština u vidu očuvanja jezika, naslijeđa i dr. jer djeca uče iskrivljenu historiju koja nije unificirana i podučavana su neistinama o dešavanjima u prošlosti.
3. Separacijom djeca ne razvijaju ljubav prema BiH nego, odgajajući ih na ovaj postojeći način, oni/e stvaraju ljubav prema drugim susjednim državama koje nemaju veze s BiH, kao što su Srbija, Hrvatska i slično jer se u Bosni i Hercegovini ne poštuje i ne uči bosanski jezik kao maternji jezik koji označava pripadnost jednoj državi koja se zove Bosna i Hercegovina.
4. Separacijom koja često pronalazi prostor za govor mržnje koji djeca prihvataju i uče ne ostvaruje se odgajanje i obrazovanje učenika/ca za življenje u multikulturalnom svijetu gdje se poštuju različitosti, drugi drugačiji i gdje se razvijatolerancija. Naprotiv, dijeljenju "torove" sužava razvijanje mentalne percepcije mladih o različitostima i bogatstvima koja su prisutna u BiH. Nažalost, djeca imaju priliku

34 Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, usvojen temeljem članaka IV. 4.a) i II.4. Ustava Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine na sjednici Zastupničkog doma, održanoj 27. juni 2003. godine, i na sjednici Doma naroda, održanoj 30. juni 2003.

35 Preuzeto s: https://bs.wikipedia.org/wiki/Dvije_%C5%A1kole_pod_jednim_krovom

da vide, hrane i pothranjuju vlastito s tendencijom neodobravanja drugog i drugačijeg u svim segmentima.

Upravo iz ovih razloga Bosna i Hercegovina nema unificiran obrazovni sistem jer je politika prodrla i u sferu obrazovanja pa tako npr. učenici/e u Federaciji BiH uče jednu historiju o Bosni i Hercegovini, a u Republici Srpskoj sasvim drugu.

Državljanima/ke Bosne i Hercegovine bi trebalo da uče bosanski jezik, kao što se u drugim državama, npr. u Hrvatskoj uči hrvatski jezik, u Srbiji uči srpski jezik, u Njemačkoj njemački jezik i slično. Međutim, problem nastaje u kontradiktornostima koje se javljaju unutar Okvirnog Zakona, poput člana 12 - *Obrazovanje nacionalnih manjina*, gdje se navodi: „Državljanima Bosne i Hercegovine koji se smatraju pripadnicima nacionalne manjine, prema definiciji iz Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, u srednjoj školi u koju su upisani bit će osigurana nastava iz

njihovog maternjeg jezika na tom jeziku.“ Ranije je navedeno u ovom Zakonu da se *nastava u školi izvodi na zvaničnim jezicima konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, koji se imenuju jednim od tri naziva: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik.*

Osim toga što ova zakonska odredba nužno vodi političkoj, nacionalnoj i vjerskoj podjeli u javnim institucijama, potiče i netrpeljivost i postojanje državnih nedostataka poput toga da jedna država nema jedinstven maternji jezik nego ima više jezika koji su slični, ali nisu isti i nemaju isti naziv. Osim toga, problem se javlja da se onda niti jedna nacionalna manjina ne poštuje, kojih s druge strane može biti mnogo i mogu predstavljati opterećenje u obrazovnom sistemu. Iz svega navedenog bi bilo nužno da u BiH postoji jedan maternji jezik koji će biti zvanični jezik Bosne i Hercegovine.

3.3. PREPORUKE ZA SUZBIJANJE STEREOTIPA

Može se zaključiti da su tri osnovna odgojno-obrazovna stuba pod uticajem već naučenih sistema protkanih različitim uticajima poput tradicije, stereotipa, patrijarhata, običaja, dominantne uloge bivših sistema življenja i slično. Da bi se ovakav generički problem poboljšao i u konačnici riješio potrebna su sistemska djelovanja kao što su razne edukacije roditelja koji su već i sami prilično svjesni jednakog tretmana vlastite muške i ženske djece, ali obrazovni sistem nema tu subjektivnu ulogu i njihov sistem djelovanja najčešće ostaje onakav kakav je i bio.

Ministarstva obrazovanja bi trebalo detaljnije i jasnije da definišu pravila izrade udžbenika i njihovog odobravanja.

Zatim, pedagoški zavodi treba da aktivno učestvuju u izradi udžbenika te da pomažu nastavnicima/ama u integraciji zakonski utemeljenih principa obrazovanja u nastavi. Prilikom izrade udžbenika, izdavači/ce i autori/ce udžbenika moraju imati na umu svrhu znanja i pripremati učenike/ce za korištenje stečenog znanja u privatnom, društvenom i profesionalnom životu. U izradi, stoga, treba angažovati multidisciplinarne timove u koje su uključeni i nastavnici i koristiti postojeće smjernice za izradu udžbenika, ne zanemarujući odgojnu funkciju udžbenika. Od naročitog je značaja uvođenje i drugih naroda i manjina koji žive u BiH u udžbenike i nastavu te uvođenje sadržaja koji će potaći razvoj pozitivnog stava prema tim narodima kao i prema djeci s posteškoćama u

razvoju. Učenicima/ama, kao primarnim korisnicima/ama obrazovanja, treba dati aktivnu ulogu u izradi udžbenika kako bi udžbenici bili zanimljiviji i učinkovitiji.³⁶

³⁶ Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?, Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2007, str. 14.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA „O ZASTUPLJENOSTI STEREOTIPA, PREDRASUDA, DISKRIMINACIJE I NASILJA U OBRAZOVNIM INSTITUCIJAMA KANTONA SARAJEVO“

Za ovo istraživanje rađena je detaljna analiza zakonskog uređenja obrazovnih ustanova i kvalitativna analiza korištenjem metode fokus grupa koje su sprovedene u dva vremenska perioda s različitim ciljanim grupama. Zbog specifičnosti i osjetljivosti teme, organizovane su dvije fokus grupe u svrhu što kvalitetnijeg predstavljanja problema iz različitih uglova. Cilj ove fokus grupe bio je da kroz razgovor saznamo kakvi su stavovi učesnika/ca fokus grupa vezano za udžbeničku politiku, stereotipe, predrasude, diskriminaciju i rodno zasnovano nasilje, posebno kad se radi o nasilju u vezama mladih i vršnjačkom nasilju, nasilju u porodici, seksualnom nasilju, rodnom nasilju i bilo kojem drugom obliku nasilja.

Polazeći od toga da je škola odgojno-obrazovna ustanova s nastavom kao središnjim poljem njezina djelovanja.³⁷, u školi djeca i mladi treba da se socijalizuju kroz program učenja i odgoja i na taj način postanu formirane i zrele osobe za nastavak samostalnog života na fakultetu ili na prvom radnom mjestu u zavisnosti od izbora. Upravo iz ovih razloga smo odlučile da prva fokus grupa bude s prosvjetnim radnicima/ama, profesorima/cama i pedagogima/gicama. Prva fokus grupa je obuhvatila osam pedagoga/ica i profesora/ica iz osam srednjih škola³⁸ u Kantonu Sarajevo. Na obje fokus grupe profesori/ce, pedagozi/gice, nevladine organizacije i osobe iz institucija vlasti su zaključili da je nasilje kod mladih ljudi prilično zastupljeno i samim time ne zaobilazi ni obrazovne institucije u kojima mladi provode svaki radni dan, u prosjeku oko šest sati vremena. Za to vrijeme profesori/ce su u svakodnevnoj komunikaciji s mladima i oni/e su najčešće i svjedoci/kinje nasilja, ukoliko se ono nužno dešava u prostorijama škola. Upravo iz tih razloga profesori/ce su relevantni u procesu sprječavanja i zaustavljanja nasilja kod mladih osoba.

Druga fokus grupa je uključila i druge društvene grupe, a to su predstavnici/e vladinih i nevladinih institucija i organizacija, političkih stranaka i osoba koje rade u kancelarijama Institucije ombudsmena za ljudska prava. Svaki/a od navedenih učesnika/ca je imao/la vlastito iskustvo s problemom vršnjačkog nasilja za koje smatraju da je iz dana u dan sve više prisutno u Bosni i Hercegovini.

37 Dostupno na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Škola>, pristup internet stranici: 20.10.2016.

38 Škole koje su učestvovalе u prvoj fokus grupi su: Srednja ekonomska škola, Gimnazija Obala, Srednja škola za saobraćaj i komunikacije, Srednja škola primijenjenih umjetnosti, Srednja škola za okoliš i drveni dizajn, Treća gimnazija, Srednja ugostiteljsko-turistička škola i Druga gimnazija.

Metoda fokus grupa jeste bio kvalitativni oblik istraživanja koji uključuje grupnu diskusiju o nekoj zadanoj temi. Osnovni cilj fokus grupe jeste potaknuti diskusiju kojom će se istražiti vrijednosti ili stavovi ispitanika/ca prema nekom problemu ili temi, odnosno razumjeti i objasniti značenja, vjerovanja i kultura koja utiče na osjećaje, stavove i ponašanja individua. Dok kvantitativnom metodom anketiranja velikog broja ispitanika/ca dobivamo frekvencije ponuđenih odgovora za koje su se ispitanici/ce opredijelili, u slučaju fokus grupa uz tu osnovnu informaciju pokušavamo razotkriti zašto ljudi imaju pozitivan ili negativan stav prema nekoj temi.³⁹

Fokus grupe su najčešća tehnika kvalitativnih istraživanja, koja predstavlja diskusiju na određenu temu koja se odvija na neformalan način u grupi od šest do deset ljudi okupljenih da bi izrazili svoja mišljenja i ideje u vezi neke zadate teme. Grupu vodi iskusna/a moderator/ica koji/a je posebno pripremljen/a za određeni projekat. Tokom diskusije ispitanici/e pružaju mnoštvo informacija o svom mišljenju, razmišljanju i vjerovanju.⁴⁰

Ova metoda zasnovana je na vjerovanju, stavovima i mišljenju ispitanika/ca koji/e su prethodno ciljano birani/e da učestvuju u diskusiji na temu Rodno zasnovano nasilje – nasilje u vezama mladih.

4.1. SAŽETAK

Informatori/ce javnosti svakodnevno nas upoznaju s novim slučajevima vršnjačkog nasilja u školama, na ulici, u porodici i na drugim mjestima. Razvojem novih tehnologija, pojavom interneta, društvenih mreža, kablovskih televizija i slično, mladi ljudi nisu proširili svoje vidike gledanja putem navedenih noviteta niti povećali svoje znanje o drugom i drugačijem nego su postali razdražljivi, frustrirani i nezadovoljni postojećom životnom situacijom. Svoja nezadovoljstva često prikazuju kroz određene oblike vršnjačkog nasilja jer im nasilno ponašanje daje moć i u njihovim mentalnim percepcijama stvara snagu. Na *Facebook* profilima često vidimo ovakve oblike ponašanja koji su primijetni i u vidu komentara o vijestima na određenim internet portalima.

Internet je mladim ljudima donio priliku za novu edukaciju, brže i jednostavnije dobijanje informacija, širenje vijesti iz svijeta, ali isto tako internet predstavlja i opasnost od različite vrste zloupotrebe, neograničene slobode govora koja prelazi u govor mržnje, potiče na nasilje i nasilno ponašanje i slično. Za mlade

39 Skoko, B., V. Benković. Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. Politička misao, god. 46, br. 3, 2009, str. 217-218.

40 Dostupno na: <http://www.ninamedia.rs/rs/istra%C5%BEivanje/usluge/kvalitativne-metode/fokus-grupe/>, pristup internet stranici: 20.10.2016.

Ljude je posebno bitno da se na pravilan način znaju koristiti internetom jer on kako ima svoje prednosti, tako ima i svoje nedostatke i vrlo često može odvesti u pogrešnom smjeru djelovanja.

U cilju suzbijanja i rješavanja problema vršnjačkog nasilja s kojim se mladi susreću u obliku počinitelja/ica ili preživjelih nasilnog ponašanja, detaljno smo analizirali problem i na taj način pokušali naći njegove uzroke. Na obje fokus grupe profesori/ce, pedagozi/ginje, nevladine organizacije i osobe iz institucija vlasti su zaključili/e da uzroci nastaju tamo gdje mladi najviše vremena provode: *u kući – porodica (odgajatelji/ce, staratelji/ce), u školi, na internetu i u društvu.*

Nakon što su jasno definisani uzroci nastanka problema, potrebno je bilo na što kvalitetniji način saznati razloge njegovog postojanja. Tim povodom smo organizovali dvije fokus grupe, jednu s predstavnicima/ama obrazovnih institucija i drugu s predstavnicima/ama javnog sektora: nevladin i vladin, političkog sektora te kancelarije Institucije ombudsmena za ljudska prava u BiH i drugih. Većina učesnika/ca koji/e su učestvovali/e u obje fokus grupe su se identifikovali/e i kao roditelji te su govorili iz ugla roditeljstva (npr. „Ja kao roditelj sam mišljenja...“), ali i kao stručne osobe za posao koji obavljaju. Obzirom da djeca provode dosta vremena u obrazovnim institucijama, potrebno je bilo kroz fokus grupu detaljno analizirati i pronaći eventualne razloge postojanja vršnjačkog nasilja u školama. Zatim, kroz drugu fokus grupu predstavnici/e javnog sektora su iz svog ugla predstavili/e problem nastanka i postojanja vršnjačkog nasilja generalno u društvu.

Na ovaj način dvije fokus grupe su trebale da obuhvate sve uzroke nastajanja problema vršnjačkog nasilja i da time kroz kvalitativnu analizu ponude adekvatna rješenja za suzbijanje i rješavanje navedenog problema.

4.1.1. REZULTATI I FOKUS GRUPE

Sadržaj sastanka prve fokus grupe je bio koncipiran u vidu pitanja iz nekoliko tematskih oblasti poput uređivačke politike udžbenika za srednjoškolsko obrazovanje: ko piše udžbenike, a ko ih odobrava te da li su trenutni udžbenici adekvatni i učestvuju li u procesu edukacije i odgoja djece. Drugi dio pitanja odnosio se na probleme vršnjačkog nasilja - nasilja u vezama i odnosu mladih ljudi, načinu njegovog suzbijanja i u konačnici davanje preporuka o rješavanju problema vršnjačkog nasilja.

Cilj prve fokus grupe bio je izrada preporuka u cilju sprječavanja i širenja predrasuda, diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja. Ova fokus grupa je organizovana s pedagogima/gicama i profesorima/cama kako bi se razgovaralo o pitanjima koja se tiču stereotipa i predrasuda u školskim udžbenicima i rodno zasnovanog nasilja.

U ovim poglavljima (*Rezultati I fokus grupe* i *Rezultati II fokus grupe*) iznesena su isključivo mišljenja i stavovi učesnika i učesnica fokus grupe. Autorica je bila u ulozi moderatorice i kreatorice upitnika za prvu i drugu fokus grupu na koji su učesnici/e davali odgovore zasnovane na ličnim i profesionalnim iskustvima.

Odgovori učesnika/ca su posebno izdvojeni u nastavku teksta i prilagođeni su rodno senzitivnom jeziku. Kada su u pitanju udžbenici za srednjoškolsko obrazovanje u Kantonu Sarajevo, o nekoliko pitanja ispitanici/e prve fokus grupe su se usaglasili/e. Koliko god se smatralo da su udžbenici jako bitni, jer iz njih mladi ljudi uče, više od 50% ispitanika/ca su se izjasnili/e da ne čitaju druge predmetne udžbenike koji su aktuelni u školi. Samo nekoliko njih su odgovorili/e:

„Bila sam u prilici prelistati nekoliko udžbenika koji se koriste za nekoliko različitih predmeta koji su zastupljeni u školi u kojoj predajem.“

Iako se većina složila s tim da se u udžbenicima nalaze netačne informacije, da su nepregledni, nisu usklađeni sa stvarnim potrebama učenika/ca, da su staromodni i prevaziđeni, ako govorimo o strukovnim školama da su preopširni i da nude nepotrebne informacije i osim toga da imaju niz nedostataka koje niko nema potrebu da redukuje, ni sami/e prosvjetni/e radnici/e nisu iskazali/e interes ni inicijativu za promjenom trenutne situacije kada je udžbenička politika u pitanju.

„Dosta se razlikuju od udžbenika kojima se služila moja generacija (predajem u školi koju sam i sama pohađala), vrlo su nepregle-

dni, često nude netačne informacije, nerijetko nude neadekvatne primjere ili ne nude dovoljno primjera koji bi učenicima/ama pomogli da bolje razumiju nastavnu materiju, ničim ne podstiču učenike/ce da dalje tragaju za znanjem, vizuelno su veoma loše realizirani, ne sadrže uvijek gradivo koje je predviđeno nastavnim planovima i programima, i profesori/ce i učenici/e imaju zaista malo koristi od njih, a nerijetko su i sami autori/ce udžbenika po raznim osnovama sporni...“

„Imaju puno nedostataka, učenici/e moraju i po više udžbenika koristiti za jedan predmet.“

Neki/e su čak mišljenja da su udžbenici postali teret nastavnika/ca i učenika/ca, a ne pomagalo što im je primarna svrha, zbog svoje neadekvatnosti. Interesantno je da većina ispitanika/ca smatra kako u udžbenicima nema stereotipa, predrasuda, patrijarhalno-tradicionalnih prikaza ili nekih opisa, slika koje aludiraju na nasilje ili na formiranje iskrivljenog mišljenja o određenoj stvari, grupi, populaciji, rodu ili spolu. Ova njihova tvrdnja pokazuje koliko se malo pažnje obraća na generalizaciju i istinitost navoda u samim udžbenicima jer ako uporedimo rezultate istraživanja udžbenika u srednjim školama, ne postoji niti jedan školski udžbenik koji ne sadrži stereotipe. Samo je jedna ispitanica navela koji su to konkretno stereotipi koje djeca uče u udžbenicima tokom svog obrazovanja i zajedno s tim odrastaju:

„Npr. slikovne “informacije“ da djevojčicama pripada crvena boja, a dječaima plava. Da su muškarci šoferi, a žene učiteljice, da je prošlost izuzetno važna, zanemarujući pojam sadašnjosti, da gradovi trebaju imati kina i pozorišta, a da u ruralnim sredinama toga nema (i samim time da ne treba biti).“

Stereotipi su uzrok svakog oblika negativnog ponašanja, uključujući predrasude i potrebu za nasilnim reagovanjem zbog drugog i drugačijeg jer svijest pojedinca/ke koji/a uči i gleda kako je sve što izlazi izvan šablona serviranog i predstavljenog drugačije i vrijedno je korekcije.

„Stereotipi i predrasude itekako utiču na nasilje, kako na verbalno nasilje, tako i na fizičko. Često djeca za stvari koje su im nepoznate pokazuju negativan stav, negativne konotacije, s pogrđnim nazivima što izaziva nasilje. Mi kao društvo se trebamo suočiti s neznanjem koje nosimo jer čim je nešto drugačije i nije po našim uzusima mi to posmatramo negativno jer imamo predrasude. Djeca čak kroz viceve, slušajući starije i prateći medije koriste

negativne konotacije i poveznice s nečim što nije uobičajeno, često i klasično, nešto što je drugačije, druge vjere, nacionalnosti, izgleda i slično.“

O problemu vršnjačkog nasilja u školama i situacijama s kojima su se ispitanici/e suočavali jednoglasno su se složili s činjenicom da u školi ne postoji mnogo sankcija niti mogućnosti za redukovanje takvog ponašanja. Postoje univerzalna školska pravila, ukoliko se desi neka nelagodna i nepredviđena situacija između učenika/ca kao što je svađa, vrijeđanje, fizički obračuni i slično, nastavnici/e većinom pokušavaju taj problem riješiti verbalnim putem. Ukoliko je problem kompleksniji i zahtijeva veće ingerencije onda se djeluje na sljedeći način:

„Kada se već desi nasilje, obavezno i odmah se obavlja razgovor s učenicima/ama da se ustanovi zbog čega je došlo do nasilja i odmah se reaguje. U školi se izdaju odgojne i preventivne mjere, s tom djecom se obavezno radi, da li pedagog/ica, psiholog/inja ili razrednik/ca, pogotovo ukoliko se takva ponašanja ponavljaju. Međutim, često se zna desiti da ono što mi smatramo nasiljem, djeca to ne vide tako i znaju nam reći da su to u zezanciji uradili, da im je to brat ili sestra i nakon toga se oni zagrlje kao da se ništa nije ni desilo.“

Prosvjetni/e radnici/e su isuviše opterećeni/e svojim redovnim obavezama prema nastavnim jedinicama koje su prilično zahtjevne i obimne za izvršavanje zbog proceduralnih i protokolarnih razloga i zbog toga nisu u mogućnosti se posvetiti više mladim ljudima-učenicima/ama s kojima se susreću kroz predmetne časove.

„Moje učenike/ce učim kako da ljepše i sretnije žive, vole i prihvataju druge, koliko god se oni međusobno razlikovali i to činim onoliko koliko mi predmet koji predajem i obaveze koje on predavaču/ici donosi dozvoljava. Ipak sam mišljenja da je prosvjetnim radnicima/ama zadatak da prosvjećuju, pomažu roditeljima u odgoju njihove djece, a za sami odgoj djeteta (i sama sam majka) su prvenstveno i najviše odgovorni roditelji i porodica kojoj dijete pripada. Smatram da dijete treba biti poslano u školu da uči i druži se s vršnjacima, a ne da time dijete prestaje biti odgovornost i obaveza svojih najbližih.“

Osim nedostatka vremena za dodatnu edukaciju, odgoj i obrazovanje mladih ljudi prosvjetni/e radnici/e nisu ni motivisani za takav rad jer nisu adekvatno plaćeni/e za već postojeći rad kojeg imaju prilično mnogo. Obzirom da su opterećeni/e formalnim obavezama u školama,

većina njih se izjasnila da imaju sasvim dovoljno, čak i previše ovlasti i da se u proces dugoročnog sprječavanja vršnjačkog nasilja ne žele dodatno uključivati.

„Malo je vremena za takvu vrstu edukacije, ali se dotakem i tih tema kad god mi nastavna jedinica dozvoli, ili mi ostane malo vremena.“

Kada su u pitanju lična iskustva prosvjetnih radnika/ca s vršnjačkim nasiljem, većina njih se složila da:

„Vršnjačko nasilje obuhvata širok spektar agresivnih ponašanja koja se događaju među djecom, od rješavanja konflikata nasilnim putem, neprihvatljivog izražavanja ljutnje ili frustracije do ozbiljnih incidenata uz upotrebu oružja. Po definiciji nasilje u školi predstavlja nasilje u kojem je učenik trajno i učestalo izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika koji ga namjerno žele povrijediti, poniziti ili izložiti neugodnostima. Naravno među nasiljem ne podrazumijevamo jednokratni incident koji se neće ponoviti, prijateljske razmirice, svađe ili nesporazume, nenamjerno nanošenje boli, prijateljsko zadirkivanje i ostale situacije koje su bezazlene ili plod dječje igre.“

Na koji način suzbiti i riješiti problem vršnjačkog nasilja u školama i društvu generalno mnogi ispitanici/e su saglasni s idejom da su odrasli dosta neodgovorni i nezainteresovani prema mladima koji vrše ili trpe nasilje. Roditelji nasilnih mladih ljudi uvijek okrivljuju druge (često i same preživjele nasilja) za nasilje koje se pred njihovim očima dešava. Mladi ljudi često jedni druge podstiču na nasilje, dok cijeli sistem to nijemo posmatra i ne djeluje preventivno, a ni korektivno.

„Kolektivna svijest podržava nasilje i teško da se ona može poništiti bilo kakvim zakonskim odrednicama i sankcijama. Društvo odgaja djecu u nasilju i edukatori/ce bilo koje vrste teško da to sporadičnim djelovanjem mogu poništiti. Veze mladih ljudi su opterećene nasiljem jer su porodice opterećene nasiljem. Samim time i društvo je opterećeno nasiljem. Gledam nasilje svaki dan. U društvu, u kolektivu, među mladima. Zakoni i pravilnici u društvu i u školama sankcionišu samo najbrutalnije nasilje, ali to ne rješava uzrok. Nasilje ne jenjava.“

Međutim, mnogi/e smatraju da djeca generalno nisu edukovana i ne znaju šta je nasilje jer je društvo generalno naučeno da toleriše

nasilje, da ne postoje posljedice za nasilno ponašanje i na taj način daju loš primjer ponašanja djeci. Većina nastavnika/ca kroz časove *Odjeljske zajednice* koriste priliku i za odgojni rad s učenicima/ama. Na taj način se trude da pristupaju na pedagoški način prema svim učenicima/ama, kako u razredu, tako na hodniku, holu ispred škole ili prilikom nekih posjeta. Smatraju da je uvijek na prvom mjestu lijepo i primjereno ponašanje jer je to ulozi odgojno-obrazovnog procesa i vrijeme za takve stvari uvijek treba naći. Većina ispitanika/ca su pokazali/e interes za dodatnu edukaciju učenika/ca o raznim vrstama problema s kojima se susreću uključujući i vršnjačko nasilje kroz određene predmete, ali je za to potrebno i prilagoditi udžbenike prema toj problematici, ali i nastavni plan i program. Također, potrebno je uvesti određene programe radionica i stručnih predavanja jer su to sve načini i mehanizmi za suzbijanje vršnjačkog nasilja, među ostalim problemima.

„Kako nasilje nije jedini problem koji muči naše društvo i vrijeme u kojem živimo, naši bi udžbenici trebali govoriti o raznim problemima - što je iz raznih razloga neizvodivo. Mišljenja sam da bi tu ulogu trebalo dati predavanjima, brošurama, priručnicima ili predmetima koji se više mogu baviti time - filozofiji, sociologiji, demokratiji.“

Mali broj ispitanika/ca su se složili s idejom da bi rado i učestvovali u procesima suzbijanja nasilja:

„Kada bi se pisao neki udžbenik, a ja bih mogla da učestvujem u tom pisanju ili dajem sugestije, insistirala bih na pisanju preventivnih mjera, vodeći se univerzalnim vrijednostima. Kada se već nasilje desi to je samo “gašenje požara”, treba raditi na tome da se ne desi.“

Sadržaji u udžbenicima doprinose kreiranju i hranjenju stereotipa i predrasuda jednih prema drugima što u konačnici u velikoj mjeri izaziva nasilno ponašanje. O uređivačkoj politici prosvjetni/e radnici/e ne znaju mnogo jer većinom koriste udžbenike koji su određeni za tu školsku godinu, dok na njihov sadržaj ne utiču apsolutno nikako jer to rade osobe koji/e pišu udžbenike.

„Sadržaj udžbenika određuju moje kolege/ice koji/e pišu udžbenike, a konačno zeleno svjetlo daje Ministarstvo obrazovanja. Nisam imala priliku, ali bih rekla da treba biti više nastavnih jedinica koje bi se bavile pitanjima uklanjanja uzroka samopovrjeđivanja.“

Ministarstvo određuje plan i program po kojem će se učiti, a ja do sada nisam bila u prilici iznijeti mišljenje o udžbenicima osim s radnim kolegama/icama. S obzirom da predajem strani jezik, mislim da bi udžbenici mogli biti kvalitetnije urađeni i sadržavati više tema iz svakodnevnog života.“

Sistemsko djelovanje je jedini način za zaustavljanje vršnjačkog nasilja i kreiranje pozitivne radne sredine u školama, na van nastavnim aktivnostima, u porodici, na ulici i slično. Prvi korak u tome bi bio odustajanje od stereotipa, prvenstveno kod svakog/e od nas kao osoba, pa onda kao roditelja/ke, kao člana/ice zajednice, pa kao edukatora/ice. Većina ispitanika/ca se složila da veća socijalna ravnopravnost između djece bi svakako smanjila i stereotipna ponašanja ljudi i nasilja. Sistemski oblik rješavanja problema vršnjačkog nasilja je pohađanje radionica ili vikend kampovi za učenike/ce jer su puno interesantniji, primamljiviji i inovativniji. Istakli/e su da nije rješenje ni izabrati nekoliko učenika/ca nego da bi bilo dobro da cijeli razredi završe takav vid radionica ili bar djeca koja su se susretala s nasiljem u vidu nasilnika/ce ili preživjelog/e nasilja. Kratkoročna djelovanja kao predavanja koja traju čas ili dva nemaju dugoročnog efekta. Svaki vid edukacije bi trebao trajati bar godinu dana kako bi se na taj način vidio neki konkretan rezultat. Na individualnom nivou mladi bi se trebali baviti sportom i aktivnostima koje imaju pozitivan uticaj na njih i njihovu okolinu, da rade na sebi, da razvijaju osjećaj za dobro, da na život gledaju pozitivno.

„Roditelji moraju snositi veću odgovornost za ponašanje njihove djece. Zatim, škole se moraju povezati sa službama za socijalni rad, policijom te zdravstvenim radnicima/ama kako bi zajedno pomagali preživjelima nasilja i sprječavali pojavu novih konflikata među mladima.“

4.1.2. REZULTATI II FOKUS GRUPE

Cilj druge fokus grupe s predstavnicima/ama iz kancelarije Institucije ombudsmena za ljudska prava u BiH, politički angažovanim osobama, predstavnicima/ama vladinog i nevladinog sektora, bivšim prosvjetnim radnicima/ama, a danas uposlenicima/ama u drugim javnim sektorima je bio da se na osnovu diskusije dobiju mišljenja o vršnjačkom nasilju iz drugog ugla. Zanimljivo je da mnogi/e iz navedenih institucija nisu pokazali/e interes za učestvovanje u fokus grupi na način da se nisu odazvali pozivu. Općina Novo Sarajevo je jedina u Kantonu Sarajevo izrazila želju za saradnjom i učestvovala je u fokus grupi. Također, većina politički angažovanih osoba nisu izrazile interes za saradnju, kao i mnoge druge javne institucije koje su bile pozvane, a nisu se odazvale pozivu. Kroz razgovor s prisutnima na drugoj fokus grupi definisani su najčešći razlozi vršnjačkog nasilja i nasilja u vezama mladih i uzrokovani su uslijed nekoliko bitnih i ključnih faktora, a to su: odgoj kao ključni segment u formiranju ličnosti svakog djeteta, okolina i kolektivna svijest društva i veliki uticaj medija.

„Ako pogledamo fotografije kojima smo okruženi i video spotove popularnih pjevačica i pjevača, možda ne popularnih, ali onih koje mladi slušaju, vidimo da su nasilni.. U tim sadržajima sve je puno nagovještaja da će se desiti da neki muškarac nekoj ženi naudi. Onda, govor mržnje na internetu je strašan jer se mladi ljudi ne znaju izražavati argumentima nego na način upotrebe govora mržnje iznose svoje osjećaje.“

Uticaj patrijarhalnog odgoja, stila i načina života mladim ljudima daje jasan primjer o podjeli radnih obaveza, naročito u kući. Nažalost i nakon emancipacije žena te njihovog uključivanja u javni život, tradicionalno patrijarhalne obaveze žene koje su bile zastupljene prije 50-100 godina još uvijek su prisutne. Žene pored posla koji obavljaju u nekom javnom preduzeću još uvijek dolaze kući i rade kućanske poslove same bez dodatne pomoći muža ili neke druge osobe. Mladi ljudi te primjere gledaju u svojim porodicama i u skladu s tim principima i pravilima odrastaju, vjerujući da su oni ispravni.

„Današnji način odgoja djece je takav da se tačno zna podjela poslova i mogućnosti. Zna se kome je mjesto u kući, a kome je mjesto van kuće, zna se ko radi kakve poslove u kući, a ko sjedi i sluša. Tako da smo trenutno gori nego prije 50 godina.“

Svi ispitanici/e su se složili/e da korištenje novih medija, tj. društvenih mreža u svrhu zabave za djecu postaje opasno jer je njihov način komunikacije putem interneta slobodniji nego licem u lice. Na društvenim mrežama su slobodniji za negativnu komunikaciju poput vrijeđanja na nacionalnoj osnovi, širenja mržnje na osnovu seksualne orijentacije i slično. Ono što je strašno jeste i internet nasilje gdje bi profesori/ce i roditelji/ke trebali/e da se obrazuju u tom smislu jer mlade više ne mogu pratiti u tom polju.

„Danas se s djecom ne može razgovarati jer oni konstantno imaju slušalice u ušima ili su na internetu. Svi spotovi koji se prikazuju su pornografskog sadržaja. Porodica je jako bitna u procesu odgoja, mada se djeci danas ništa ne može zabraniti jer im je sve dozvoljeno, internet imaju na svakom koraku i nemoguće je kontrolisati njihovu upotrebu interneta u kući i van nje.“

Međutim, ispitanici/e su mišljenja da su mladi pod uticajem cijelog društva, ne samo medija ili škole nego kompletnog društva od kojeg uzimaju sve društvene norme kao što su ponašanje, vokabular itd. Roditelji mlađoj djeci dopuštaju da igraju igrice koje imaju nasilne radnje, promovišu nasilje i danas je to društveno prihvatljivo. U tim igricama npr. dijete vatrenim oružjem uništava sva živa bića ili vatrenim oružjem ulazi u kafić i uništava sve što u tom trenutku vidi. Ovakva vrsta igrice promoviše i odobrava “ratno stanje“, ubistva, nasilje i razvija dječiji mozak da je to nešto što je normalno i što čini sastavni dio života. Također, potrebno je razbijati stereotipe kod djece, posebno u pogledu nasilja u vezama jer ono što je medijski prezentovano je i društveno prihvatljivo. Npr., kada su mediji objavili vijest da je popularnu pjevačicu Rihannu pretukao momak prije nekoliko godina, 90 % djevojčica od 12-15 godina je smatralo da je to društveno prihvatljivo i da je normalno da momak pretuče djevojku jer ga ona ne sluša! Ovaj podatak je strašan, ali odaje društvenu stvarnost projektovanu medijskom slikom.

O tome ko treba da radi na sprječavanju vršnjačkog nasilja svih oblika i ko treba da edukuje mlade o prevenciji nasilja, o prevenciji stereotipa, predrasuda i diskriminacije – ako izuzmemo porodicu većina ispitanika/ca su potvrdili da je riječ ipak o školi kao osnovnom odgajatelju jer svi/e roditelji/ke kada pošalju dijete u školu smatraju da će ta djeca nešto da nauče. Prisutni/e na fokus grupi su također primijetili da kroz primjere svoje djece znaju da nastavnici/e i profesori/ce ne mogu djeci ništa i ponašaju se u skladu s već društveno

prihvatljivim normama - djeca u toku časa hodaju, bacaju klupe, donose šarafcihere i druge opasne predmete itd. Trebalo bi da se stručni ljudi uključe, kao što su pedagozi/gice, socijalni/e radnici/e i doprinesu obrazovnim ustanovama da se takve stvari ne dešavaju i da se na taj način suzbije vršnjačko nasilje. Djeca tokom obrazovanja u zavisnosti od nastavnika/ce uče kroz stereotipne načine ukoliko nastavnik/ca prenosi na takav način gradivo jer svako gradivo se može prenijeti na stereotipan način ukoliko je to cilj nastavnika/ce. Vrlo je važno kako se gradivo prenosi, a osim toga i šta piše u udžbenicima.

S druge strane predstavnici/e nevladinog sektora kroz vlastiti praktičan rad smatraju da:

„Neformalni dio obrazovanja je puno bitniji u vidu radionica jer na taj način doprinese društvu na kreativan način, na primjer da apliciraju kako bi radili s djecom ulice i da se i oni/e na taj način socijalizuju. Neformalni rad s djecom pokazuje impozantne rezultate u razvoju i socijalizaciji djece. Međutim, poteškoće s kojima se nevladine organizacije susreću su u tome da škole i obrazovne ustanove pokažu interes za saradnju. Nvladine organizacije imaju mnogo projekata koji se tiču obrazovanja, socijalizacije, odgoja, učenja i slično, međutim, nismo se susreli ni s jednom školom koja je inicirala da ostvarimo neki vid zajedničke saradnje, većinom je to na inicijativu nevladinih organizacija. Nvladin sektor koji se bavi odgojno-obrazovnim vaspitanjem djece bi trebao da bude kao korektivni sektor obrazovnom sektoru. Stručni kadar nevladinog sektora bi mogao da radi edukacije za profesore/ice, pedagoge/ice, učenike/ce kako bi podijelili svoja znanja u svrhu što boljeg i zdravijeg društva.“

Većina njih se usaglasila da su sistemski rješenja nužna. Jedan korak koji čini dio sistemskih rješenja jeste i korekcija medijih izvještaja koja nas konstantno izvještavaju da se dešava vršnjačko nasilje, dok u školama u izvještajima pišu da vršnjačkog nasilja nema gdje primjećujemo neusaglašenost jednih s drugima. U Kantonu Sarajevo Strategija za mlade je tek u procesu izrade.⁴¹ Kada bi postojala politika za mlade tu bi se detaljno mogli razraditi svi oblici vršnjačkog nasilja. Npr., profesori/ce fizičkog odgoja bi trebali/e nekada djecu odvesti na fudbalske utakmice i pokazati im kako je to konkretan primjer nečega što se ne

41 Više informacija o Strategiji za mlade Kantona Sarajevo dostupno na: <http://vijesti.ba/clanak/311257/najavljen-formiranje-radne-grupe-za-izradu-strategije-za-mlade-kantona-sarajevo>, pristup internet stranici dostupan: 20.10.2016.

smije dešavati te da je takvo ponašanje sasvim nedopustivo. Zatim, vjeronauka u školi je nešto čemu nije mjesto u školi, a osim toga na tim vrstama časova djeca uče kako svaka žena može da primi šamar od svoga muža i da je to nešto što je društveno prihvatljivo. Upravo s ovim razmišljanjem rastu djevojčice i vjeruju u to. Roditelji upravo iz ovih razloga trebaju svoju djecu preobrazovati i na taj način anulirati većinu gradiva koje djeca uče u školi jer uče veliki broj stereotipa i ukoliko im se ne ukaže da su to stereotipi i da je to nešto što nije na taj način zastupljeno u realnosti ni u društvu oni/e to neće ni znati. Nažalost, sistemsko rješenje trenutno ne postoji, ali postoji još dodatna masovna "proizvodnja radnog kadra" gdje se na privatnim fakultetima na lakši način dobije diploma i onda se takvi ljudi zapošljavaju da budu nastavnici/e i profesori/ce. Mlade osobe treba podsticati da uče, šire svoje vidike i edukuju se volontirajući u nevladnim organizacijama za vrijeme svog slobodnog vremena.

Ispitanici/e su također istakli/e kao problem nedovoljnu saradnju obrazovnih institucija s vijećima roditelja/ki koje se ne pita o izboru učenika, a s druge strane roditelji/ke se ne informišu kako se njihovoj djeci prenose određene lekcije iz udžbenika jer je masa sadržaja u udžbenicima stereotipna.

Obrazovni sistem ide linijom manjeg otpora i oni uzimaju udžbenike koji su već od ranije zastupljeni u školama jer im je lakše raditi po tim udžbenicima na način da imaju već gotov i pripremljen školski plan i program od prethodne generacije i slično. Nije primijećeno da je neko od nastavnika/ca na nastavnom vijeću nekada rekao da neće više da radi po nekom određenom udžbeniku. Prosvjetni/e radnici/e se danas bune samo ako je plata u pitanju, ukoliko se radi o smanjenju ili kašnjenju plate, a drugi razlozi za reagovanje ne postoje jer nema inicijative. Medijska izvještavanja i obrazovne institucije ne pišu o problemima djece, danas su npr. zastupljena samoubistva djece, depresije, vršnjačko nasilje, nasilje u vezama mladih i slično, međutim niko u tome ne sudjeluje.

„U školama nema osoba kojima bi se dijete moglo obratiti. Čak u pojedinim školama postoje pedagozi/gice koje istinski rade s djecom. Međutim, ne postoji niti jedan predmet koji djecu edukuje o tim temama. Djeca samo mogu s pojedinim nastavnicima/ama s kojima se osjećaju ugodno da porazgovaraju o nekim svojim problemima i slično, a generalno u školama ne postoji osoba kojoj se djeca mogu obratiti zato što današnji novi kadar koji izlazi je polupismen, a stari radni kadar odlazi u penziju i djeca najčešće poznaju pedagoga/icu kao „onog/u koji/a nikada nije u kancelariji“. Drugi problem jeste da jedna osoba predaje više predmeta kao što su: Zdravi životni stilovi, Vjeronauka i Demokratija i ljudska prava i samim time ta osoba na taj način samu

sebe kompromituje što možemo podvesti pod nedostatak adekvatnog radnog kadra.“

Koliko stereotipi hrane i podstiču vršnjačko nasilje, a posebno koliki je uticaj stereotipa na nasilje u vezama mladih, ispitanici/e mišljenja su da tekstovi u udžbenicima potiču djecu na vršnjačko nasilje, a pogotovo još ukoliko to vide i u medijima. Jako je bitan i način prezentacije sadržaja iz udžbenika. Tekstovi u udžbenicima nisu adekvatni. O ovoj temi su i predstavnici/e Institucije ombudsmena za ljudska prava istakli:

„Od neizmjerne važnosti je da programi u školi budu adekvatno usklađeni. Npr., predmetne lekcije nisu povezane. Kada bi se jedna priča pratila kroz nekoliko predmeta djeca bi imala kompletniju sliku o tome šta uče i bili bi više informisani. Ideja obrazovanja jeste da osoba sazrije i na taj način iznese svoje mišljenje kakvo god ono bilo o nečemu, a to bi mu trebala omogućiti obrazovna institucija i da na taj način postoje otvoreni dijalozi koji se vode s djecom.“

Svi su se složili da svaka škola mora imati socijalnog/u radnika/cu, pedagoga/icu i psihologa/inju. Međutim danas pedagogi/gice rade u više škola i naravno da njihova posvećenost radu nije na zadovoljavajućem nivou. Djeca trpe razne vrste nasilja u porodici, dođu u školu i u školi uče dodatne vrste stereotipa u udžbenicima i na taj način samo pothranjuju ono što čitaju, čuju i s čim se susreću.

„Odgovorne institucije za obrazovanje i odgoj djece su porodica, vrtić, osnovna, srednja škola i ministri svih općina trebaju zabraniti prodaju alkohola i cigareta i to jesu uradili, ali su dozvolili otvaranje kladionica u blizini škola i djeca provode vrijeme tamo. Mjesne zajednice bi također mogle da rade edukacije za građane/ke kada bi imali dobru volju i ideje.“

Kao jedan od najvećih problema navode da socijalni/e radnici/e kada treba da se suoče s klijentima/cama nisu dovoljno edukovani i često se desi da ne znaju šta je nasilje i da u situacijama nasilja s kojim se susreću zaključuju da to nije slučaj nasilja i onda se konstantno šalju nejasne slike građanima/kama.

Predstavnici/e općina o ovoj problematici navode:

„Neki roditelji/ke ne mare za svoju djecu. Ovlasti općina su određeni projekti i na taj način sarađuju sa školama i organizuju radionice i tako edukuju djecu, ali i to zavisi od općine do općine.“

Na kraju su zaključili da bez sistemskog rješenja ništa ne može biti urađeno. Škola je odgovorna – obrazovna ustanova. Potrebno je sistemski riješiti problem nastavnika/ca da učestvuju kroz dodatne edukacije, uz certifikate koji nose određeni broj bodova, a da se ti bodovi kasnije vrednuju prilikom aplikacije za posao. Sve te edukacije trebaju biti implementirane tokom neradnog vremena. Sistem nije dobro uspostavljen jer svi profesori/ce koji/e su završili/e fakultete i sada predaju u prosvjeti nisu imali niti jedan predmet koji se odnosio na način suzbijanja vršnjačkog nasilja. Ta informacija dovoljno govori o tome da bi svaki/a profesor/ica bio/la zainteresovan/a da se dodatno edukuje. Studenti/ce danas nemaju praksu i svaki/a prosvjetni/a radnik/ca bi rado prihvatio/la da dođe na praksu kako bi se na taj način edukovali i radili praksu jer su i oni sami nosioci/teljice stereotipa, a da toga nisu ni svjesni. Prolazeći samo kroz fakultet oni/e sami/e hrane svoje stereotipe jer se ne susreću s konkretnim radom u praksi, tj. u školi. U konačnici ministarstva obrazovanja nužno moraju iznaći sistemsko rješenje u obrazovnim institucijama, a kolektivna svijest građana/ki, tj. porodice i prijatelja treba globalno djelovati.

4.2. PREPORUKE KREIRANE NA OSNOVU ANALIZE FOKUS GRUPE NASTAVNOG OSOBLJA U SREDNJIM ŠKOLAMA KANTONA SARAJEVA O PITANJU NASILJA

Nastavno osoblje koje je sačinjavalo prvu fokus grupu više se fokusiralo na problem nasilja među mladima te kako prevenirati nasilje nego na analizu udžbeničke politike i sadržaja u udžbenicima. Fokus je bio i na manjku motivacije za dodatno uključivanje u procese obrazovanja koja je direktno povezana s nedostatkom beneficija na poslu i samim zadovoljstvom na radnom mjestu.

- Za prevenciju nasilja potrebno je dodatno angažovati postojeće osoblje (npr. razrednik/ca i/ili pedagog/ica) i/ili angažovati dodatno osoblje unutar škola i individualno raditi s učenicima/ama. Potrebno je, također, intenzivnije raditi s roditeljima odnosno starateljima/cama.
- Škole bi trebale raditi na intenzivnijem načinu kreiranja sekcija i osmisliti na koji način uključiti strane, vladine, nevladine i privatne sektore kako bi doprinijeli materijalno i/ili nematerijalno pri organizovanju različitih beneficija i tako motivisali/e učenike/ce da se aktivnije priključe sekcijama.
- Ojačati kapacitete koji su potrebni za uspostavljanje kvalitetnijeg psihološko-pedagoškog rada u polju savjetovanja, pozivanja na

odgovornost i nagrađivanja učenika/ca.

- Raditi na dodatnoj edukaciji učenika/ca na temu kako se nositi s nasilnim ponašanjem u školi.
- Raditi na dodatnoj edukaciji roditelja/ki ili staratelja/ki o tome šta roditelji/ke ili staratelji/ke mogu učiniti ako sumnjaju da im je dijete osoba nad kojom se vrši zastrašivanje i nasilje u školi i šta uraditi ako roditelji/ke ili staratelji/ke sumnjaju da im je dijete nasilno/agresivno te kako spriječiti da dijete postane nasilno. Također raditi na dodatnoj edukaciji na temu kako nastavno osoblje može pomoći u zaustavljanju nasilnog ponašanja i zastrašivanja.
- Neophodno je prilagoditi školske udžbenike i nastavni plan i program kako bi nenasilje se promovisalo. Također, u nastavnom planu i programu bi trebalo više insistirati na edukaciji o pozitivnim praksama i socijalnoj ravnopravnosti među djecom kako bi se smanjila i stereotipna ponašanja ljudi te nasilje.
- Kreirati sistemsko djelovanje za zaustavljanje vršnjačkog nasilja i kreiranje pozitivne radne sredine u školama, na vannastavnim aktivnostima, u porodicama, na ulici i slično. Potrebno je kreirati strategije u kojima će se prepoznati kapaciteti mladih te kreirati programe koji će nadograđivati njihovu kreativnost.
- U obrazovnim institucijama fokus bi trebao biti na ohrabrivanju mladih ljudi da se bave pozitivnim i društveno angažovanim aktivnostima kako bi uvidjeli da mogu doprinijeti pozitivnim društvenim promjenama.
- Obrazovne ustanove bi trebale u kontinuitetu i dugoročno sarađivati s vladinim/nevladinim organizacijama i organizovati pohađanje radionica, vikend kampove za sve učenike/ce jer su uveliko interesantniji, primamljiviji i inovativniji.

4.3. **PREPORUKE KREIRANE NA OSNOVU ANALIZE FOKUS GRUPE S PREDSTAVNICIMA/AMA IZ KANCELARIJE INSTITUCIJE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA U BIH, POLITIČKI ANGAŽOVANIM OSOBAMA, PREDSTAVNICIMA/AMA VLADINOG I NEVLADINOG SEKTORA, BIVŠIM PROSVJETNIM RADNICIMA/AMA O PITANJU NASILJA I STEROTIPIMA U OBRAZOVNOM SISTEMU KS**

Predstavnicima/e nevladinog sektora, vladinog sektora te politički angažovane osobe koji/e su sačinjavali/e drugu fokus grupu su se fokusirali na problem uticaja stereotipa na porast nasilja, na analizu udžbeničke politike jer su udžbenici puni predrasuda, diskriminacije i nasilja te na odgovornost cijelog društva u kreiranju društvenih normi.

Jedna od osnovnih preporuka jeste ustvari da se prvenstveno edukuje obrazovni kadar. Obrazovne institucije trebaju obezbijediti obaveznu edukaciju prosvjetnih radnika/ca jer obrazovni kadar u školama predstavlja (ili bi trebao predstavljati) autorite i modele na osnovu kojih djeca i mladi percipiraju svijet i vrijednosti. Profesori/ce koji/e su završili/e fakultete i sada predaju u prosvjeti nisu imali/e niti jedan predmet koji se odnosio na način suzbijanja vršnjačkog nasilja. Neophodno je osigurati edukacije na temu rodno zasnovanog nasilja i studentima/cama koji/e planiraju u budućnosti raditi s mladima. Također, potrebno je osigurati da studenti/ce imaju praksu u školama. Ova inicijativa treba da bude pokrenuta i sprovedena od strane odgovornih institucija vlasti.

- Osigurati adekvatnost radnog kadra u školama. Jedna osoba ne može predavati više predmeta, pogotovo zato što ti predmeti nude različit vid edukacije, kao na primjer Zdravi životni stilovi, Vjeronauka i Demokratija i ljudska prava, i samim time osoba na taj način samog/u sebe kompromituje. Također, osigurati da u školama radi više adekvatnog osoblja koje će raditi s mladima, uključujući i socijalnog/u radnika/cu, pedagoga/icu i psihologa/inju.
- Obezbijediti unificiran sistem akreditovanja i sertifikovanja na državnom nivou. Potrebno je sistemski riješiti problem učešća nastavnika/ca u dodatnim edukacijama, pogotovo uz certifikate koji nose određeni broj bodova, a da se ti bodovi kasnije vrednuju prilikom aplikacije za posao. Sve te edukacije trebaju biti održane tokom neradnog vremena.

- Potreban je dobro definisan i transparentan sistem standarda obrazovanja i učenja. U školama je potrebno da časovi budu prilagođeni vremenu u kojem mladi žive što uključuje revidiranje udžbenika, unos novih informacija, dodatnu edukaciju nastavnog osoblja kako da rade s učenicima/ama i odgovaraju na njihove potrebe. Npr. nastavni plan i program zanemaruje važnost dostupnosti interneta i koliko on ima uticaja na mlade u obrazovnom smislu, ali koji također može da ima negativne i pozitivne efekte. Mlade osobe kroz obrazovni sistem trebaju da imaju informacije koliko negativnih posljedica nose svi oblici nasilja uključujući i nasilje putem interneta.
- U Kantonu Sarajevo potrebno je kreirati strategije za mlade, uključiti prevenciju rodno zasnovanog nasilja i vršnjačkog nasilja. Također, uključiti škole u strategiju te obezbijediti monitoring implementacije strategija.
- Osigurati da u ministarstvima obrazovanja na kantonalnom nivou postoji inicijativa da sarađuju s nevladinim sektorom, posebno u vidu osiguravanja prostora da stručni kadar nevladinog sektora kreira neformalne edukacije u školama s profesorima/cama, nastavnicima/ama, pedagozima/ginjama te učenicima/ama.
- Neadekvatni tekstovi u udžbenicima trebaju biti uklonjeni. Istinitost svih iskaza, definicija i zaključaka u udžbenicima mora biti opravdana.

5. ZAKLJUČAK: FOKUS GRUPE

Ispitanici/e obje fokus grupe su definisali/e uzroke nastanka problema i kroz kvalitativnu diskusiju su učestvovali/e u analiziranju i generičkom rješavanju problemavršnjačkog nasilja. Jednoglasno suse složili/edasu sistemski rješenja neophodna i najbitnija. Mora postojati sistem djelovanja u cijelom društvu, a ne podijeljenost koja postoji od kantona do kantona kao što je slučaj trenutno. Društvo destimulise vrijedne ljude koji/e bi željeli/e da uvode promjene u obrazovnim institucijama jer je zakonski okvir u Bosni i Hercegovini prilično složen i podijeljen, i kao takav ne olakšava nego otežava.

Predstavnicima/e javnog sektora su izrazili/e mišljenje da je problem to što cjelokupno društvo generično odrasta sa stereotipima i danas djeca i mladi odrastaju i uče uz stereotipe jer nažalost ovo nije ništa novo. Stereotipi predstavljaju samo jedan unaprijed naučen metod odgoja i informisanja djece, ali i kompletnog društva putem medija, društvenih odnosa, kolektivne vrijednosti, načela i slično.

Međutim, u obrazovnim institucijama jako je bitan i pristup osoba koje predaju djeci, odnosno da li su osobe koje edukuju mlade pod uticajem stereotipa i prezentuju li ih kao normu društvenog ponašanja ili ih iskoriste kao primjer nečega što nije uredu.

Jedan od jako važnih zaključaka jeste da neformalno obrazovanje pruža i priliku mladima da kreiraju svoje stavove, da smanjuju broj stereotipa koje su usvojili, a s druge strane neformalno obrazovanje im daje i priliku da diskutuju, da saznaju nove informacije o stvarima koje ih okružuju u životu, realnim stvarima s kojima se suočavaju svakodnevno, dobijaju priliku da razvijaju kritičko mišljenje i ohrabruju se da iznose svoje mišljenje što je u često u suprotnosti s udžbeničkim politikama. Apsolutno je neophodno omogućiti svim učenicima/ama osnovnih i srednjih škola neku vrstu neformalnog obrazovanja.

Zaključeno je da su prepoznate odgovorne institucije koje mogu, a trenutno ne saniraju i ne utiču na smanjenje trenda vršnjačkog nasilja, a to su porodica (odgajatelji/ce, staratelji/ce), obrazovne institucije, ministarstva obrazovanja, pedagoški zavodi i drugi. Samim time i vrtići su vrlo važna karika u procesu kada se kod djece kreiraju mišljenja i vrijednosti. Cijelu odgovornost treba staviti na ministarstva obrazovanja na kantonalnom nivou jer oni sistemski trebaju rješavati problem.

Kao krovna i odgovorna institucija u obrazovnim sistemima jesu ministarstva

obrazovanja, koja trebaju obavezno napraviti promjene u zakonskom okviru kada je u pitanju obrazovanje djece, od vrtića do osnovnih i srednjih škola. Problem je što sistem nije usklađen, a sistemsko rješenje je nužno i bitno. Nasilje na internetu je prisutno od predškolskog odgoja pa nadalje. Mijenjanje kolektivne svijesti je nešto što predstavlja prioritet u potpunom patrijarhalno-stereotipnom duštvu.

Također, sindikat prosvjetara/ki treba angažovati u boljem prosvjetno-odgojnom procesu, što su naveli/e predstavnici/e javnog sektora koji/e vide problem, između ostalog, i u neadekvatnom kadru prosvjetnih radnika/ca i nedovoljnom angažmanu.

S druge strane prosvjetni radnici/e navode kako nisu motivisani/e da budu dodatno angažovani/e jer njihova mjesečna primanja su svakako neodgovarajuća za posao koji obavljaju. Oni/e smatraju da pedagozi/gice, psiholozi/ginje te socijalni/e radnici/e u školama treba da se suočavaju i rješavaju problem vršnjačkog nasilja. Pedagozi/gice također tvrde da ne postoji sistemsko rješenje problema jer oni/e nemaju konkretne ovlasti za rješavanje pomenutog problema, ne uključujući verbalne ovlasti. Ukoliko verbalna komunikacija nije dovoljna onda se slučaj nasilja prijavljuje policiji. Tu se također javlja problem kod roditelja/ki počinioca/teljki nasilja jer oni/e ne prihvataju ili se teško suočavaju s činjenicom da su njihova djeca nasilna i da na taj način izlaze iz okvira društveno prihvatljivog ponašanja.

Ispitanici/e su također istakli/e kao problem nedovoljnu saradnju obrazovnih institucija s vijećima roditelja/ki koje se ne pita o izboru učenika/a, a s druge strane roditelji/ke se ne informišu kako se njihovoj djeci prenose određene lekcije iz udžbenika jer je veliki broj sadržaja u udžbenicima stereotipan. Obrazovni sistem ide linijom manjeg otpora i oni uzimaju udžbenike koji su već od ranije zastupljeni u školama jer im je lakše raditi po tim udžbenicima na taj način imajući već gotov i pripremljen školski plan i program od prethodne generacije i slično. Do sada nije primijećeno da je neko od nastavnika/ca na nastavnom vijeću nekada rekao da neće više raditi po nekom starijem udžbeniku.

6. BIBLIOGRAFIJA

1. Apple, M.W. (1996), Cultural Politics and Education. Teachers College Press. Teachers College, Columbia University, pp. 22.
2. IBF International consulting i Britansko vijeće, "Funkcionalni pregled javne uprave u sektoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini", Završni izvještaj, mart 2005. str.21.
3. Mujić, Medina, Medijsko pozicioniranje žene u bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, Fakultet humanističkih nauka u Mostaru, doktorska disertacija, Mostar, 2016, str. 69.
4. Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?, Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta, Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2007, str. 15.
5. Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 18/03.
6. Prevažilaženje rodnih stereotipa u osnovnom obrazovanju, Foundation Open Society Institute, str. 21.
7. Skoko, B., V. Benković. Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. Politička misao, god. 46, br. 3, 2009, str. 217-218.
8. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 42, 31.08.2001. godine i Službene novine Federacije BiH, br. 28, 31.07.2000.
9. Ustav Bosne i Hercegovine (BH), od 14. decembra 1995.
10. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave, Službene novine Federacije BiH, Broj 58/02, Član 16, str. 2.
11. Zakon o ministarstvima, Službeni glasnik Republike Srpske, Broj: 01-756/02, str. 2.
12. Zakon o organizaciji i djelokrugu organa uprave i upravnih organizacija Kantona Sarajevo, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 2., 26.01.2012.
13. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo, objavljen u Službenim novinama Kantona Sarajevo, broj 26/08, 2008, str. 5.

14. Zakon o srednjem obrazovanju objavljen je u „Službenim novinama Kantona Sarajevo“ broj:23/10. str.6.
15. Zakon usvojen od strane KS, a na osnovu Ustava Kantona Sarajevo (“Službene novine Kantona Sarajevo”, br. 1/96, 2/96, 3/96, 16/97, 14/00, 4/01 i 28/04) i Okvirnog Zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH”, br. 18/03), i Okvirnog Zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik BiH”, br. 63/08).

Internet stranice (svi pristupi internet stranicama su dostupni: 20.10.2016):

1. <http://www.bdcentral.net/index.php/hr/odjeljenja-vlade-brko-dsitrakta-bih/obrazovanje>
2. http://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/Obrazovanje_Izvjestaj_Namir_Ibrahimovic.pdf
3. <http://www.skolegijum.ba/tekst/index/27>
4. https://bs.wikipedia.org/wiki/Dvije_%C5%A1kole_pod_jednim_krovom
5. <https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Akola>
6. <http://www.ninamedia.rs/rs/istra%C5%BEivanje/usluge/kvalitativne-metode/fokus-grupe/>
7. <http://vijesti.ba/clanak/311257/najavljeno-formiranje-radne-grupe-za-izradu-strategije-za-mlade-kantona-sarajevo>

ANALIZA UDŽBENIKA ZA SREDNJU ŠKOLU U KANTONU SARAJEVO: FOTOGRAFIJE I TEKSTOVI

Autorica: Mr.sc. Saša Knežević

UVOD I METODOLOGIJA

Metode i tehnike istraživanja

Primijenjene su kvalitativna i kvantitativna metoda u objašnjavanju rezultata analiza, a one su dobijene istraživačkom tehnikom analize sadržaja udžbenika za srednju školu te uporednom analizom fotografija i tekstova u udžbenicima.

Uzorak istraživanja

Uzorci istraživanja su Čitanka 1, Čitanka 2, Čitanka 3 i Čitanka 4, Historija 3, Filozofija te Sociologija. Ovih sedam udžbenika se po aktuelnom Nastavnom planu i programu koriste u srednjim školama u Kantonu Sarajevo.

Očekivani doprinos

Hipotetički uvjetovano, doprinos ovog rada bi trebao da ima uticaja na pisanje udžbenika te navođenje žena, marginalizovanih i ranjivih grupa i pojedinaca/ki u njima. Istraživanje u radu bi trebalo da pokaže stvarne efekte činjenica koje učenici/e uče prema predodžbi svijeta i stvarnosti. Potom da ponude odgovore na pitanja: „Da li se fiksna pozicija žene u historiji, kulturi, književnosti može “popraviti/poboljšati“ u pozitivnom smislu?“ te „Koliko bi takva historija uticala na dati život u društvenom okruženju?“

Autorica je istraživala o: autorima/cama u udžbenicima, tekstovima, literaturi, frekvenciji pojavljivanja žena, muškaraca i djece na fotografijama, pojavljivanju imena žena i muškaraca kao ličnosti značajnih za historiju te navođenje poslova kojima se bave žene i/ili muškarci.

Zašto su udžbenici važni?

Udžbenici podržavaju procese podučavanja i učenja. U određenom smislu oni zamjenjuju nastavnike/ce jer sami preuzimaju ulogu podučavanja, dakle oni svojim oblikovanjem nastoje motivisati učenike/ce da (samostalno) usvoje njihove sadržaje. Za utvrđivanje gradiva u udžbenicima nalaze se vježbe i mogućnosti (samostalne) kontrole učenja. Udžbenici imaju i didaktičku funkciju, tj. oni strukturiraju sadržaje predviđene nastavnim planom i programom pri čemu se naučna dostignuća prezentuju formalno-logički tačno, ali u skladu s uzrastom. Uslijed toga velika količina informacija se redukuje na najvažnije, stvarnosti se oduzima njena kompleksnost i na taj način se prenosi u nastavi. Takva redukcija se nikada ne provodi bez vrednovanja. Na ovaj način

se utiče na sistem vrijednosti i stavove primalaca/teljki. Vanškolska funkcija udžbenika počiva na tri stuba: udžbenici su ogledalo normi i vrijednosti koje vrijede u jednom društvu, mogu također preuzeti funkciju političkog kormilara tako što - slijedeći aktuelnu politiku - biraju sadržaje, ispuštaju ih ili ih iskrivljeno prikazuju te naposljetku, udžbenici imaju i ekonomski značaj.

Udžbenici proizvode svoju vlastitu stvarnost, dakle oni nisu kopija društvene realnosti već prenose znanje o svijetu u odabranoj i državno legitimisanoj formi. Tako udžbenici postaju "dokumenti vremena društvene svijesti" (Thonhauser, 1997, citat po Hasenhüttlu, 2001: 53) jer oslikavaju norme i vrijednosti koje su prihvaćene i proglašene važećim u jednom društvu. Udžbenici imaju moć legitimisanja. Izborom tekstova se određuje šta je politički dopustivo i poželjno i šta se od znanja mora prenijeti. Ili ne mora. O ovome govori Marlene Streeruwitz, austrijska spisateljica: „Ako politički tekst ne navodi grupe, kao žene, ili ako politički tekst ne opisuje procese kao što je emancipacija, onda ove misaone jedinice ne postoje na nivou teksta i simbola. A u ovoj formi ne egzistiraju ni u realnosti. Nedostatak na nivou simbola u političkom tekstu se pretvara u prazno mjesto u realnosti. Tada mogu nastupiti emancipirane žene. Bez reprezentacije one ne postoje.” (Streeruwitz, 2000: 21).

Ukoliko se posmatraju zahtjevi za pedagogiju koja je kritična prema spolovima, može se uvidjeti da udžbenici samo u izuzetnim slučajevima prate ovakav pristup. Stvarnost se oslikava stereotipno i bez kritičnosti, tako se klišeji (re)produciraju i utvrđuju. Djevojčicama i dječacima se - u skladu s odnosima među spolovima - prezentuje društvena realnost koja je pogrešna (npr. vezano za zapošljavanje žena, za samohrane majke, historijske činjenice itd.). Volja da se ovo promijeni je do sada uvijek objavljivana u formi "smjernica za pravljenje udžbenika", ali po svemu sudeći bez uspjeha – i bez posljedica. Udžbenici koji ne odgovaraju prikazu jednakopravnosti spolova ipak bivaju odobreni!

Konsekvence ne snose ni izdavači/ce udžbenika niti njihovi autori/ce, ali ih zato snose djevojčice i žene i njihov lični razvoj jer im se uskraćuju uzori s kojima bi se mogle identifikovati. Ne spominjanje ženskih ličnosti pokazuje neznanje i može se interpretirati kao znak nedostajućeg vrednovanja i poštovanja.

1. ANALIZA UDŽBENIKA ZA SREDNJU ŠKOLU U KANTONU SARAJEVO

1.1. Zdenko Lešić: ČITANKA 1

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005. (221 strana)

Ovo je prva Čitanka u nizu od četiri, tako da je većina teksta sam uvod u književnost kao umjetnost i uvod u izučavanje književnosti, a ostalo su tekstovi iz tri Svete knjige, antika, srednji vijek i usmena književnost. Ne treba zanemariti ni prijevode tekstova, a ni prevodioce (samo muškarci) jer se svaki književno-umjetnički tekst ne smije prevesti bukvalno već se mora prevesti u duhu datog književnika/ce, književnog roda ili književnog perioda, ali se i prevodiocima daje određena umjetnička sloboda.

Najupečatljivija slika je ona na kojoj se prikazuje ašikovanje. Ostale slike prikazuju grnčarije, mozaike, stare gravure, fotografije lapidarnih zapisa, fotografije spomenika te minijature.

U Čitanci 1 žene su prikazane kao muze, ljepotice, božice, proročice itd., a muški likovi su ratnici, bogovi, mučenici, filozofi, naučnici, kraljevi, sveci. Žene su prikazane na sedam fotografija, muškarci na 55, a na 12 fotografija se ne mogu razaznati likovi u gomili i pretpostavljam da među likovima postoje i muškarci i žene.

ŽENE	7
MUŠKARCI	55
GRUPA LJUDI NA KOJIMA SE RAZAZNAJU SPOLOVI	12
UKUPNO LJUDI	121
OSTALE FOTOGRAFIJE (GRAĐEVINE, KARTE, FILMSKI PLAKATI)	47
UKUPNO ILUSTRACIJA I FOTOGRAFIJA	168

Analizirani književni tekstovi su vrlo raznoliki, ali i u tekstu kao i na slici prevladavaju muški likovi. U ovoj Čitanci pored tekstova nalazi se i određeni broj dubokoumnih citata (ili već kako ih nazovete), a također se i ovdje pominju filozofi, umjetnici, naučnici bez pominjanja žena u bilo kojem kontekstu kao da nemaju doprinos u ovim zanimanjima.

	Ukupno	Žene	Muškarci	Djeca	Nepoznat autor
Autori/ce tekstova	78	2	40	-----	25
Autori/ce tekstova u pregledu	-----	1	10	-----	-----
Ukupno autori/ce	-----	3	50	-----	-----
Ostali koji se pominju	39	-----	39	-----	-----
Citati/misli/izreke	18	2	16	-----	-----
Likovi u djelima	174	43	126	5	-----
		48	231	5	25

Analizirajući ovu tabelu ne mogu da ne dovedem u pitanje samo tri žene kao autorice teksta i samo dva citata autorica jer se stiče utisak da žene manje učestvuju u stvaranju književnih djela, a istina je suprotna jer su prenositeljice oralne historije ili usmenog stvaralaštva najčešće žene. To napominjem u kontekstu književnosti koje se izučavaju u ovom udžbeniku.

Ženski likovi u ovoj Čitanci se rijetko dobro opisuju, većinom su to površni opisi ili su samo imenovane bez udubljanja u njihovu suštinu.

Žene su prvenstveno lijepe, ostavljene, čekaju do besvijesti, prostitutke, kuharice, sluškinje ili samo "neke tamo žene".

Tako je u ovom udžbeniku opisano da je „Djevojka brža od konja“, lijepa, brza, mudra, lukava, ima čarobne moći, jer nije ljudska („...od oca i matere...“) već „...je načinile vile...“. Ovakva savršena može biti samo zato što je nadnaravna, ona u stvarnom svijetu ne postoji, ni onda, a ni sada. Ili saznajemo da je „...krik probudio ženu koja je te noći spavala s njim...Ona žena se zvala Isidora Kruz, a kada je rodila, sinu je dala ime Teodor Isidora. Na drugom mjestu u

udžbeniku stoji: „Ženama je neko rekao nek' nije jela koje će mu...I žene stale da kuhaju jela...Žene su spremale večeru... htjele i one, bar nešto, da čuju... ono što je ostalo na ognjištu, izgorjelo je, mogle su jadnice, samo da kukaju“. U udžbeniku se nalazi i vječita dilema da li kurva ili svetica: „...Za razliku od Ane Karenjine za čije se dijete, mada rođeno mimo braka,... za dijete Otilije T. niko nikada nije znao reći ko mu je otac. A Otilia T. je šutjela...“. A vječna, najvjernija, Penelopa u Čitanci čeka Odiseja čak dva puta.

Svete knjige su date u nekompromitujućim odlomcima. Pominju se “sinovi Izraela“, mada mislim da je u najnovijem prijevodu termin “djeca Izraela“, na drugom mjestu imamo sedam sinova i tri kćeri i hvalevrijedan primjer da je „...žena izbacila Joba i kuće...“. Jedino ovdje u kompletnom udžbeniku imamo primjer da zaručnik i zaručnica, ili dvije osobe uopće, uzajamno razmjenjuju komplimente.

Iz Antičke književnosti vode korijeni svih današnjih stereotipa, dakle od Hektora do “Male nevjestice“ (aktuelna indijska serija): on, ratnik, snažan, u sjajnom oklopu, oštrog pogleda, a ona ga moli da ostane, drži sina u rukama, preklinje ga. On uzima sina u ruke i moli se Zevsu da i sin bude veliki ratnik kao on „...čestitiji mnogo od oca...“, ona ima mirisne grudi, a on je zove jadnice, u pozadini je prisutna i (lijepopojasna) dadilja. Mislim da je u ovoj pjesmi mnogo izgubljeno u prijevodu jer je Homer vrlo slikovit u opisima junaka u svojim epovima. Antigonu je vrhunac, prkosna, samosvjesna, odlučna, hrabra, ponosna. Žena. Njena drama kao kontrast svim ostalim tekstovima u Čitanci, kao prototip svih malobrojnih imenovanih i neimenovanih navedenih ženskih likova.

Stara književnost istočnjačkih naroda samo potkrepljuje definiciju žene toga vremena, žene kao robinje ili artikla za razmjenu/prodaju i žene koja je namijenjena samo za muška zadovoljstva i predstavlja se s općepoznatom Šeherezadom i njenom manje poznatom sestrom Dunjazadom. Priče o dalekom mističnom Istoku i stereotip da preljubnicu moraju ubiti: „... on (car) je pogubio svoju ženu kad ju je zatekao u preljubi s crnim robom; on je naredio da mu svake noći dovode djevojku koju bi poslije obljube pogubio...“. Nameće se pitanje: Da li je car ubio ženu zbog preljube ili što je tu preljubu izvršila s crnim robom (jer je naznačeno da je bio crn!) ili zbog oboje? U ovom odlomku također imamo i opis nekog slavljaja gdje „... su se nalazile...i divne robinje, što su stajale na svojim mjestima.“ Dok muškarci slave robinje su na svojim mjestima da im budu na usluzi. Sufijska poezija je samo naizgled posvećena ženama i vinu jer pravi sufisti i mevlevije se nisu odavali nikakvim tjelesnim užicima. U sufizmu krčmarica je šejh, a vino koje sipa su mudre i poučne riječi o vjeri.

Književnost srednjeg vijeka je karakteristična po hagiografijama (žitijama)

svetaca i samo jedne svetice - Život Marije Magdalene (koji su nabrojani u presijeku), ali ipak ima jedan zapis o ljubavi žene prema muškarcu: Vladimir i Kosara. U tekstu nigdje nema opisa Kosare, o njoj samo znamo da je bila kći cara Samuila, dok je Vladimir u nekoliko navrata opisan kao „...lijepo vanjštine, ponizan, blag i skroman i pun znanja i mudrosti Gospodnje...njoj se učini njegov govor slađi od meda i saća. Zavoli ga, ne iz strasti, već zato što joj se sažalila njegova mudrost i ljepota.“ Mada je XII vijek, Kosara daje sebi za pravo da nešto traži: „...oče moj i gospodar, znam da imaš namjeru da me udaš, kako je običaj...“ udaj me za Vladimira ili ću se ubiti. Ne smijemo smetnuti s uma da je većina srednjovjekovnih djela posvećena događajima koji su se uistinu odigrali ili je srednjovjekovni čovjek mislio da su se tako ili na taj način odigrali. Srednjovjekovna književnost nije znala za izmišljene događaje na kojima se zasniva savremena književnost, te mada nama, danas, djeluju nevjerojatno i fantastično, pisani događaji o kojima govore djela iz srednjeg vijeka su smatrani istinitim i realnim. Iz ovog razloga, s rezervom prihvatimo činjenicu da je Kosara doista sama tražila da se uda za Vladimira.

Usmena književnost je počela da se zapisuje tek u XVIII vijeku tako da se sa sigurnošću ne zna prva verzija svakog epa ili pjesme te su nama danas dostupne samo posljednje verzije. Naveden je i dio epa o Banoviću Strahinji iz tzv. Kosovskog ciklusa, gdje se ispostavlja da su se na Kosovu Polju, između ostalog, Ban Strahinja i Turčin Vlah-Alija borili oko Strahinjine žene, a ujedno i kćerke starog Jug Bogdana, kojoj zapravo ni ime ne znamo. Nakon provedene noći s Turčinom žena ne želi da se vrati Strahinji već, nažalost bezuspješno, pomaže Turčinu da ga savlada udarivši ga mačem po glavi, ali ga ne ubi. Otac naređuje devetorici sinova „...na komade kuju iskidajte...“, ali se Strahinja tome usprotivi, ne zbog ljubavi, već zbog „vina i jarana“ jer ne želi da izgubi tazbinu. Na kraju on ispada junak kakvog nema na svijetu, a ona „nevjerna kučka i rospija koju je i rođeni otac želio ubiti“. U ostalim primjerima imamo narodne balade u kojima su glavni likovi žene ili su žene u naslovu (Hasanaginica, smrt Omera i Merime, Majka Magdalena itd.). Kao što je poznato za Hasanaginicu znamo da je žena Hasan-Age i sestra bega Pintorovića, a njeno ime (Fatima) čak ni Goethe nije saznao. Znamo da je bila majka i imala djecu, dva sina i u bešici sinka, ali i kćeri, a koliko kćeri, to se ne govori. Ako sve ovo ne saznajemo iz umjetničkog teksta, autor je mogao da napiše u komentaru nakon teksta. Junaci, prije bih rekla junakinje, narodne balade su po pravilu lako ranjive jedinke, često baš žene, čija je lomljivost u njihovim burnim osjećanjima. One su stereotipno prikazane kao majke, vjerne ljube, rjeđe kao sestre. Zadatak im je da pate i na kraju obavezno umru, pod manje ili više tragičnim okolnostima. Na kraju slijede dvije priče, prva u kojoj divova kći učini sve za ljubav i suprotstavi se ocu, a poslije i majci da bi spasila voljenog muškarca mada je on drugačiji od nje (ona je divica, a on čovjek). U drugoj priči car je umirao, a imao je tri sina i tri kćeri, oni

„...dadoše (udadoše) sestre svoje...“ po naređenju umirućeg oca, a da bi spasili sebe od neviđenog stradanja.

Kakvu poruku šalju?

Da je dobro biti žrtva. Da se očekuje od žene da sebe da za djecu, kuću, muža. Da se poslušno uda za onoga koji joj je odabran. Da na kraju umre za voljenog muža, sina, muškarca.

1.2. Zdenko Lešić: ČITANKA 2

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005. (113 strana)

	ŽENE	MUŠKARCI	NEUTRALNO/NIJEDNO
SLIKE	5	38	12
FOTOGRAFIJE	1	5	29
Ukupno	6	43	41
Ukupno ljudi	----- -----	49	-----
Ukupno fotografija	----- -----	----- -----	90

Pod neutralno se podrazumijevaju fotografije/slike rukopisa, građevina i slično.

Slike na kojima su zajedno prikazani/e žene i muškarci je 20, većinom su reprodukcije poznatih slikara iz epohe koja se obrađuje ili pozorišni i filmski plakati.

Situacije u kojima se pojavljuju u paru s muškarcem su stereotipne, žene su vještice ili svete, mrtve ili umiruće, ljepotice ili prostitutke, a ovdje možemo da uporedimo ovaj odnos s primjerom koji nam daje Nira Yuval-Davis⁴² kada govori o privatnoj i javnoj sferi djelovanja. Ona kaže da su žene “zadužene” za privatnu sferu – kuću, porodicu, odgoj djece i sve vezano za kuću, dok su muškarci “zaduženi” za javnu sferu – za sve izvan kuće. Jedno drugome se ne petljaju u “resore”. Stoga je žena koja se bavi netipičnim poslovima (ovo je ipak staro doba) vještica, jer svetica ne može biti, to mjesto je rezervisano za rijetke. Također, navodi se da su žene “čuvarice nacije” jer, naročito starije žene, prenose sliku nacije kroz kolektivitet i one su te koje mlađim ženama u odsustvu muškaraca naređuju i uče ih “kako se to kod nas radi”, dakle produbljuju maskulinitete i patrijarhat.

Analizirajući tekstove ove Čitanke došla sam do zaključka da tekstovi nisu ponudili bolji i objektivniji uvid u pružanju informacija o ženama od fotografija i slika. Analizirala sam autore (autorica nema) i ostale “bitne” (umjetnici, filozofi, naučnici, mislioci ili druge historijske ličnosti – žena nema) osobe koje se imenom pojavljuju u tekstovima, pa tako srećemo:

	Žena	Muškarac
Autori teksta	0	19
Autori koji se pominju u pregledu	0	36
Umjetnici, filozofi, naučnici, istorijske ličnost	1	57
Ukupno	1	112

Ova tabela također navodi na zaključak da ne postoje autorice književnih tekstova iz ove književne epohe ili da su namjerno izostavljene, nebitno da li je to od strane autora, tvorca kurikuluma ili izdavača (također samo muškaraca), a da se muški autori ne samo favorizuju nego izgleda kao da je spol (muški) bio jedini kriterij da se autor/ica pojavi u ovom udžbeniku.

Pominjanje u tekstu po epohama trebamo shvatiti kao nemjerljivu kategoriju jer svaki stil pisanja i književna epoha imaju svoj ideal ili *taboo*. Za očekivati je (ili nas kanon tako uči), u duhu vremena u kojem je neko djelo nastalo, da se piše na određeni način i s određenim junakinjama i junacima koji/e su manje ili više šablonizirani/e. Također, opet napominjem da ne treba zanemariti prijevode niti prevodioce.

Književna epoha	Žene	Muškarci
HUMANIZAM	21	17
RENASANSA	5	10
REFORMACIJA I PROTUREFORMACIJA	0	0
MANIRIZAM I BAROK	1	4
KLASICIZAM	5	13
UKUPNO	32	44

Iz gornje tabele možemo primijetiti da je odnos ženkih i muških likova zadovoljavajući, ali to ne znači da su žene prikazane na način na koji mogu pružiti objektivnu sliku života žena i uloge žena iz tog perioda kako bi učenici/e mogli/e imati potpune informacije i na osnovu toga kreirati svoja mišljenja i stavove. Ženski likovi prikazani su stereotipno kao objekti koji samo izgledaju. Pominju se u klasičnoj sintagmi „...žene i vitezovi...“ ili su neke „...žene zbog ljubavi... prevarile muževe...“, ali su također pomenuti i „...gospo i mladići“ - ovdje ne treba smetnuti s uma da su u tom vremenskom kontekstu gospo značile udate žene. Ako govorimo o opisima žena one su opisane kao: lijepa (Dulčineja); sunce, anđeo, svetica, djevica (Julija); lijepa, plava, blijeda, stidna, uplašena (neka gospa). Neimenovana žena je vrlo popularna jer tako nema opasnosti od kompromitovanja: Vila tj. neimenovana pjesnikova ljubav; pjesnik prvo opisuje

kosu, čelo, oči, obrve, pa onda lice, usne, vrat i grudi.

Za period reformacije i protureformacije u udžbeniku nije ponuđen nijedan tekst, ali je vrlo upečatljiva gravura spaljivanja vještice.

Za kraj je ponuđen klasik J.B.P. Molijer i njegova drama "Tvrđica" u kojoj uočavamo stereotip gdje bogati, škrti starac želi oženiti skromnu, mladu, lijepu djevojku, a svoju vlastitu kćer bez njene privole namjerava dati za ženu drugom bogatom starcu.

1.3. Vedad Spahić, Mirsad Kunić: ČITANKA 3

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2008. (197 strana)

ŽENE	4
MUŠKARCI	44
GRUPA LJUDI	14
ŽENA, DIJETE, MUŠKARAC	1
UČITELJ S DJECOM	1
MUŠKARAC I DIJETE	1
UKUPNO FOTOGRAFIJA NA KOJIMA SU LJUDI	65
OSTALE FOTOGRAFIJE	27
UKUPNO FOTOGRAFIJA	92

U ovom udžbeniku je manje fotografija. Fotografije su: žena, dijete i muškarac sa strane 5 i naslov Realizam ista je kao u udžbeniku Sociologije na strani 36, kao i fotografija na strani 35 uz naslov Realizam u južnoslovenskim književnostima koja se nalazi u udžbeniku Sociologije na strani 38. Ako se već govori o književnim epohama zašto nije ponuđena slika neke/nekog slikarke/a kao ilustracija za tu epohu. Ne razumijem potrebu za korištenjem identičnih fotografija za ilustraciju različitih pojmova.

Jedina fotografija autorice, koja se kao jedina autorica i pominje u udžbeniku, jeste Virginia Woolf (str. 145), jedina slikarka u udžbeniku je Mica Todorović sa slikom "Bosanska djevojka" (str. 106). Diskutabilne su slike uz biografije Petra Kočića (str. 107) i Jovana Dučića (str. 113) jer su ponuđene kopije novčanica od 100 KM (Kočić) i 50 KM (Dučić), kao i fotografija Starog mosta uz biografiju Osmana Džikića (str. 122). Isto tako uz biografiju Sime Matavulja (str. 51) je fotografija njegove knjige, a uz biografiju Edhema Mulabdića (str. 58) fotografija nekog (možda njegovog) rukopisa, a ne njegov portret. Smatram da je ilustrovanje pomenutih književnika shvaćeno vrlo neozbiljno jer se bez problema samo jednim klikom miša na internetu mogu naći fotografije pomenutih pisaca. Loš portret u olovci stoji uz biografiju Alekse Šantića, a ispod teksta fotografija s balalajkom (valjda je to izvorni instrument) i tekst SEVDAH te ostatak teksta na engleskom jeziku ispod kojeg stoji naziv "Savremeni reklamni plakat". Ponuđeni primjeri stvaralaštva pjesnika su učenicima/ama uveliko poznati jer se interpretiraju u osnovnoj školi.

Recenzenti kao da nisu upoznati sa NPP-om za osnovnu školu i obaveznim tekstovima koji se nalaze i u čitankama SP.

Analiza teksta nam donosi sljedeće podatke:

	ŽENE	MUŠKARCI
Autori/ce obrađeni/e u udžbeniku	-----	-----
Autori/autorica i predstavnici pravca	1	213
Predstavnici/e pokreta, slikari, filozofi, kritičari, pisci, književnica	3	102
Citati i komentari drugih autora/ica	4	40
Prevodioci/prevoditeljice	4	13
Ukupno autorice i autori	12	368
Likovi u djelima (koji se pominju po imenu)	37	70
Ukupno žene i muškarci	49	438

Iz navedene tabele možemo zaključiti da su žene minimalno zastupljene kao autorice bilo kakvih članaka. Kao predstavnice pokreta ili pravca su navedene Isidora Sekulić i Laura Papo Bohoreta bez navedenih djela koja su napisale, a Virginia Woolf i kao književnica. Djeca kao likovi se pominju kao braća, dječaci, sestre, a u jednom odlomku su dječaci mobilisani kao goniči stoke (glavni likovi).

Udžbenik je prilično korektno napisan, osim ignorisanja žena kao stvarateljica bilo kakvih djela i uobičajnih autorskih, recenzentskih i izdavačkih propusta koji su vezani za stilske greške i pojedine biografije koje su nedorečene ili daju nepotrebne ili manjkave podatke o određenim književnicima/ama. Udžbenik je bogato opremljen dijelovima kritika, temama djela, karakterizacijom likova mnogih autora/ica, ali smatram da bi svi primjeri bili učinkovitiji kada bi na kraju bila navedena literatura ili drugi izvori odakle su ti dijelovi uzeti. Tako je za Halila Džubrana navedeno da je: „Rođen u sjevernom Libanonu u blizini kedrove šume...” - (ne)bitan podatak o piscu i djelu? Kod nekih književnika biografija je napisana izrazito detaljno: škole koje su završili, bolesti koje su bolovali u djetinjstvu, supruge, razvodi, gdje su putovali, zašto su putovali, kada su se vratili, zašto su mu roditelji bili razvedeni/ zašto su umrli itd., a kod nekih skoro ništa. Husein Taha iz nepoznatog razloga jedini naveden prezimenom pa imenom, a uz naslov njegovog romana “Dani” i njemački naziv za vrstu romana Bildungsroman što uz druge vrste romana nigdje nije navedeno. Uz naslov Džubranovog djela “Vjesnik” napisan je i naslov na engleskom “The Prophet” pa se pitam da li je ovo greška u štampi? Ipak, ne bih rekla, jer se na još nekoliko

mjestu pojavljuje (vjerovatno originalan) naslov, vjerovatno su autori udžbenika (a recenzenti su to odobrili) iz samo njima znanih razloga napisali ovaj naslov. Zašto je relevantna činjenica za poznavanje djela nekog pisca i subjektivnih i objektivnih okolnosti pod kojima su ta djela nastajala, recimo, informacija da je Marcel Proust: „...od ranog djetinjstva bolovao od astme...“, a za Šantića je rečeno da se rodio, živio, radio i umro u Mostaru.

„Osman Nuri Hadžić je u svojim prozama pisanim s Ivanom Miličevićem ...“ - zašto nije napisano da su pisali pod pseudonimom Osman-Aziz i zašto baš pod tim pseudonimom kada se na sljedećem listu, gdje se govori o djelu Silvija Strahimira Kranjevića, Osman-Aziz navodi kao književnik.

U odlomku romana “Nečista krv” čitamo dijalog Sofke i njenog oca efendije Mite. Mitski dijalog o ženinom neslaganju sa stupanjem u dogovoreni brak, ali i njenom pokoravanju očevoj volji za dobrobit porodice. Možda je pretenciozno od čitalaca/teljki tražiti da se na osnovu ovoga ili bilo kojeg drugog odlomka odrede elementi dramske radnje jer je i sam odlomak vrhunac romana. Možda bi inspirativnije bilo interpretirati ga kao sukob dva lika ili nešto slično. Nakon interpretacije se nalazi reprodukcija slike “Bosanska djevojka”, slikarke Mice Todorović, ne mogu a da ne postavim pitanje -kakve veze ima ova slika s tekstom kada se radnja romana dešava u Vranju? Opet primjećujem da je i u ovom udžbeniku fotografija sama sebi svrha, a ne ilustracija uz tekst pored kojeg stoji.

Kada je riječ o djelu Marsela Prousta autori navode da se u njegovom: “...romaneskom ciklusu javlja čak 559 lica, od kojih se tridesetak kreće u prvom planu. To su pripadnici visoke aristokracije i višeg građanskog sloja: pisci, slikari, kompozitori, muzičari, liječnici, diplomate, profesori, glumci itd.“. Dakle, iz ovog navoda možemo zaključiti da Proust nije pisao o ženi i da ona nije junakinja niti jednog djelića njegovog monumentalnog djela.

Virginia Woolf je navedena kao književnica, ali ne i kao kritičarka, a primjer njenog rada je odlomak eseja o modernoj književnosti. Nijednom rečenicom autori nisu rekli da je Virginia Woolf jedna od ključnih autorica narativnog modernizma i osnivačica feminističke književne kritike koja je preteča feminističke ideologije.

Ženski likovi u navedenim odlomcima su bezimni ili samo navedeni po dodijeljenoj ulozi kao „... bijele dame s crvenim križevima...“ ili „...javne žene i kelnerice...“ ili „...majke, sestre, sluškinje...“, a ako nisu to onda su grofice, barunice, vračare, kneginje. Odlomak iz priče „Mračajski proto“ prikazuje surov i nehuman odnos prema ženama koji nigdje u naknadnom komentaru nije kritikovan kao neispravan ili loš.

Autori su "zgodno" jednim prikazom "ubili tri muhe jednim udarcem". Pisac jevrej, koji k tome piše o Romima, a glavni junak romana je ustvari junakinja Romkinja po imenu Hanka. Tri u jedan instant inkluzija žena, Roma i jevreja u kanonu Čitanke za 3. razred gimnazije.

1.4. Vedad Spahić: ČITANKA 4

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2008. (245 strana)

ŽENE	6
MUŠKARCI	64
GRUPA LJUDI	4
ŽENA I MUŠKARAC	2
UKUPNO FOTOGRAFIJA NA KOJIMA SU LJUDI	76
OSTALE FOTOGRAFIJE	18
HEME	2
UKUPNO FOTOGRAFIJA	96

Analiza fotografija ovog udžbenika je pokazala obeshrabrujuće podatke po pitanju zastupljenosti žena. Prva fotografija (str. 3) jeste fotografija Mona Lise. Ali, zašto ona kada se o Michelangelu i književnom i umjetničkom pravcu u kome je on stvarao govori u Čitanci 1? Ostalih pet fotografija su književnice čiji su tekstovi predstavljeni ili interpretirani, od toga fotografija Virginie Woolf, koja je identična kao iz Čitanke 3, fotografije Vesne Parun, Dare Sekulić i Jasmine Musabegović i to iz, čini se, gimnazijskih dana, dok je Marina Katnić-Bakaršić iz nepoznatog razloga ostala bez fotografije.

Fotografije književnika uz biografije su i u ovoj čitanci, blago rečeno, neozbiljno shvaćene. Dvanaest fotografija je iz "najboljih piščevih godina" ili su na neki način isječene u nepredviđen format. Uz biografiju Umberta Eca (str. 65) i Kulenovića (str. 106) stavljena je karikatura, Čopić (str. 135) i Vešović (str. 217) se pojavljuju na fotografijama gdje imaju cigaretu u ruci, uz biografije Lukića (str. 161) i Horozovića (str. 221) su fotografije naslovnica njihovih knjiga, a fotografije Slobodana Blagojevića (str.235) nema. Kod fotografija naslovnica djela treba napomenuti da one čine 15 od 18 fotografija iz kategorije ostalo, a uz dvije je objašnjenje da je to detalj iz knjižare *Buybook*.

Analizom teksta došla sam do sljedećih kvantitativnih podataka:

	ŽENE	MUŠKARCI
Autori/ce obrađeni/e u udžbeniku	5	40
Autori/ce predstavnici/e pravca	9	115
Predstavnici pokreta, slikari, filozofi/kinja, kritičari, pisci	1	15
Citati i komentari drugih autora/ica	8	80
Prevodioci/prevoditeljice	4	7
Ukupno autorice i autori	27	257
Likovi u djelima (koji/e se pominju po imenu)	46	92
Ukupno žene i muškarci	73	349

Iz navedene tabele možemo zaključiti da su žene minimalno zastupljene kao autorice bilo kakvih članaka. Kao predstavnice pokreta ili pravca su navedene Dara Sekulić, Virginia Woolf, Sylvia Plath, Margerit Jursenar, Jasmina Musabegović, Vesna Parun, Bisera Alikadić, Mubera Pašić, Vislava Szymborska, ali bez navedenih djela koja su napisale. Jedina filozofkinja je Julia Kristeva. Djeca kao likovi se spominju kao: djevojčica, dječaci, dječak, tri djevojčice, dijete, žensko dijete.

U većini slučajeva (osim na tri mjesta) nema nikakvih navedenih izvora odakle su citati uzeti ili piše: „...neka ti (učeniku/ci koji/a tretira književni tekst prim. aut.) posluži odlomak iz eseja...“. Čijeg eseja? Kojeg eseja? Dok se na drugim mjestima na nedosljedan način, vrlo proizvoljno, navodi literatura. Stičem utisak da su recenzenti površno iščitali ovaj udžbenik kada im je takav “detalj” promakao. Rodno osjetljiv jezik je nepoznat i autoru i lektorima jer je Jasmina Musabegović ...“spisateljica, ali ...radi kao urednik, ...romansijer i autor..., a Marina Katnić-Bakaršić je „...istaknuti lingvist, ...profesor...autor...“.

Kao i u Čitanci 3, biografije nemaju formu, obiluju (ne)potrebnim podacima i kao da prema nekim autorima/cama priređivač Čitanke ima veću simpatiju, a prema nekima manju. Tako za Daru Sekulić piše da je „srpska pjesnikinja porijeklom iz Hrvatske“, a kada je Ćamil Sijarić u pitanju, za njega ne piše da je Bošnjački književnik porijeklom iz Sandžaka. Da li je za Aliju Isakovića bitnije reći da je radio kao terenski geolog ili da se za vrijeme Drugog svjetskog rata našao u sirotištu gdje je odrastao i da su njegove kratke priče s tom tematikom autobiografske ili oboje. I u ovoj Čitanci je očigledno da se autor za pripremu biografija služio različitim izvorima (koji nisu navedeni), ali kao da je zanemareno kojem uzrastu je ovaj udžbenik namijenjen jer su pojedine fraze nerazumljive:

„...Moderan pisac (Vitomir Lukić prim. aut.) koji odbija mogućnost mimetičke deskripcije.....prazninu egzistencije nastoje prevazići transcendentnom estetskom simbolikom.“

Jedini žensko-muški odnos opisan je u pripovijetki “Nedjeljnje šetnje” (Risto Trifković), doduše na sarkastičan način, ali s dosta istine, bez osuđivanja i s pretpostavkom da će mladi čitaoci/teljke uz ispravne sugestije profesorica/a interpretirati tekst.

Erotika u službi odgoja? Odlomak iz romana “Ponornica” sadrži elemente erotike ili “Nedjeljnja šetnja” koja također sadrži elemente erotike, a kao vrhunac u priči “Hodnici svijetlog praha” piše detaljan opis striptiza i kod M. Kovača opet erotika, kurva, kupleraj. Da li je cilj ovakvih odlomaka da škakljivim sadržajem navedu čitače/ice da pročitaju kompletno djelo ili nešto drugo meni nedokučivo. Erotika da, ali s ciljem i svrhom. A ne nakon nekoliko listova interpretirati pjesmu Ave Maria iza koje autor pita: Da li su jedine dvije alernativa za ženu svetica ili kurva? - pitanje koje je postavljeno kao stereotip. U interpretaciji Miodraga Petrovića zapitkuje da li ova: „...pjesma nije slika žene koja se plaši nasilja nad sobom, već žene koja se plaši sopstvenog nagona....a imati snage da se požar strasti prevlada, to je ono što žena mora učiniti da bi ostala ono što jeste (ili možda ono što svet muških očekuje od nje) “(str. 168). Pa nisam baš sigurna u ovu konstataciju, ali bih vrlo rado čula šta autorica “najveća živuća srpska pjesnikinja” Dara Sekulić ima da kaže na ovo.

Za kraj ću se osvrnuti na izbor primjera djela određenih pisaca koji se u istom obliku nalaze, pored Čitanke 4 i u čitankama za osnovnu školu. Pored naslova je razred u kome se interpretira navedeni književni tekst: Hana – IX (razred), Stećak - VIII (razred), Hrt - IV (razred), Bašta sljezove boje -V (razred), Modra rijeka –VIII (razred).

Ukupno niti u jednoj čitanci nisu navedeni izvori niti bilo kakva literatura kojom su se autori služili, niti ima referisanja na relevantne tekstove koji su bili izvori.

Da je slično stanje u čitankama za osnovu školu može se pogledati na sljedećim linkovima i u navedenoj knjizi:

1. <http://bosnian.sahartv.ir/vijesti/bih-i198629>

Zabranite_sporne_%C4%8Ditanke_iz_%C4%8Dega_u%C4%8De_na%C5%A1a_djeca_! Čitanka za 8. razred (Posjećeno: 14.07.2016. 12:06)

2. <http://dev.skolegijum.ba/tekst/index/271>

Analiza udžbenika Moja okoline i Bosanski jezik i književnost od I do IV razreda osnovne škole (Posjećeno: 14.07.2016. 12:13)

3. <http://dev.skolegijum.ba/tekst/index/363>

Paralelna analiza udžbenika Istorije/Historije/ Povijesti (Posjećeno: 14.07.2016. 12:18)

4. <http://www.hrfd.hr/documents/04-met-27-janusic-pdf>

Analiza srednjoškolskih udžbenika za hrvatski jezik i književnost (Republika Hrvatska) : primjer rodnog čitanja. (Posjećeno: 14.07.2016. 12:11)

5. Nenad Veličković (2012): Školokrečina. Nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama. Beograd: Fabrika knjiga (Edicija reč, 74). ISBN 978-86-7718-120-8.

1.5. HISTORIJA 3

Udžbenik sa čitankom za treći razred gimnazije

Vehid Smriko, Aladin Husić

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007. (256 strana)

- Ukupno fotografija 202
- Fotografije na kojima su ljudi 111
- Žene 10
- Muškarci 79
- Grupa žena 1
- Dijete 1
- Žena, dijete, muškarac 1
- Žene i muškarci 5
- Grupa muškaraca 4
- Grupa ljudi 10
- Ostalo 91

(112+91=203); (10+79+1+1+1+5+4+10= 112)

Uzimajući u obzir da je ovo udžbenik historije logično je da ovdje bude najviše fotografija iz kategorije "ostalo". To su većinom fotografije (bitnih) historijskih građevina, tekstova, povelja, karte i slično.

Na fotografijama su muškarci prikazani kao političari, filozofi, učenjaci, vojskovođe i jedan rabin. Grupe ljudi su obično grupe muškaraca okupljenih kao vojska ili u nekoj vojnoj funkciji ili oko nekog muškarca vođe ili se ne mogu razaznati likovi - da li su to žene ili muškarci ili samo muškarci. Tamo gdje je bilo jasno vidljivo identifikovala sam grupu muškarca (4 grupe), a gdje nije jasno vidljivo onda je ostavljeno kao grupa ljudi (10 grupa).

Žene i muškarci u grupi su prikazani u razgovoru, ašikovanju ili nekoj sličnoj radnji. Jedina grupa žena prikazana je u haremu. Samo jedno dijete (bez nekog bitnog razloga) prikazano je na slici. Jedina slika žena, dijete, muškarac je tipična porodica iz doba austrougarske Bosne i Hercegovine u narodnim nošnjama (stereotip "idealne" porodice). Na deset slika žene su prikazane u vrlo interesantnim ulogama, od kraljice preko seljanke u narodnoj nošnji, žena-majka i na kraju konkubina.

U udžbeniku preovladavaju stereotipne fotografije što se najviše ističe u zadnjem poglavlju knjige: "Žena u novom vijeku" gdje se na cijele dvije i pol stranice i četiri fotografije prikazuje žena kako čita, ašikuje kroz mušebake, u haremu i kao sufražetkinja.

U udžbeniku se osim nastavnog gradiva nalazi i više od dvadeset propratnih tekstova: pisama, povelja, putopisa, zakona, izvještaja. Svim tekstovima su autori muškarci kao i svim imenovanim izvorima koji su navedeni u literaturi. U analizi teksta također prednjači broj imenom (i prezimenom) pomenutih muškaraca u odnosu na broj žena.

ŽENE	MUŠKARCI	DJECA	DJEVOJČICA	UKUPNO
20	339	1	1	361

Osim pominjanja imenom i prezimenom i često titulom, osobe su pomenute i po zanimanju ili statusu pa se tako navode:

ŽENE u jednini	MUŠKARCI u jednini
Kraljica, muslimanka, carica, sultanija, vila, vještica, sihirbašica	patrijarh, kardinal, kralj, vladar, general, monarh, sihirbaz

ŽENE u množini	MUŠKARCI u množini
Redovnice, dvorske dame, babice, vidarice, bajalice	Filozofi, umjetnici, književnici, kapetani, vojskovođe, svećenici, oficiri, mornari, plemići, vazali, seljaci, građani, plemstvo, svećenstvo, činovnici, trgovci, narod, radnici, vojnici, gospodari, građani, učenici, studenti, putnici

Smatram da je u ovoj tabeli semantički problem u navođenju muškaraca kao nosilaca nekih zanimanja jer se neki pojmovi ipak mogu napisati u

muškom i u ženskom rodu. Također, pominjanje žena u kontekstu "uslužno-čarobnjačkih djelatnosti" je ponižavajuće i diskriminirajuće jer se iz popratnih tekstova (koje navodim u nastavku) mogu vidjeti i druge uloge. Jedino paralelno pominjanje žena i muškaraca je u terminu: „...sihirbašica i sihirbaz...“ kao jedini primjer da se djelatnošću crne magije mogu baviti oba spola.

Samo prilikom iščitavanja propratnih tekstova možemo naslutiti da su žene uopće i postojale ili imale neku ulogu u historiji te tako nalazim da je: „...supruga Harun al-Rašida dala sagraditi vodovod...“ ili „...garancija slobode (od tirana) za ženu i dijete...“ ili „...krajišničko pismo između dva velikaša“ ili „...pozdravlja vas naša mati i moli za (da joj) jednu tursku robinjicu prvom prilikom poslati...“. U jednom od historijskih tekstova za obradu je i "Sofijin svet" – roman o filozofiji, u kojem Alberto djevojčici Hildi objašnjava filozofske pravce. Oslovljava je s „Draga Hildice!...“, nema podataka kada je prvi put objavljen roman, tako da sa sigurnošću ne mogu reći da li je napisan u duhu vremena ili nije, ali svakako upotreba deminutiva nije ono što je u tadašnjem, ali i u današnjem vremenu prihvatljivo ako želite da vas ozbiljno shvate.

Stereotipi vezani za vjeru ili naciju su različiti, pa autori pišu ili navode: „...aktivnostima inkvizicije prema muslimanima, Jevrejima, konvertitima te protestantima.“; pismo mitropolita ruskoj carici Ani: „...obeščašćuju im se djevojke, siluju žene...“ (austrijske vlasti nad Srbima); „... (kršćani i jevreji) su gubili status štitenika ako su (između ostalog i) bludno općili s muslimankom ...“; „...Sefardi se bave mitom...“. Patrijarhat kao način života i patrijarhalni običaji su navedeni u nekoliko navrata: „...u selima je njegovana patrijarhalna kultura...“; „...sačuvali su (Albanci) tradiciju i običaje izgrađene na strogo patrijarhalnim odnosima unutar zajednice i običajno pravo...“; „...Običan katolički svijet je, kao i ostali običan svijet drugih vjera, živio po naslijeđenim patrijarhalnim obrascima predosmanskog doba.“; „...patrijarhat je izražen kod običnog jevrejskog stanovništva.“

Odnosi u kojima su žene i muškarci ravnopravni navode se jedino u korištenju hamama i u sličnim aktivnostima: „...hamami su se dijelili na muške i ženske ako ih je bilo više u jednom gradu...ili su bili određeni dani ili sati kada su ih mogle koristiti isključivo žene odnosno muškarci.“ „Ove zadužbine često su podizale žene...“; „...svakome siromahu, strancu i beskućniku bilo muško ili žensko daje se bolesnička odjeća... preuzima se na liječenje i daje potrebna hrana...“; „... hamam poseban za žene, poseban za muškarce.“ Također i podaci vezani za arhitekturu i stanovanje: „... (bogatiji) imaju dva stana za ženu i za sebe... nalaze se mušebaci odakle žene mogu da vide, a da njih ne vidi niko.“.

“Romi“ su podnaslov dijela jednog poglavlja u kome se govori konkretno o Romima, kao i u nekoliko usputnih komentara. Pretpostavljam da su autori ovo pisali u afirmativnom smislu, ali nažalost, dok čitamo, baš tako i ne djeluje. Mislim da je cijeli odlomak diskutabilno i diskriminirajuće napisan, počevši od rečenice: „Po vjeri su bili muslimani i kršćani što nije mijenjalo njihov društveni status i tretirani su kao etnička i rasna skupina s posebnim psihičkim osobinama“. Ne sporim historijske činjenice, ali ako taj rečenični konstrukt nije iz nekog dokumenta prepisan onda stičemo dojam da je to mišljenje autora. Pred kraj odlomka stoji nekoliko rečenica o poslovima kojim su se Romi bavili: „... Ističu se kao konjušari, kovači, mesari, svirači, pjevači, plesači, a žene kao gatare...“ i ovaj odlomak bi obavezno trebalo doraditi i popraviti, kao i intervenirati na nekim riječima i izrazima. Na drugom mjestu u kontekstu praznovanja napisano je: „...Jurjevo (u BiH se ovaj praznik zove Đurđevdan) je posebno obilježen u “karanfil mahalama“ gdje je živjelo romsko stanovništvo...“.

O jevrejima se posebno govori u poglavlju “Jevrejsko-sefardski krug“, o patrijarhalnim odnosima u porodici, a jedino u ovom (dakle niti kod muslimana, ni kod katolika ili pravoslavaca) slučaju je navedeno porodično pitanje razvoda braka. Također se navodi da su bili obrazovaniji od ostalih etničkih skupina i jedino ovdje se navodi da su žene nešto radile jer su bile babice, vidarice i bajalice. Kao dobro navodi se da: „Sefardi su bili dobri trgovci jer su vodili kakvo-takvo knjigovodstvo.“ Ali nasuprot tome: „Probleme sa zvaničnim vlastima rješavali su bakšišima i mitom.“ što prikazuje Sefarde kao sklone mitu i korupciji.

Pod poglavljima “Organizacija rada i svakodnevnice u gradovima“ te “Selo i grad“ niti riječi nema o porodici, ženama, djeci, školovanju, dok u podnaslovu (koji govori o načinu života u XVI i XVII vijeku) “Način života koji karakteriše estetizacija svakodnevnice“ govori se o navikama, načinu stanovanja, njegovanju cvijeća dakle tipično “ženski“ pojmovi, ali o nečemu vezanom za žene u dvije rečenice: „U toku dana u avlijama su svoje poslove obavljale žene. ...većinom udate žene nosile su zar i feredžu od najskupocjenije tkanine.“ U Historijskom tekstu za obradu (iz Vodiča Zemaljskog muzeja) na strani 130 se više nego u cijeloj knjizi govori o poslovima koje su obavljale žene te se navodi: „...prerada lana i konoplje...ovo je ženski posao...prerada vune također je ženski posao...izrada narodne nošnje, koja je doskora bila proizvod naših žena na selu, a u mnogim krajevima i danas...“.

Na kraju udžbenika je poglavlje “Žena u novom vijeku“ u kojem sam očekivala da ću saznati nešto što je „namjerno ostavljeno za kraj da bi se istakla važnost“. Nažalost, *O položaju žene* saznajemo iz primjera SAD-a, u *Obrazovanju žena* saznajemo da: „Žena treba biti trezvena osoba, dobra

domaćica, pokorna i vjerna supruga“. *Brak* govori o odnosu prema braku različitih vjerskih skupina u evropskim državama, ali i ovdje : „Žena je morala biti čestita i dobra supruga i majka, a bračnom prevarom ona bi bila prezrena i ponižena.“ Zadatak Žene u islamskom svijetu je sličan prethodnim navodima, briga o domaćinstvu, djeci i porodici. Poglavlje, a i sam udžbenik se završava podpoglavljem Ženski pokret u XVIII i XIX stoljeću te imam navod da je: „Filozof Antoine Nicolas Condorcet napisala...“ i još nekoliko imena žena iz SAD-a iz XVIII vijeka te nepravilno napisano ime (Albigejl) Abigail Adams. Očekivala sam neke evropljanke iz XIX vijeka, bar Claru Zetkin i Rosu Luxemburg, ali...

Sumirajući ovaj udžbenik razočarana sam historijskim činjenicama koje se ne govore, preko kojih se prelazi, a koje su fakti. Stranice knjige obiluju stereotipima i predrasudama kako s fotografija tako i iz teksta. Naravno da se historijske činjenice ne smiju mijenjati, ali bar je trebalo iskoristiti imena i postupke, poslove onih rijetkih žena koje su navedene (Staka Skenderova, Umihana Čuvidina itd.) te proširiti priču, a ako nije bilo drugog načina bar je na jezičko-gramatičkom nivou moglo dovesti do rodnog balansa.

1.6. Slavo Kukić: SOCIOLOGIJA

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2008. (175 strana)

Na fotografijama vidimo:

		Ukupno
ŽENE	3	-----
MUŠKARCI	26	-----
DJECA (I UČITELJ)	1	-----
ŽENA+MUŠKARAC+ DIJETE	1	-----
ŽENA/E I MUŠKARAC/I ZAJEDNO	6	-----
LJUDI NA FOTOGRAFIJAMA	-----	39
RAZNI LOGOTIPI, GRAĐEVINE, KARIKATURE, MAŠINE	-----	26
UKUPNO	-----	65

Žene na fotografijama su:

1. Telefonistkinja
2. Marilyn Monroe u bijeloj haljini
3. Žena koja sjedi - prikaz neverbalne komunikacije

Navela sam ih pojedinačno jer smatram da ove fotografije ne ispunjavaju svoju svrhu, osim ako su stavljene samo radi sebe jer pored telefonskog anketiranja je slika telefonistkinje, a neverbalna komunikacija se mogla bolje ilustrovati od slike žene koja sjedi u stolici.

Najupečatljivije grupne fotografije su osam grupa ljudi u vrlo jadnom stanju koji/e predstavljaju radničku obitelj iz XVIII vijeka i Sloboda vodi narod.

Djeca su na samo jednoj fotografiji slikana s učiteljem (vjerovatno XIX vijek).

Grupa ljudi na dvije fotografije su navijači na utakmici i jedan čovjek u fazama evolucije.

Svi primjeri na kojima nešto piše su na engleskom jeziku, prikazi štrajkova ili demonstracija su negdje iz svijeta. Mogle su se bar za te primjere upotrijebiti lokalne fotografije/primjeri.

Žene	Muškarci
3 (Julia Evetts, Merliyn Monroe, Metta Spencer)	131
UKUPNO	134

U tekstovima ovog udžbenika muškarci se pojavljuju u različitim ulogama. Gore navedena tabela navodi žene kao sociološkinje i u jednom primjeru masovnih samoubistava navedena ja Marliyn Monroe, muškarci su navedeni kao sociolozi, filozofi, ali i književnici i "drugi" muškarci: Walt Whitman, Goethe, Werther, Orson Welles itd. Muškarci se kao primjeri navode najmanje 131 put jer se neki sociolozi i filozofi ponavljaju ili navode kao primjeri po nekoliko puta.

Zanimanja u tekstovima, njihova imenovanja u ženskom i muškom rodu ili kao neutralna su samo još jedan primjer stereotipije jer je apsolutno nevjerojatno da se žena/žene imenuju samo u ulozi majki.

Ž E N S K I ROD	ŽENSKI I MUŠKI ROD ZAJEDNO	NEUTRALNO (OPĆENITO)	MUŠKI ROD
Majka	Sjemeništaraca i redovnica	Roditelji, obitelj, pučanstvo, društvo	Geografi, sociolozi, sofisti, teoretičari, filozofi, pedagozi, vršnjaci, didaktičari, andragozi, politolozi, pojedinac, radnik, direktor, rukovoditelj, profesor, student, učenik, liječnik, pacijent, predsjednik, činovnik, ministar, predsjednik vlade, menadžer, sveučilišni profesor, znanstvenik, srednjoškolski nastavnik, učitelj, umirovljenik, glazbenik, političar, umjetnik, policajac, član parlamenta.

Prva tri poglavlja se bave teorijama i tehnikama tako da poglavlja koja slijede su zanimljiva za analizu.

Podnaslov *Tipovi društava* između ostalog govori da je u plemenskom društvu između ostalog zastupljena i „... prirodna podjela rada (podjela po spolu i dobi)...“ iz čega proizilazi da je prirodna podjela rada ona po spolu i da su žene ili muškarci predodređeni/e da (ne)rade određene poslove.

Na sljedećoj stranici imamo primjer iz “istraživanja” posljedica društvene stratifikacije u kome je utvrđeno da je „...mnogo veća smrtnost novorođenčadi crnaca nego bijelaca.“ Ne sporim da li je ova konstatacija tačna, ali nema navedenog istraživanja, na koje činjenice se autor referiše tako da je smatram nerelevantnom. Također se daje utisak da su novorođenčadi kod osoba crne rase slabije izdržljivi, što nije tačno i predstavlja generalizaciju. Ne spominju se životni uslovi u kojima se rađaju bjeloputa djeca, a u kojim uslovima tamnoputa djeca. I šta je s drugim rasama i miješanim rasama?

Podnaslov *Društveni položaj i uloge* donosi interesantne definicije položaja i uloga u društvu gde su svi rukovodeći društveni položaji navedeni u muškom rodu i stoji da se vrši „...pripisivanje društvenog položaja po spolu, dobi, srodstvu itd.“ bez objašnjenja zašto je to tako i da li je to tako u svim kulturama. Pored ovog teksta nalazi se dobro poznata pin-up slika Marilyn Monroe u bijeloj haljini koja leprša oko nje i vide joj se noge i rublje. Da li je to poruka? Da li ta fotografija treba mladoj osobi da prenese poruku da će dostići odgovarajući (ma kakav to bio) društveni položaj ako se obnaži, pokaže nage dijelove tijela i ima provokativan izraz na licu? Sve društvene uloge su navedene u muškom rodu osim uloge majke, koja je jedina u ženskom rodu, a tu se navodi i da se „...društveni položaj *zauzima*,...a jedan od uslova tog zauzimanja je između ostalog i spol.“ Spol i rod su dvije različite socijalne i biološke kategorije i uveliko se razlikuju od kulture i sistema u kojem jedinka obitava. Spol je najčešće kruto biološki determinisan kao ženski i muški bez ponuđenih “srednjih” vrijednosti koje su naravno moguće i nisu rijetke, a nasuprot tome je rod koji predstavlja društvenu konstrukciju, a ne prirodnu datost koja se ne preispituje. Okolina od jedinki očekuje da se u svakom trenutku ponašaju u skladu sa svojom spolnom odnosno rodnom ulogom koja im je zadana u društvenom redu i poretku. Shodno tome smatram da je autor mogao ovim društvenim ulogama posvetiti mnogo više prostora i sociološki ih približiti učenicima/ama, a ne samo “servirati” informaciju iz koje se (ne)mogu izvesti različiti zaključci.

Dok obrađuje pojam siromaštva autor nudi primjer opozicije „...sin industrijalca... naspram ...dijete njegova radnika...“. Zašto u oba primjera nije upotrebljen pojam dijete kao neutralan? Živjeti ili preživljavati? „...Troškovi preživljavanja u Sarajevu i nekoj ruralnoj sredini...“ - zar mi preživljavamo?

Zar ne živimo? Zašto favorizovati Sarajevo? Zašto nije moglo biti napisano: troškovi života u velikom gradu naspram ruralne sredine itd.

Pojam konstitutivnih naroda se pojavljuje nekoliko puta u kontekstima tolerancije, trpeljivosti i pored konstitutivnih Bošnjaka, Srba i Hrvata i nekonstitutivnih Roma, Crnogoraca, Makedonaca, Slovenaca, Ukrajinaca i Rusa nigdje se u ovom kontekstu ne pominju jevreji i kategorija ostalih, što navodi na zaključak da se moraš opredijeliti i nekome pripadati ili jednostavno ne postojiš.

U poglavlju *Religija* stoji rečenica: „...Za zajednicu vjernika karakteristična su četiri osnovna tipa organizacije: crkva, denominacija, sekta i kult. Vjerovatno je ovdje *crkva* tehnički pojam jer gdje su tu muslimani/ke i jevreji/ke? U kojim vjerskim objektima oni/e obavljaju vjerske dužnosti? Nakon par redova nailazim na rečenicu: „b) vjerske službe se održavaju na točno određeno mjestu (sinagogi, džamiji, crkvi).“ Pitam se da li se riječ *crkva* kao tehnički pojam može zamijeniti riječima vjerski objekat ili vjerska zajednica ili nekim drugim riječima pa da svi/e budu obuhvaćeni/e? Ili ako je to općeprihvaćeni naziv onda na kraju oblasti treba da postoji glosar pojmova u kojem će sve biti pojašnjeno.

Podnaslov *Masovna kultura* navodi primjere koji su i 2008. godine, kada je udžbenik štampan, bili prevaziđeni. „Ni tada se nisu mogle kupiti ...ploče i kazete...“, kako navodi autor. Ovaj dio treba preformulisati i modernizovati da učenici/e ne prave šale o prevaziđenim primjerima u udžbeniku.

Podnaslov *Multikulturalizam i bosanskohercegovački kulturni kod* je jedna jako bitna tema o kojoj je ovdje malo i površno napisano. Ako za druge pojmove nema ovakvih lokalnih primjera zašto je dat i ovdje, ili bolje rečeno, Bosna i Hercegovina jeste interkulturalna zajednica i naravno da učenici/e o pojmu interkulturalnosti trebaju učiti na sebi bliskim primjerima, a ne samo kroz pregled informacija. Ako ovaj fenomen nije moguće objasniti u više od deset rečenica onda je bolje ne uzimati ovaj primjer nikako već se fokusirati na pitanja multikulturalnosti i interkulturalnosti kao općih pomova, kojima se ovdje ne pridaje dovoljno pažnje. Ili zašto primjer BiH nije uzet kada se obrađuju zakonodavna, izvršna i sudska vlast ili političke stranke ili izborni sistem? Također sam ostala u nedoumici na kraju poglavlja jer nigdje ne govori o pojmovima subkulture i podkulture nego se oni pominju u poglavlju o devijantnosti.

Poglavlje *Obitelj* donosi niz stereotipa i predrasuda, a prva je definicija obitelji „...zajednica različitih spolova i djece koja u pravilu nastaju kao rezultat ili plod te veze...“ ili „...inokosna obitelj sastavljena od muža, žene i njihove maloljetne djece...“ koja je s aspekta XXI stoljeća vrlo teško prihvatljiva, osim u

čisto patrijarhalnim društvima jer treba uzeti u obzir jednoroditeljske porodice i istospolne zajednice. Žena i muškarac ili dvoje ljudi ne moraju nužno biti u braku da bi imali ili odgajali zajedničku djecu i bili obitelj. Nakon toga slijedi i stereotip o tradicionalnoj podjeli rada u obitelji: „...njezini članovi, u pravilu, rade izvan obitelji, prvo muškarac, a onda sve više i žena.“ te „... elementi tradicionalne podjele rada - otac je hranitelj i glava obitelji, a majka je, čak i ako radi, zadužena za kućne poslove.“ Izrazito stereotipno objašnjenje koje vodi ka predrasudama i diskriminaciji. Ova izjava je konstrukcija patrijarhata na osnovu koje učenici/e kreiraju svoje uloge u društvu. Školski udžbenici trebaju da navode kako učenika tako i učenice na razvoj svoje ličnosti, na odgovornosti u skladu sa svojim željama, sposobnostima i kvalifikacijama, a ova izjava ih stavlja u određene uloge i izvor je diskriminacije u savremenom svijetu. Autor bi trebao da bude svjestan vremena u kojem izdaje udžbenik i ciljane grupe te posljedica stereotipnog pisanja (autor ima još veću odgovornost jer se iz tih udžbenika edukuju budući naraštaji – njegovo djelo nije tek puki članak). Propust koji je napravljen kada se napominje da u savremenom (BiH) društvu čak i žena radi i da sve više izlazi iz kuće je zastario jer su žene četrdesetih godina prošlog vijeka dobile pravo glasa i počele izlaziti iz kuća i ići na posao. Dio koji govori o ocu kao hranitelju i glavi obitelji bismo mogli da pričamo na nekoliko stranica jer je u današnjem tranzicijskom BiH društvu mnogo više zaposlenih žena (nažalost na crnom tržištu) nego muškaraca i potreba za ženskom radnom snagom je veća tako da je tradicionalna uloga muškarca kao hranitelja i glave obitelji bitno drugačija nego početkom XX vijeka.

Podnaslov *Suvremene alternative tradicionalnom braku* su neopisive pa bi najpametnije bilo prenijeti ga u potpunosti, ali to je zbog ograničenosti prostora nemoguće. U ovoj lekciji napisane su informacije da je vanbračna zajednica rezultat visoke razvijenosti zapadnih zemalja i da je ona posljedica reakcije žene koja je srozana na kućanicu itd. Ova izjava je neosnovana i prenosi samo lični stav autora koji donosi zaključke bez detaljne analize, istraživanja, propitivanja uzroka s jedne strane, a s druge strane provjere da li je vanbračna zajednica postojala samo na zapadu ili je postojala u svim krajevima svijeta. Također, vrlo neosnovana tvrdnja i prebacivanje krivice na žene odnosno njegova konstatacija da „...izvjestan broj žena sociologa (valjda sociološkinja prim aut.) se pridružuje feminističkom pokretu... koji ima direktan uticaj na ukidanje braka kao institucije.“ Gdje je izvor, ko su te sociološkinje i šta zapravo one govore ne piše nigdje. Umjesto toga stoji osuda, bez preispitivanja uzroka i različitih teorija. A o objektivnosti u ovom dijelu udžbenika je teško govoriti jer ne postoje ponuđene različite teorije stvorene od strane različitih teoretičara/ki pa da učenici/e sami/e kreiraju svoje mišljenje. Nastavak u kome se govori o *Zajednici života homoseksualnih parova* se u potpunosti treba preraditi jer ništa konkretno ne govori o ovom pitanju i ne objašnjava šta

se pod ovim pojmom podrazumijeva te ne govori o konkretnim sociološkim potrebama osoba koje žive u ovakvim zajednicama. Zašto ne dodati par rečenica o pravnoj i društvenoj neprihvaćenosti izvanbračne zajednice i problemima u kojima se nalaze ljudi koji su u takvoj vrsti zajednice (naslijeđe, penzija, medicinska skrb itd.).

Autor u podnaslovu *Slom braka* također tvrdi da je promijenjena uloga žene u društvu razlog učestalim razvodima braka u zapadnim zemljama, kao i da „rezultati istraživanja provedeni u SAD-u“ donose informaciju da je najmanje razvoda kod brakova gdje su oba partnera katolici. Kojih istraživanja? Ko je i kada proveo istraživanja? Istraživanja nema navedenih ni u literaturi te ova konstatacija zvuči kao proizvoljna i neozbiljna jer nema izvora odakle je uzeta. Autor apsolutno ne propituje društveno nametnute norme u kojima ne postoji razlog za razvod braka (nasilje u porodici, neslaganje između partnera/ki, nepostojanje ljubavi itd.). Također ne objašnjava zašto brak postoji i šta on znači za državu, a šta za osobe koje stupaju u brak.

Dio *Obitelj i prava djeteta* djeluje nedovršeno. Mada je autor počeo rečenicom „...Djeca su jedna od bitnih sastavnica obitelji...“ dalje je samo naveo mnoštvo deklaracija, konvencija itd., a ništa konkretno nije rečeno i kako je ovaj podnaslov pri kraju stranice očekivala sam da ću još nešto pročitati kada prevrnem list, ali ništa.

U dijelu *Žena, obitelj i društvo* već u prvoj rečenici stoji: „...poruka koju je (navodno! prim.aut.) Bog uputio ženi - da će s mukama djecu rađati, da će volja njezina stajati pod vlašću muža njezina te da će joj on gospodar biti...“. Ovo je tek jedno od mnogih kršćansko-katoličkih prenošenja informacija u ovom udžbeniku što dovodi do mog zaključka da recenzenti nisu čitali tekst. Nakon toga opet pominjanje feminističkog pokreta i pitanja kojim se on bavi. Ako već drugi ili treći put pominje feministički pokret zašto nigdje nema objašnjenja šta je taj famozni feminizam, zašto, kako, kada... Dalje se nastavlja stereotipno i mizogino redanje informacija, pojedine rečenice su potpuno nerazumljive, bez smisla, nemaju uzročno-posljedične veze s prethodnim rečenicama: „...i danas žene dominiraju na poslovima koji su slabije plaćeni...“, „...ambicije žena u obrazovanju su osjetno manje ...“, „...žene ne preferiraju obrazovanje već udaju i poziciju majke i domaćice...“, „...(žene) su manje fizički snažne, manje agresivne, manje pokretljive...“. Nisam sigurna da li autor misli na pokretljivost tijela ili geografsku pokretljivost? Jer, parodiram, žena s bebom u stomaku i cekerom u ruci manje je pokretljiva od muškarca s rukama u džepovima ili eventualno s cigaretom u jednoj i pametnim telefonom u drugoj ruci. Napominje ženske i muške uloge, ali ih ne objašnjava. Navedeni primjeri nemaju izvor, nego je to konstatacija autora i dešava se da on kao muškarac navodi koja su to stanja,

želje i ambicije žena, a ne govori o društvenim uslovima koji kreiraju prilike da žene (ne)budu zaposlene ili obrazovane. A da ne govorimo o netačnosti njegovih izjava na osnovu kojih nove generacije uče. Žene ne dominiraju na poslovima koji su manje plaćeni (jer ovakva rečenična konstrukcija daje utisak da žene žele biti zaposlene na poslovima koji su manje plaćeni) nego su žene i dalje manje plaćene od muškaraca za isti posao koji obavljaju⁴³. Izjava u kojoj govori da su „ambicije žena u obrazovanju znatno manje“ je statistički nepotkrepljena pa tako nije relevantna. A nije ni istinita. Kada govorimo o studentima i studenticama koji/e studiraju po starom programu i koji/e studiraju prema bolonjskom programu (prvi ciklus) u periodu od školske godine 2010./2011. i 2014./2015. svih godina veći je broj studentica nego studenata (ukupno 53.599 žena i 42.826 muškaraca). U periodu od 2010. – 2014. godine više je žena koje su stekle zvanja Magistrice nauka i specijalistkinja (ukupno 2001 žena i 1363 muškarca). Dok se zastupljenost žena u doktorskim naukama znatno mijenja pa tako u periodu 2010. – 2014. godina imamo 116 žena i 186 muškaraca koji/e su stekli/e zvanja Doktora nauka po starom i Bolonjskom programu.⁴⁴

Kada govori o *Planiranju obitelji* misli se na „...nastojanje pojedinca da prilagodi svoj odnos prema začecu s uvjetima života...“. A pojedinki? Sumnjam da bi pojedinac bez pojedinke mogao sam da stvori obitelj, a također „...začćeće i rađanje se tretiraju kao osnovno ljudsko pravo prepušteno svakom pojedincu...“. Dakle, pojedinci rađaju djecu, a žene se brinu o domaćinstvu jer su manje pokretljive. O također je „...zapošljavanje žena...“ „krivo“ za manji broj djece i smanjenje broja članova u porodici, a katolička religija se protivi kontroli rađanja.“ Na ovim prostorima (Kanton Sarajevo gdje se primjenjuje udžbenik prim. aut.) postoji i islamska religija koja se ni u kojem konceptu ovdje ne pominje. Ako se već pominju religije u kontekstu kontrole rađanja mora se uzeti u obzir i islam i dati komentar vezan uz to. Također, treba se uzeti u obzir i zakonski okvir u BiH pa da učenici/e imaju potpune informacije na raspolaganju.

Institucija krnje obitelji kao obitelji bez djece i samohrani/e roditelji/ke. Premalo rečeno o svjetskoj i lokalnoj stvarnosti jer je sve više jednoroditeljskih obitelji. Također, nedorečeno i subjektivno.

U poglavlju *Socijalizacija* u rečenici je upotrebljeno pitanje: „...da li su razlike između muškarca i žene rezultat bioloških činitelja ili pak većina njih proizilazi iz načina odgoja dječaka i djevojčica?“. Na ovo pitanje autor ne odgo-

43 „Gender jaz u bosanskohercegovačkim prihodima“ Autori-ce: Samra Filipović-Hadžiabdić, Fahrudin Memić, Lejla Somun-Krupalija, Ana Abdelbasit, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, IBHI, UNDP, 2006.

44 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, „Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini“; Sarajevo, 2015. str.26.

vara. A ja konstatujem da te iste djevojčice i dječake odgajaju na taj način da je “plava muška boja”, da se “djevojčice ne igraju autićima”, da trebaš “biti muško i ne plakati” itd. U tekstu se navodi još jedno podupiranje stereotipa o odgoju djece, a malo dalje u tekstu se nastavlja rečenicom „...vjerojatnoća je da će se djeca iz siromašnijih slojeva teže snaći u školi.“ Kada se govori o socijalizaciji djeteta autor kaže da se „...javlja s polaskom u školu...“. Da li je mogla biti upotrebljena fraza “već s organizovanim pohađanjem predškolske ustanove” jer je to u stvari tačno. Također, ogroman uticaj na socijalizaciju imaju TV i film, zašto ne i internet i socijalne mreže jer samo nekoliko redova poslije autor pominje internet kao novi medij? Ponavljam da razumijem da je udžbenik napisan 2008., ali neki pojmovi se prosto moraju aktualizirati. Opet navodi dijelove i primjere iz neke studije, a nigdje se ne navodi izvor. U jednom dijelu autor navodi također „...Navodimo samo ona koja su po našem sudu...“ – treće lice množine. Zar autor sebe oslovljava u trećem licu množine? Zašto nije napisano: „...Navodim da po mom sudu...“. Imam dojam da je previše korištena literatura s više autora.

Obrazovanje je poglavlje u kojem se učenicima/ama također predočavaju različiti stereotipi i predrasude. Tako nam autor navodi da „...neki (ne piše koji prim. aut.) sociolozi zastupaju tezu... u vezi ...sa ženskom i muškom djecom... i njihovim odgojem u jednočlanim obiteljima samo s majkom ili samo s ocem, njihovoj zrelosti, političkoj angažovanosti, samostalnosti itd.“ Autor opet pominje „...crkvu i radnu grupu...“ u kontekstu funkcionalnog uticaja na formiranje ličnosti. Smatram da je mogao upotrijebiti frazu “vjerska zajednica”, a opet ostaje otvoreno pitanje šta je s onom grupom nereligioznih osoba na koje se ne odnosi ova tvrdnja.

Pretpostavljam da je autor parafrazirao sociološkinju Julie Evitts jer nije naveden citat kao takav (kao što se nigdje u udžbeniku citati ne navode) pa navodi da se „...svakom djetetu omogući pravo na obrazovanje bez obzira na klasu, dohodak, religiju, rasu ili razne hendikepe...“. Ovdje je riječ o politički nekorektnom govoru. Šta je to hendikep? Da li je autor mislio na fizički hendikep (učenici/e koji/e ne mogu pohađati obrazovnu ustanovu u invalidskim kolicima jer im nije omogućena pristupna rampa) ili na nešto drugo? U oba slučaja mora se upotrijebiti izraz koji će osobu staviti ispred invaliditeta: osoba/dijete s invaliditetom, dijete s poteškoćama u razvoju i slično. Opet imamo primjer koji treba osuvremeniti: „...računala, videorekorderi, kablovska televizija i tome srodne tehnike...“. Jedan od rijetkih pozitivnih primjera uključuje: „...vojnike crnce i vojnike bijelce...“, a vezan je za procjenu nivoa inteligencije koja je vezana za fenomen učenja.

Socijalna ekonomija poglavlje je u kojem između ostalog autor govori o: „...temelju podjele rada po spolu...“, a vezano je za podjelu poljoprivrednih domaćinstava, gdje ova rečenica nema uzročno posljedičnu vezu s okolnim rečenicama niti je potkrijepljena činjenicama koje (ne)mogu ili (ne)moraju da potkrijepe stereotip. Ponovno vezanje „...obitelji s vjerom, crkvom i crkvenim porukama...“, ali i tradicijom, mada je činjenica da tradicija najčešće nema nikakvo uporište u religijskim običajima. Ovdje imamo i prvi hvalevrijedan navod iz jednog istraživanja gdje su navedeni naslov i autor istraživanja kao i činjenicu da je prvi put naveden citat i autor jedne definicije. Prilikom pominjanja Yone Friedmana, ni autor ni priređivači udžbenika nisu obratili pažnju da je ovaj arhitekt mađarskog porijekla zapravo muškarac, a ne žena kako stoji u tekstu, dakle nije „... kazano, dakle, jezikom Yone Friedman...“, već je ispravno napisati „...kazano jezikom Yona Friedmana. Nijemac Helmut Klages je prvi naveden kao pripadnik jednog naroda, a ne pripadnik neke profesije (sociolog, arhitekta itd.), dok su samo dvije stranice prije njega navedena mišljenja Gerda Weigmanna ili Alvina Tofflera za koje ne piše niti šta su po zanimanju niti ko su, niti odakle potiču. Zašto ne ujednačiti tekst, za sve napisati šta su po profesiji ili iz koje zemlje potiču. Isti slučaj je u sljedećem poglavlju s navođenjem: „... Italijan Cesare Lambroso...“, a francuski sociolog Le Bon je naveden bez imena – Gustave.

Devijantnost i društvo poglavlje je koje bi se iz temelja trebalo preraditi zbog indirektnog govora mržnje prema osobama drugačije (ma šta to značilo) seksualne orijentacije od one koja je “propisana“. U kontekstu devijantnog ponašanja dat je primjer homoseksualnosti i heteroseksualnosti :

„Homoseksualne sklonosti su, primjerice, stoljećima u zapadnim društvima smatrane devijantnim i društveno su sankcionirane, zabranjivane, kažnjavane. Danas su, naprotiv, u nekim evropskim zemljama one i zakonom dopuštene, a homoseksualna zajednica izjednačena s heteroseksualnom, dakle zajednicom muškarca i žene.“

Kao i primjer za spolnu devijantnost :

„Na koncu, jedan od značajnijih oblika devijantnosti je takozvana spolna devijantnost. Devijantnim se, u pravilu, smatra nekoliko oblika spolnog ponašanja – homoseksualnost, prostitucija i rodoskrvnuće. (...).“

Ako su oba navoda autorove riječi onda je ovo njegovo mišljenje, ali ako su ovo općeprihvaćene definicije onda mora stajati izvor odakle su prepisane, kao što stoji za definiciju hiperurbanizacije na 143 strani. U suprotnom, udžbenik nije validan izvor informacija i kao takav se ne može koristiti. Dalje autor navodi termin sekundarne devijantnosti i kako društvo, po Lemertu, dodjeljuje status devijanta pojedincu:

„On je definitivno etiketiran kao pijanac, kriminalac, homoseksualac itd. Temeljem toga, dakako, često je i odbačen, i od svoje obitelji i od socijalnog okruženja u kojem živi.“

Ovo je ujedno i kraj pasusa, a nakon ove rečenice ne stoji nikakvo objašnjenje ili nešto tome slično jer se pijanice, kriminalci i homoseksualci izjednačavaju u statusu. Pozitivan primjer rodno osjetljivog jezika jeste pominjanje „...kanadske sociologinje Mette Spencer“. Kao model kolektivnog ponašanja autor stavlja modu kao primjer i banalizuje je i svodi na frizuru i način oblačenja. Moda je mnogo širi fenomen i treba/mora se sagledati iz više aspekata (kultura, umjetnost, muzika itd.).

Smatram za propust činjenicu da nakon svake lekcije nije ponuđen glosar nepoznatih riječi jer mnogo upotrebljenih pojmova prosječni/e srednjoškolarci/ke ne poznaju, a malo je vjerovatno da će ih potražiti u rječniku i rastumačiti. Također, autor nepotrebno upotrebljava jako veliki broj poštapalica (dakle, naime, stoga, zapravo, naravno, pak, štaviše) u nekom rečenicama i više njih uzastopno što “razvodnjava” rečenice i ne fokusira misao. Pojam *biologijski* <odnosi se na biologiju kao naučnu disciplinu i *biološki* < kao u biologiji, na način biologa upotrebljeni su u dvije rečenice uzastopno u istom značenju – *biološke potrebe*. Razumijem da je ovo pokušaj pisanja udžbenika na hrvatskom jeziku koji je jedan od tri zvanična jezika u Bosni i Hercegovini i u Kantonu Sarajevo, kao i da je pohvalna politika izdavačke kuće da se bar jedan udžbenik za srednje škole štampa na hrvatskom jeziku, ali zašto nije propisno izlektorisan i korigovan jer sam u čitanju naišla na dosta štamparskih, stilskih i semantičkih grešaka. Primijetila sam da se autor pretežno služio hrvatskom literaturom, nekada i previše, recenzenti su mu trebali skrenuti pažnju da pojedine dijelove prilagodi okolnostima i situaciji Bosne i Hercegovine, tačnije Kantona Sarajevo u kojem je ovaj udžbenik odobren za korištenje. Rodno osjetljiv jezik i politički korektan govor i nediskriminacija u jeziku u ovom udžbeniku nije zastupljena, naprotiv, izrazi imenovanja i titule su uvijek u muškom rodu. U tehničkom smislu udžbenik je zastario i ne prati savremene informatičke trendove što sam nekoliko puta navela kroz primjere u tekstu.

1.7. Muhamed Filipović: FILOZOFIJA

Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006. (116 strana)

ŽENE	1
MUŠKARCI	87
GRUPA MUŠKARACA	6
OSTALO	32
ŽIVOTINJE	1
UKUPNO FOTOGRAFIJA	128

Od ukupno 128 fotografija, žena, i to Eva, prikazana je na samo jednoj fotografiji, a osim toga na kraju svake lekcije nalazi se sličica žene koja čita knjigu uz dio sa zadacima i ponavljanjem (ove slike nisu ulazile u analizu). Da li su žena i sova po značaju i doprinosu filozofskoj misli izjednačene ili trebamo zaključiti da je broj filozofkinja u odnosu na broj filozofa minoran, da ne kažem nebitan?

Muškarci na svim slikama su filozofi, mislioci itd.

Na ostalim slikama je pretežno novac (s mnoštvom muških likova), levhe, stari tekstovi, knjige, skice te šabloni.

Neobična je slika sove uz naslov Prosvjetiteljstvo, te mi nije jasno zašto je ta slika tu postavljena.

Analizu teksta počeo ću parafrazirajući samoga autora koji kaže da je filozofiju moguće interpretirati kao sumu nekih činjenica i konačnih spoznaja, samo u oblasti njene historije ili eventualno logike i metodologije, a u svim drugim aspektima to je skoro pa nemoguće. Dakle, mogla sam napraviti samo kvantitativnu analizu ovog udžbenika tj. pobrojati podatke jer filozofija sama po sebi govori o apstraktnim pojmovima.

Žene su poimenično navedene samo na pet mjesta sljedećim redoslijedom:

1. Eva
2. Sappho
3. Marija – Isusova majka

4. Švedska kraljica Kristina

5. Jelena Berberović, Fatima Lačević (filozofkinje iz BiH)

dok se muškarci navode na više od 233 mjesta jer se neki navode više desetaka puta.

ŽENE	MUŠKARCI
6	233

Zanimanja ili titule muškaraca su: fizičari, hemičari, mislioci, filozofi, književnici, umjetnici, slikari.

Jedino pominjanje žene je na sakralnom nivou u kontekstu svete obitelji Marija, Josip, Isus i Crkve bosanske koja je propovijedala „...povlačenje u hižu (samostan) Crkve bosanske u kojima će u svojstvu neke vrste monaha, živjeti zajedno i muškarci i žene koji pripadaju toj Crkvi.“ Posmatrajući iz perspektive vremena kada je ova progresivna misao plasirana uopće me ne čudi što je Crkva bosanska proglašena heretičkom jer je poznato da sve tri monoteističke religije imaju odvojene škole, objekte (samostane i slično) za muškarce i za žene.

2. ZAKLJUČAK: ANALIZA UDŽBENIKA ZA SREDNJU ŠKOLU U KANTONU SARAJEVO

Žene i djevojčice su brojčano slabo zastupljene u udžbenicima i to u svim predmetima, u svim razredima i u svim udžbenicima. Dakle i u tekstovima i na slikama i ilustracijama su slabije (ako su ikako) predstavljene nego muškarci i dječaci.

Muškarci se češće predstavljaju kao nosioci zanimanja nego žene. Time se stvara utisak da su žene rjeđe zaposlene. To jasno oponira realnost.

Muškarci i žene se predstavljaju u tradicionalnim zanimanjima pri čemu je spektar zanimanja u kojima se prikazuju žene znatno sužen i ukazuje na mali broj zanimanja. Muškarci u "ženskim zanimanjima" (npr. njegovatelj) se ne prikazuju, ponekad su prikazane žene u dominantno muškim zanimanjima. Realnost iz udžbenika je time iskrivljena, a na nove razvojne tokove se ne obraća pažnja. Ako se muškarci i žene predstavljaju zajedno u jednoj poslovnoj situaciji, muškarac uglavnom preuzima vodeću poziciju (npr. ljekar i medicinska sestra).

Aktivnosti u domaćinstvu se, i na slikama i u tekstovima, prikazuju kao isključivo ženski poslovi, muškarci se još možda mogu vidjeti pri poljskim radovima ili kako idu u rat.

Žene se najčešće mogu vidjeti kao majke koje se brinu o svojoj djeci i njeguju ih kada su ona bolesna. Očevi se prikazuju mnogo rjeđe, skoro nikako, a kada se prikazuju onda su to obično neke aktivnosti koje ne spadaju u svakodnevnicu. Činjenica da mnoge žene moraju same odgajati djecu se gotovo potpuno ignoriše (savremeni tekstovi), a u udžbenicima dominira sveta porodica «otac-majka-dijete».

Historijski prikazi imaju tendenciju ka krivotvorenju i ispuštanju uloge žene u historiji. Kada se prikazuju kulture sakupljača i lovaca, jezički se ignoriše da su isključivo žene skupljale sjemenke, plodove ili biljke te su tako pribavljale veliki dio potrebne hrane.

Gotovo bez izuzetka u udžbenicima se upotrebljava generički muški rod. Pod time se podrazumijeva da muška jezička forma vrijedi kako za muškarce tako i za žene, npr. radnici, seljaci, plemstvo. Time žene postaju nevidljive, one se podrazumijevaju. Ali ne uvijek i to je zbunjujuće. Ukoliko se npr. u vezi s antičkim olimpijskim igrama govori o "sportašima", misli se isključivo na muškarce jer žene nisu mogle učestvovati. Ako se, pak, govori o

“sportašima” i “učesnicima” na Olimpijskim igrama 1984. onda se misli i na muškarce i na žene. U historijskom kontekstu upotrebageniškog muškogroda je zbunjujuća i iskrivljena.

Žene su pri sastavljanju udžbenika u manjini, dakle daleko je više autora nego autorica, ali i izdavačica.

Stvarnost u udžbenicima je reducirana. Prema starosnim grupama i tipu škole biraju se bitne činjenice i sadržaji i pripremaju se za nastavu ili bivaju izbačeni i tako ne podliježu zapažanju. Sadržaji su pojednostavljeni. Autori/ce udžbenika svoju pažnju više usmjeravaju ka savladavanju strategija djelovanja i manje paze na sadržaj. Ovo očito rade i recenzenti udžbenika jer bi im ovakvi postupci trebali biti uočljivi.

3. SMJERNICE ZA UDŽBENIKE KOJE RAVNOMJERNO TRETIRAJU RODOVE

U smislu rodno primjerenijeg prikazivanja i zahtjeva za jednakošću koji su u političkim izrazima volje uvijek nanovo potvrđivani (kao npr. posljednje putem EU Gender Mainstreaming strategije) treba obratiti pažnju na sljedeće tačke (prema smjernicama National Institutes for Curriculum Development, 1997.):

- Obraćanje pažnje na jezik primjereniji rodovima, na neseksistički jezik. Tekstovi s oznakama muškog roda ili s “on” ne ispunjavaju ovaj zahtjev. Na ilustracijama trebaju stoga biti predstavljeni/e kako djevojčice/žene tako i dječaci/muškarci.
- Izbjegavanje prikaza koji su stereotipni u vezi spolova, a koji se tiču karaktera, osobina, izgleda, zanimanja, aktivnosti itd.
- Znanje žena i o ženama treba biti sastavni dio udžbenika. Primjer: historija, slavne matematičarke, fizičarke, književnice. Ovakvi primjeri i ilustracije motivišu upravo mlade žene i za ona znanstvena područja koja im se tradicionalno ne pripisuju.
- U tekstovima i ilustracijama žene i muškarci bi se trebali pojavljivati kako kao osobe koje obavljaju neki posao, tako i kao majke i očevi.
- Prilikom pomena zanimanja trebaju se koristiti ne samo oznake za muški već i za ženski rod.
- Muškarci i žene se trebaju prikazivati u sličnim situacijama, što znači i žene na političkim pozicijama i muškarci u domaćinstvu, žene u/pored automobila/u itd.

4. PREPORUKE O KORIŠTENJU JEZIKA

Ne bi trebalo koristiti generički maskulin jezik. Kod svih imenica, pridjeva i glagola treba koristiti ženski i muški rod.

- Posebno kod zanimanja, funkcija i društvenih pozicija treba paziti na ženski i muški rod, npr. fizičarka/fizičar, spisateljica/spisatelj. Ukoliko se žene imenuju i oznaka zanimanja bi trebala uslijediti u ženskom rodu.
- Udžbenici se ne smiju obraćati samo učenicima, već decidno i učenicama.
- S obzirom da udžbenici trebaju služiti kao uzor ne trebaju se spominjati ili na slikama prikazivati samo muški naučnici ili umjetnici. Uspjezne žene moraju biti prisutne i u udžbenicima.
- Žene i muškarci, djevojčice i dječaci se u svim oblastima života moraju ravnopravno prikazivati (u slobodnom vremenu, na poslu, pri političkim aktivnostima, po ekonomskim pitanjima, u porodici itd.).
- U udžbenike treba ugraditi aktuelna saznanja iz istraživanja (npr. iz kritičke psihologije ili historijskog istraživanja žena).
- Treba izbjegavati stereotipno i diskriminirajuće prikazivanje na slikama i ilustracijama.
- Prikazivanje etničkih grupa odnosno socijalnih grupa na rubu društva te iste grupe ne smije diskriminisati. Stereotipi se trebaju nadomjestiti diferenciranim razmatranjima.
- Više žena kritičarki animirati na angažman kao autorica školskih udžbenika.

****Autorica napominje da nema informaciju da li se neki od ovih udžbenika koriste van Kantona Sarajevo.**

5. LITERATURA

1. Althusser, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses*. U: Čitanka - Modul II: Rod, Ideologija, Kultura. Školska 2006/2007. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu
2. Knežević, Miroslava „*Predmet Društvo/Religija/Kultura u Kantonu Sarajevo*“ *rodna analiza nastavnog plana i programa i priručnika za nastavnike*, magistarska teza, CIS-Univerzitet u Sarajevu ,Sarajevo, 2015.
3. Bart, Rolan, *Književnost. Mitologija. Semiologija*. Beograd: Nolit,1979.
4. Butler, Judith. *Raščinjavanje roda*. Sarajevo: Šahinpašić.2005.
5. Čaušević Jasmina, Zlotrg Sandra, *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*, Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i CIPS, Sarajevo,2011.
6. *Feministička teologija*, Zbornik sa međunarodne konferencije, Novi Sad, 1998, (urednica Svenka Savić)
7. Foucault, Michel. *Znanje i moć*. Zagreb: Nakladni zavod Globus,1994.
8. *GENDER perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji*. [prijevod Elmedina Čorbić] Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo, Kulturkontakt Austrija, Sarajevo,2004.
9. *Izazovi feminizma*, časopis Forum Bosna, broj 26, sarajevo 2004., uredile: Nirman Moranjak-Bamburać, Jasmina Babić-Avdispahić i Jasna Bakšić-Muftić
10. *Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja, Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*, Dženana Trbić (ur.). Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 2007
11. *Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu? Stavovi roditelja , Istraživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima*,
12. Radovanović Milorad, *Sociolingvistika*, Novi Sad, 1986.

13. Religija i školovanje u otvorenom društvu, *Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Ahmet Alibašić, Sabina Čudić (et. al.), Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 2009.
14. *Rod i jezik*, priredile Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro, Gordana Štasni, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2009.
15. *Rod, identitet , kultura*. Filozofski fakultet Nikšić, 2010. (priredile Svetlana Zečević i Nataša Krivokapić)
16. *Rod i nauka*, Zbornik radova sa konferencije, CIPS, Sarajevo, 2009.
17. *Smjernice za nastavu i učenje*, INEE Coordinator of Network Projects and Communications International Rescue Committee, New York City, dostupno na http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1004/Guidance_Notes_SRB%20LowRes.pdf
18. Savić Svenka, *Analiza diskursa*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1993.
19. Savić Svenka, *Žena sakrivena jezikom medija : kodeks neseksističke upotrebe jezika*, Futura publikacija, Novi Sad , 2004.
20. Yuval-Davis Nira, *Rod i nacija*, Ženska infoteka, Zagreb, 2004.

O Fondaciji CURE

Fondacija CURE (CURE) je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalažući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije Fondacija CURE slavi snagu i moć žena te radi na osnaživanju osoba kako bi postali/e pokretači/ce društvenih promjena u BiH i svijetu. Feministički aktivizam je omogućio siguran prostor u kojem su žene jake, neustrašive, sposobne i ujedinjene sa svim svojim različitostima. Fondacija CURE je organizacija profesionalaca/ki i volontera/ki koji/e izlaze na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, organizuju performanse protiv nasilja, pozivaju umjetnike/ce, naučnike/ce, edukatore/ice, aktiviste/ice, građane/ke na akciju i konkretan lični doprinos za kreiranje boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.

Vizija – Kakvo društvo želimo

Fondacija CURE zalaže se za jednakost i ravnopravnost žena u BiH, za društvo bez patrijarhalnih normi, u kojem se ne toleriše nasilje i diskriminacija i gdje su žene prepoznate kao odgovorne pokretačice i nositeljice pozitivnih društvenih promjena te ravnopravno donose odluke u društvu.

Misija – Šta radimo da ostvarimo viziju

Fondacija CURE radi na podršci, jačanju kapaciteta i kreiranju sigurnog okruženja za novu generaciju aktivistkinja i feministkinja, za njihovo odgovorno i aktivno učešće u pozitivnim društvenim promjenama kroz: edukativne programe, istraživanja, analize i javno zagovaranje, unaprjeđenje medijske slike o ženama i povećanje vidljivosti, lokalna i regionalna umrežavanja, angažovanu umjetnost i aktivizam i izgradnju inkluzivnog i održivog ženskog pokreta.

Vrijednosti

Fondacija CURE počiva u svom radu i zagovara sljedeće vrijednosti: solidarnost među ženama, osnaživanje žena, inovativnost u radu i pristupu, transparentnost unutar tima i spram drugih, integritet, okrenutost ka korisnicama/aktivistkinjama/feministkinjama/ženama, aktivizam kao način uticaja, kreiranje sigurnog prostora za žene, dosljednost u radu, posvećenost ostvarivanju rezultata

O PROJEKTU

RODNO UVJETOVANO NASILJE - POGLED IZ DRUGOG UGLA: NASILJE U VEZAMA MLADIH

Fondacija CURE se od samog početka svog rada fokusirala na rad s mladim ženama, u smislu pružanja adekvatnih i kvalitetnih edukativnih i kulturnih programa kojima je postigla odlične rezultate.

Projekt “Rodno uvjetovano nasilje - Pogled iz drugog ugla: Nasilje u vezama mladih” je utemeljen na rastućim stručnostima Fondacije CURE po pitanju rada s institucijama i zagovaranju za promjene politika.

Projekt adresira nekoliko bitnih pitanja koja su primijećena kao relevantna i goruća kada su u pitanju ženska ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Projekat se fokusira na rad s mladim ženama, istraživanje, mladim osobama (srednjoškolicma/kama) te rad s javnošću i institucijama.

U 2016. godini projekat je uključivao sljedeće aktivnosti koje su dizajnirane kao mali programi u okviru projekta:

- Edukativni program

FEM KAMPOVI/SEMINARI - U 2016. godini Fondacija CURE je organizovala dva seminara dizajnirana za mlade žene širom BiH. Trodnevne radionice su osigurale kreativno okruženje i bile su fokusirane na teme poput ženskih ljudskih prava, rodno uvjetovanog nasilja i nasilja u vezama mladih.

SASTANAK MREŽE MLADIH AKTIVISTKINJA – Kao i svake godine Fondacija CURE organizovala je godišnji Sastanak mreže mladih aktivistkinja kako bi radile na umrežavanju, osnaživanju te kreiranju aktivnosti tokom Globalne kampanje 16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja.

RADIONICE U SREDNJIM ŠKOLAMA – Aktivistkinje Fondacije CURE organizovale su radionice u srednjim školama u tri modula na teme spol i rod, predrasude, stereotipi i diskriminacija, prevencija nasilja u vezama mladih, kome se obratiti u situaciji nasilja, šta je rodno zasnovano nasilje, kako se zaštititi na društvenim mrežama i kako spriječiti rodno zasnovano nasilje.

INTERVJUI S MLADIM ŽENAMA KOJE DONOSE POZITIVNE DRUŠTVENE PROMJENE - Promocija mladih žena koje su nositeljice pozitivnih društvenih promjena, mladih žena koje su se oduprijele patrijaratu, nametnutim društvenim normama itd.

- Istraživački program

KREIRANJE PRIRUČNIKA ZA RAD NA PREVENCIJI NASILJA U VEZAMA MLADIH I VRŠNJAČKOG NASILJA – U 2016. godini Fondacija CURE je odlučila da kreira ovaj priručnik za rad s učenicima/ama u srednjim školama na pitanjima rodno zasnovanog nasilja, rodno zasnovanog nasilja u vezama mladih i vršnjačkog nasilja (iz rodne perspektive). Aktivistkinje i vanjske saradnice/i Fondacije CURE će ga koristiti za rad s učenicima/ama srednjih i osnovnih škola.

ISTRAŽIVANJE O PREZENTACIJI STEROTIPA I PREDRASUDA U ŠKOLSKIM UDŽBENICIMA – Fondacija CURE je uradila istraživanje o stereotipima i predrasudama u školskim knjigama srednjih i osnovnih škola u Kantonu Sarajevo u cilju kreiranja školskih udžbenika koji će raditi na promociji ravnopravnosti.

PROGRAM RADA S INSTITUCIJAMA I JAVNOŠĆU

U 2016. godini Fondacija CURE nastavila je s aktivnostima vezanim za rad s javnošću i vladinim/javnim institucijama u cilju promovisanja programa zacrtanih ovim projektom. Projektne aktivnosti su orjentisane ka otvorenom javnom prostoru u cilju diskutovanja o problemu rodno uvjetovanog nasilja u vezama mladih.

O AUTORICAMA:

Medina Mujić rođena je u Zenici. Srednju ekonomsku školu je završila u Zenici 2004. godine. Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu je 2008. godine diplomirala na Odsjeku za žurnalistiku i stekla zvanje diplomirane žurnalistice, smjer: Poslovno komuniciranje. Na istom fakultetu je 2012. godine uspješno okončala postdiplomski studij i stekla zvanje magistricice komunikoloških nauka, smjer: Odnosi s javnošću. Nakon toga, na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru je 2016. godine stekla zvanje doktorice humanističkih nauka iz područja komunikologije.

Profesionalno usavršavanje je stekla tokom više različitih oblika dodatne edukacije za koje je dobila odgovarajuće diplome, potvrde i certifikate. Istakla se u pisanju naučnih radova koji su objavljivani u univerzitetskim i naučnim časopisima. Učestvovala je i u izradi i pisanju istraživačkih projekata: *Monitoring predizborne kampanje za opće izbore 2014.* i *Medijski monitoring predizborne kampanje za lokalne izbore 2016.* Osim toga, autorica je brojnih tekstova koji se tiču ženskih ljudskih prava i učešća žena u političkim procesima u BiH.

Radno iskustvo je sticala u organizacijama civilnog društva u kojima je aktivno sudjelovala u profesionalnoj nadogradnji. Učestvovala je u pisanju brošura, izvještaja o stanju i učešću žena u politici, a najviše se istakla u radu na poslovima PR-a, projektne istraživačice, projekt koordinatorice i projekt asistentice.

Saša Knežević (Sarajevo 1970.) diplomirala je na Pedagoškoj akademiji i na Filozofskom fakultetu, magistrirala je na Centru za interdisciplinarnu postdiplomsku studiju Univerziteta u Sarajevu, smjer: Rodne studije. Sarađivala je s organizacijom KulturKontakt Austria na multiplikaciji projekta Interkulturalnog obrazovanja i projektne nastave. U sklopu ovog projekta koautorica je priručnika POGLEDI i predavačica na seminarima iz istih tema. S istom organizacijom radila je na projektu i priručniku Gender perspektive u obrazovanju u BiH. Organizatorica i učesnica je prvih Živih biblioteka u Sarajevu i Bosni i Hercegovini u okviru UN projekta "Dijalog za budućnost". Sudionica je i izlagačica na konferencijama, forumima i naučnim skupovima vezanim za teme o kojima piše. Dolazi iz akademske i aktivističke zajednice te pokušava „pomiriti“ ove dvije prakse pa se bavi i aktivističkim radom u okviru svojih akademskih kompetencija. Stalna je predavači-

ca na Festivalu PITCHWISE i Mentoring programu CPCD-a. Piše o ženama, rodnim temama, saraduje s naučnim institucijama i NVO-ima. Bavi se rodnom problematikom, pitanjima manjina, inkluzijom u obrazovanju, memorijalizacijom i sjećanjima.

